

Διατείνομαι ότι ο κομμουναλισμός είναι η δεσπόζουσα πολιτική κατηγορία που είναι πιο κατάλληλη να περικλείσει τις πλήρως επεξεργασμένες και συστηματικές απόψεις της κοινωνικής οικολογίας, συμπεριλαμβανομένου του ελευθεριακού δημοτισμού και του διαλεκτικού νατουραλισμού.

Ως ιδεολογία, ο κομμουναλισμός αντλεί υλικό από τις παλιότερες ιδεολογίες της αριστεράς –τον μαρξισμό και τον αναρχισμό ή, για να ακριβολογούμε, την παράδοση του ελευθεριακού σοσιαλισμού– ενώ προσφέρει μία ευρύτερη και πιο ταιριαστή στην εποχή μας προοπτική. Από τον μαρξισμό αντλεί το θεμελιώδες πρόταγμα της διατύπωσης ενός ορθολογικά συστηματικού και συνεκτικού σοσιαλισμού που ενοποιεί τη φιλοσοφία, την ιστορία, τα οικονομικά και την πολιτική. Όντας δεδηλωμένα διαλεκτικός, επιχειρεί να εμποτίσει τη θεωρία με την πρακτική. Από τον αναρχισμό αντλεί τη δέσμευσή του στον αντικρατισμό και στον συνομοσπονδισμό, καθώς και την αναγνώρισή του ότι η ιεραρχία είναι ένα θεμελιώδες πρόβλημα, το οποίο μπορεί να ξεπεραστεί μονάχα από μία κοινωνία ελευθεριακού σοσιαλισμού.

ΜΑΡΕΥ ΜΠΟΥΚΤΣΙΝ

«Το πρόταγμα του κομμουναλισμού» συνοδεύεται από το κείμενο «Αναρχισμός και εξουσία στην ισπανική επανάσταση»

ISBN 960-221-340-X

9 789602 213407

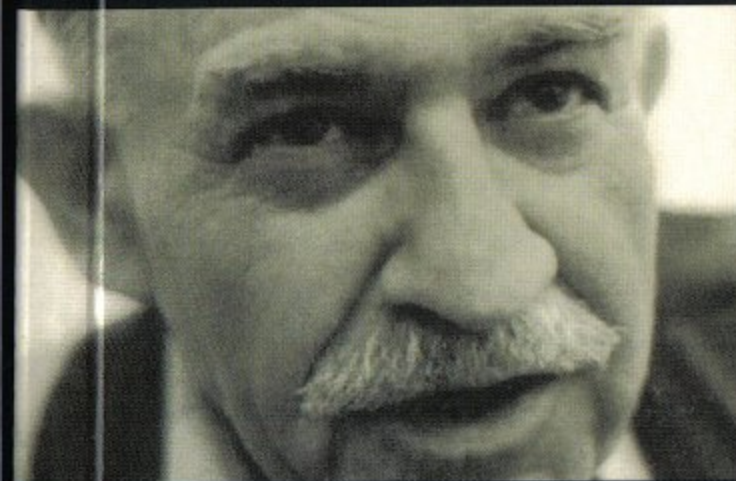
ΤΟ ΠΡΟΤΑΓΜΑ ΤΟΥ ΚΟΜΜΟΥΝΑΛΙΣΜΟΥ

MURRAY BOOKCHIN

MURRAY BOOKCHIN

ΤΟ ΠΡΟΤΑΓΜΑ

Με πρόλογο του συγγραφέα για την ελληνική έκδοση

ΤΟΥ ΚΟΜΜΟΥΝΑΛΙΣΜΟΥ

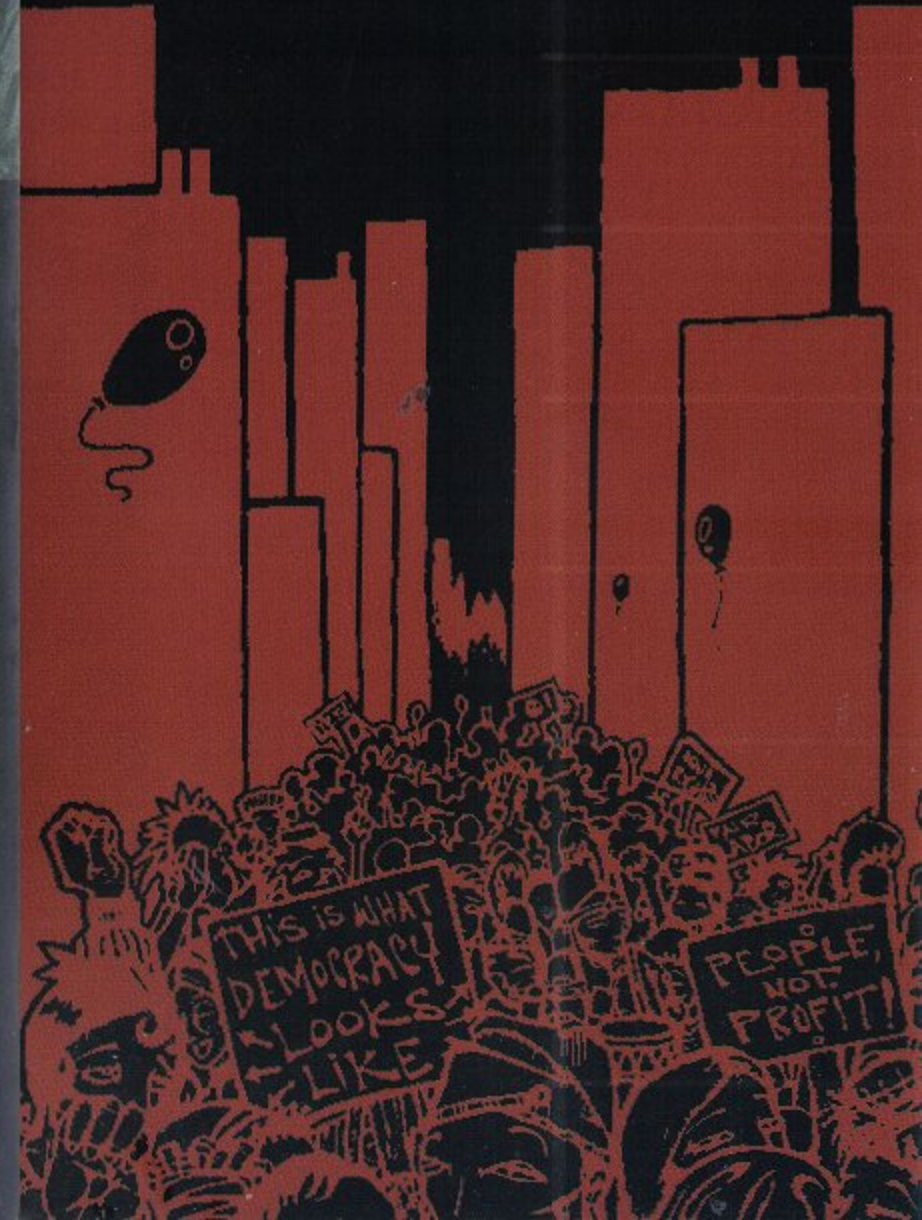
Εισαγωγή, μετάφραση, σημειώσεις
ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ ΓΚΕΖΕΡΛΗΣ

εκδόσεις
ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑ

Ο **Murray Bookchin** ήταν ριζοσπάστης συνδικαλιστής στο αμερικανικό εργατικό κίνημα της δεκαετίας του 1930. Από τους πρώτους αριστερούς συγγραφείς που έθιξαν οικολογικά ζητήματα, έγινε συνιδρυτής του Ινστιτούτου Κοινωνικής Οικολογίας στην πολιτεία Βερμόντ των ΗΠΑ. Ο Μπούκτσιν δούλεψε σε χυτήρια, δίδαξε σε πανεπιστήμια και υπήρξε συνειδητός πολίτης, μαχητικός αγωνιστής και πολυγραφώτατος στοχαστής της κοινωνίας σε όλη τη διάρκεια της ζωής του.

Ο **Αλέξανδρος Γκεζερλής** σπούδασε στην Αθήνα προτού μετακομίσει στις ΗΠΑ για την εκπόνηση διδακτορικού. Παλιότερα συμμετείχε σε συντακτικές ομάδες κατ' όνομα ελευθεριακών περιοδικών. Σήμερα αντιλαμβάνεται το γράψιμο ως σκεπτόμενο πράττειν.

ΠΟΛΙΤΙΚΑ

Murray Bookchin

ΤΟ ΠΡΟΤΑΓΜΑ ΤΟΥ ΚΟΜΜΟΥΝΑΛΙΣΜΟΥ

Πρόλογος του συγγραφέα
για την ελληνική έκδοση

Εισαγωγή – Μετάφραση – Σημειώσεις
ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ ΓΚΕΖΕΡΛΗΣ

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑ

Τίτλοι προσηγοριών:

«The Communitarian Project»,

Harbinger. A Journal of Social Ecology, τόμ. 3, αρ. 1, άνοιξη 2003.

«Anarchism and Power in the Spanish Revolution»,

Communitarianism, International Journal for a Rational Society

(ηλεκτρονική επιθεώρηση), αρ. 2, Νοέμβριος 2002

© Murray Bookchin

© για την ελληνική γλώσσα:

Εκδόσεις Αλεξάνδρεια και Αλέξανδρος Γκεξερολής

Η μετάφραση έγινε από το αγγλικό πρωτότυπο.

Πρώτη έκδοση: Απρίλιος 2006

ISBN: 960-221-340-X

Διορθώσεις: Χρυσούλα Γραμμένου

Στοιχειοθεσία, σελιδοποίηση: Βικτωρία Λέγκα

Κεντρική διέθεση:

Εκδόσεις Αλεξάνδρεια, Σόλωνος 133, 106 77 Αθήνα,

τηλ: 2103-806305, 2103821813, fax 2103838173

e-mail: alexcom@otenet.gr - http://www.alexandria-publ.gr

Βιβλιοπωλείο στη Στοά του Βιβλίου:

Πεσμαζόγλου 5 / Σταδίου 44, 105 64 Αθήνα, τηλ. 2103311719

Απαγορεύεται η αναδημοσίευση ή αναπαραγωγή του παρόντος έργου στο σύνολό του ή τμημάτων του με οποιονδήποτε τρόπο, καθώς και η μετάφραση ή διασκευή του ή εκμετάλλευσή του με οποιονδήποτε τρόπο αναπαραγωγής έργου λόγου ή τέχνης, σύμφωνα με τις διατάξεις του ν. 2121/1993 και της Διεθνούς Σύμβασης Βέρνης-Παρισιού, που κυρώθηκε με το ν. 100/1975. Επίσης απαγορεύεται η αναπαραγωγή της στοιχειοθεσίας, σελιδοποίησης, εξωφύλλου και γενικότερα της όλης αισθητικής εμφάνισης του βιβλίου, με φωτοτυπικές, ηλεκτρονικές ή οποιουδήποτε άλλες μεθόδους, σύμφωνα με το άρθρο 51 του ν. 2121/1993.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Σημείωμα του συγγραφέα για την ελληνική έκδοση.....

Εισαγωγή του μεταφραστή

ΤΟ ΠΡΟΤΑΓΜΑ ΤΟΥ ΚΟΜΜΟΥΝΑΛΙΣΜΟΥ

Ο καπιταλισμός σήμερα.....

Μαρξισμός, αναρχισμός και επαναστατικός
συνδικαλισμός.....

Η αντίληψη του κομμουναλισμού

Η οργάνωση της μετάβασης σε μία ελεύθερη
κοινωνία

Το μεταβατικό πρόγραμμα του κομμουναλισμού

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

Αναρχισμός και εξουσία στην Ισπανική Επανάσταση.....

Βασική εργογραφία του Μάρεϋ Μπούκτσιν

Σημείωμα του συγγραφέα για την ελληνική έκδοση

Η μετάφραση στα ελληνικά του δοκιμίου μου «Το πρόταγμα του κομμουναλισμού» αποτελεί ευπρόσδεκτο γεγονός, καθώς πρόκειται για ένα πολιτικό έργο το οποίο θεωρώ άκρως σημαντικό. Σε μια περίοδο αχαλίνωτου αντιδιανοου-μενισμού, ιδεολογικής οπισθοδρόμησης, μεταμοντέρνου εκλεκτικισμού και έλλειψης συνεκτικότητας, είναι σημαντικό να εκτεθεί μία τάση που στρέφεται προς μια διαφορετική κατεύθυνση. Η ριζική αλλαγή δεν μπορεί να γεννηθεί μέσα σε έναν κοινωνικό περίγυρο όπου ο ατομικισμός ή/και η λατρεία της βίας χρησιμοποιούνται ως υποκατάστατα του ορθολογικού διαλόγου και της οικοδόμησης ενός μαζικού κινήματος. Ευτυχώς όμως εξακολουθεί να είναι υποστηρίξιμη η υιοθέτηση της αρχής της ελπίδας, ακόμα και σε αυτούς τους οπισθοδρομικούς καιρούς.

Θα ήθελα, ωστόσο, να υπογραμμίσω πως οι πολιτικές μου απόψεις δεν πρέπει σε καμία περίπτωση να αποσιώ-νται από τις ευρύτερες μελέτες μου πάνω σε ζητήματα όπως ο διαλεκτικός νατουραλισμός, η ανάδυση της ιεραρχίας, η κληρονομιά της ελευθερίας και της κυριαρχίας, καθώς και σε έννοιες όπως η σπάνη και η μετασπάνη. Κατά

συνέπεια, δεδομένου ότι πολλά από τα μείζονα έργα μου (π.χ., *The Ecology of Freedom*, *The Philosophy of Social Ecology*, *From Urbanization to Cities*) δεν έχουν μεταφραστεί στα ελληνικά, είναι ευτυχές το γεγονός ότι η παρούσα έκδοση συνοδεύεται από μια αρκετά εκτεταμένη Εισαγωγή (την οποία διάβασα σε μετάφραση), που πραγματεύεται πρόσθετα σχετιζόμενα θέματα.

Είμαι πια ογδόντα τεσσάρων ετών. Γνωρίζω πως μια κομμουναλιστική κοινωνία δεν θα γίνει πραγματικότητα στον λίγο χρόνο που μου απομένει – η επίτευξη της πρέπει να αφηθεί σε μία νεότερη γενιά. Αλλά ακόμα και σε αυτή την τόσο προχωρημένη ηλικία, κάνω ό,τι περνάει από το χέρι μου για να προωθήσω και να διευρύνω τον ελευθεριακό σοσιαλισμό. Οι νέοι οφείλουν να μη λησμονήσουν ότι, ως τμήμα ενός κομμουναλιστικού κινήματος, πρέπει να δημιουργηθεί μια διαπαιδαγωγική πρωτοπορία, με σκοπό, τουλάχιστον, να κρατηθούν υπό έλεγχο οι τρομακτικές παθολογίες της εποχής μας και, αν είναι εφικτό, να καταργηθούν. Είναι αδύνατο να υπερτονιστεί πως –μολονότι είμαστε υποχρεωμένοι να επιδιώξουμε αλλαγές όχι μόνο στην αντικειμενική σφαίρα των οικονομικών σχέσεων αλλά και στην υποκειμενική σφαίρα του πολιτισμικού, ηθικού, αισθητικού, προσωπικού και ψυχολογικού πεδίου διερεύνησης– η ιεραρχία πρέπει να καταργηθεί μέσω θεσμικών αλλαγών.

Μάρεϋ Μπούκτσιν
16 Ιουνίου 2005

Εισαγωγή

Είναι εύκολο (αλλά ευτυχώς όχι αναπόφευκτο) όταν γράφει κανείς για μία σημαντική προσωπικότητα να διολισθήσει στην αγιολογία, δηλαδή σε μια κακόγουστη και ανιαρή επισώρευση των «υπεράνθρωπων» χαρακτηριστικών του υπό συζήτηση ατόμου. Με βάση είτε το *credo quia absurdum* είτε το *credo ut intelligam*, η αδράνεια των κοινών θνητών/αναγνωστών είναι στην περίπτωση αυτή εγγυημένη. Έτσι, η μεταφυσική της ετερονομίας (που συναντά ανθρώπους και τους ονομάζει προφήτες) επιστρέφει πικρόχολα, ακόμα και σε χώρους όπως αυτός της ριζοσπαστικής Αριστεράς, η ιστορία της οποίας θα έπρεπε, αν μη τι άλλο, να την είχε εμβολιάσει κατά τέτοιων (ουσιωδώς κομφορμιστικών) συμπεριφορών. Μολονότι η εγκυρότητα των παρατηρήσεων αυτών είναι προδήλη, η αγνόηση της συνέπεια που έδειξε ο Μάρεϋ Μπούκτσιν στη ζωή του, καθώς και της ευρύτητας, εμβριθείας, οξυδέρκειας και πνευματικής εντιμότητας που χαρακτηρίζουν το έργο του, θα υποδήλωνε τύφλωση και τίποτε παραπάνω.

Γεννημένος το 1921 στην πόλη της Νέας Υόρκης (στο Μπρονξ), ο Μπούκτσιν ενηλικιώθηκε σε ένα περιβάλλον ζωηρής πολιτικής δραστηριότητας, με διάχυτη την επίδραση της Ρωσικής Επανάστασης του 1917. Οι Εβραίοι μετανάστες γονείς

του ήταν μέλη της οργάνωσης IWW ενώ η γιαγιά του (Ζαϊτέλ Καλούσκαγια) ήταν μέλος των ναρόντικων στην τσαρική Ρωσία, περίγυρος που έδρασε ως καταλύτης για την πολιτικοποίηση του νεαρού Μάρεϋ (ο οποίος προσχώρησε στους *Νέους Πρωτοπόρους* στην ηλικία των εννέα ετών!). Οι επιρροές που τον οδήγησαν στην ενεργό ανάμειξη (και στελεχοποίηση) στο κομμουνιστικό κίνημα δεν ήταν ακαδημαϊκές, αλλά συνίσταντο σε γεγονότα όπως η εκτέλεση των Σάκκο και Βαντσέτι το 1927 (που χαρακτήριζε ανεξίτηλα στη μνήμη του για πάντα) και σε φαινόμενα όπως η τοπική απήχηση του κομμουνισμού καθώς και η οικονομική ύφεση. Μετά την υιοθέτηση της πολιτικής των Λαϊκών Μετώπων, τις δίκες της Μόσχας και την προδοσία της Ισπανικής Επανάστασης του 1936, ένωσε ηθικά υποχρεωμένος να εγκαταλείψει τον αντεπαναστατικό σταλινισμό και να μεταπηδήσει στον τροτσκισμό. (Στο μεταξύ είχε προσφερθεί να πολεμήσει στον ισπανικό εμφύλιο, κάτι που δεν του επιτράπη λόγω του νεαρού της ηλικίας του – σύντροφοί του, ωστόσο, έχασαν τη ζωή τους στο μέτωπο της Μαδρίτης.)

Ως «στρατευμένος» μαρξιστής, ο Μπούκτιν συμμετείχε έντονα σε συνδικαλιστικές δραστηριότητες σε κάθε εργοστάσιο στο οποίο εργαζόταν (χυτήρια, αυτοκινητοβιομηχανίες, κ.λπ.). Ωστόσο, ο Δεύτερος Παγκόσμιος Πόλεμος (που δεν οδήγησε σε προλεταριακές επαναστάσεις αλλά στη σταθεροποίηση του καπιταλισμού), ο ρόλος της «σοσιαλιστικής» Σοβιετικής Ένωσης στην καταστολή επαναστατικών κινήματων, καθώς και η κατ' ουσίαν ρεφορμιστική στάση των Αμερικανών εργατών (που αποκαλύφθηκε ξεκάθαρα στον Μπούκτιν μετά το τέλος της μεγάλης απεργίας στην General Motors το 1946) κλόνισαν τη νομοτελειακή αντίληψή του για το εργατικό κίνημα ως τη μοναδική επαναστατική δύναμη. Προς τα τέλη

της δεκαετίας του 1940 προσχώρησε στην (οιονεί μαρξιστική, αλλά με ελευθεριακές «παρεκκλίσεις») πολιτική ομάδα γύρω από τον Γερμανό πρώην τροτσκιστή Τζόζεφ Βέμπλερ (Movement for a Democracy of Content).¹

Στη διάρκεια της δεκαετίας του 1950, ενώ η ανάπτυξη της αμερικανικής οικονομίας είχε φτάσει σε πρωτόγνωρα επίπεδα και ο πληθυσμός έπεφτε θύμα της γενικευμένης νόρκωσης του καπιταλισμού, ο Μπούκτιν άρχισε να ενσωματώνει την οικολογία στη θεώρησή του, πολύ πριν η πρώτη αποκτήσει τη φήμη (και την προδηλότητα) που έχει σήμερα. Έτσι, ανάμεσα στις πρώτες του δημοσιεύσεις (υπό το ψευδώνυμο Λιούις Χέρμπερ) στην αγγλόφωνη εκδοχή του εντύπου της προαναφερθείσας ομάδας (*Contemporary Issues*) βρίσκεται και ένα σημαντικό άρθρο του 1952 για το ζήτημα των χημικών ουσιών στα τρόφιμα, ενώ σε άλλα κείμενα μίλησε για τις ολέθριες επιπτώσεις της πυρηνικής ενέργειας. Παράλληλα, ο Μπούκτιν (που υποστήριξε με την αρθρογραφία του την Ουγγρική Επανάσταση του 1956) άρχισε να μετακινείται όλο και πιο πολύ προς μία ελευθεριακή τοποθέτηση: απομακρυνόμενος από τον ορθόδοξο μαρξισμό, συνειδητοποίησε εμβρυακά ότι το κεντρικό πρόβλημα της σημερινής (αλλά και κάθε παρελθούσας) κοινωνίας έχει να κάνει με την ιεραρχία και την κυριαρχία, όχι μονάχα με την ταξική εκμετάλλευση (που ορίζεται με στενά οικονομικούς όρους).

1. Η επίδραση του Τζόζεφ Βέμπλερ (γενν. το 1901) στον πρώιμο Μπούκτιν παραπέμπει απόματα στην αντίστοιχη πνευματική/πολιτική συγγένεια μεταξύ των Α. Στίνα (γενν. το 1900) και Κορνήλιου Καστοριάδη (γενν. το 1922). Εδώ ανοίγει, όμως, ένα άλλο κεφάλαιο, αυτό της σχέσης ανάμεσα στο έργο του Μπούκτιν από τη μία μεριά και αυτό του Καστοριάδη από την άλλη – ένα πελώριο ζήτημα το οποίο θα αφήσω ασχολίαστο προς το παρόν (*facilis est descensus Avernii*).

Με την έλευση της δεκαετίας του 1960, ο Μπούκτσιν, βλέποντας τα ιστορικά όρια του μαρξισμού, την ανεπάρκεια της ταξικής ανάλυσής του, καθώς και τον εγγενή συγκεντρωτισμό της κομματικής δομής, άρχισε πλέον να αυτοπροσδιορίζεται ανοιχτά ως αναρχικός. Σε αυτή την αναρχική του προσέγγιση, βασικό στοιχείο αποτελούσε η οικολογία: το 1962 κυκλοφόρησε το πρώτο του βιβλίο, πάνω στην οικολογική καταστροφή και τις κοινωνικές συνέπειές της, ενώ στα μέσα της ίδιας δεκαετίας προέβλεψε τον πιθανώς κρίσιμο ρόλο που θα μπορούσαν να παίζουν οι εναλλακτικές τεχνολογίες σε μια οικολογική και ορθολογική κοινωνία. Η σύνθεση αναρχισμού και οικολογίας που πραγματοποίησε ο Μπούκτσιν αποτέλεσε αυτό που αργότερα θα γινόταν γνωστό ως το *πρόταγμα της κοινωνικής οικολογίας*. Έχοντας υπολογίσιμη επιρροή στην τότε «Νέα Αριστερά», συμμετέχοντας στο κίνημα της αντικουλτούρας, στις κινητοποιήσεις κατά της πυρηνικής ενέργειας (με αποκορύφωμα τις διαδηλώσεις στο Κουίνς το 1964), στις πορείες κατά του πολέμου του Βιετνάμ και σε αυτές υπέρ των πολιτικών ελευθεριών, ο Μπούκτσιν δεν έπαψε να «προπαγανδίζει» τη σύνθεση αναρχισμού και οικολογίας (ως συγγραφέας, ομιλητής, πανεπιστημιακός δάσκαλος και ακτιβιστής).

Από τη δεκαετία του 1970 και ύστερα, φάνηκε ξεκάθαρα πως ο Μάρκεϊ Μπούκτσιν είναι θεωρητικός μεγάλης κλάσης. Είναι ελάχιστοι οι επαναστάτες στοχαστές οι οποίοι τόλμησαν να εκκινήσουν την πραγμάτευση ενός έργου τόσο μεγαλεπήβολου και πολυδιάστατου, που εκτείνεται στα πεδία της φιλοσοφίας, της ανθρωπολογίας, της ιστορίας και της πολιτικής. Όποιος ωστόσο νομίζει πως από κάποιο σημείο και μετά ο Μπούκτσιν απλώς απομονώθηκε στο αναγνωστήριο του Βρετανι-

κού Μουσείου πλανάται πλάνην οικτρών: δεν εγκατέλειψε ούτε την πρακτική πολιτική δραστηριότητα, ούτε την πανεπιστημιακή διδασκαλία (με εξαίρεση την ένατη δεκαετία της ζωής του, για προφανείς βιολογικούς λόγους). Στο εκπαιδευτικό επίπεδο, για παράδειγμα, έχει ιδρύσει και στηριχτεί το Ινστιτούτο Κοινωνικής Οικολογίας στο Πλέινφιλντ της πολιτείας Βερμόντ των ΗΠΑ (1974-). Μάλιστα, τις τελευταίες δεκαετίες που διαμένει στην πολιτεία αυτή, έχει δράσει ως στυλοβάτης του κινήματος για τοπική δημοκρατία. Παράλληλα, έχει ασκήσει σημαντική επιρροή στο κίνημα των Πρασίνων τόσο στη Γερμανία όσο και στις ίδιες τις ΗΠΑ.²

Παρά το γεγονός ότι τάχθηκε στο πλευρό της αναρχικής παράδοσης σχετικά νωρίς, ο Μπούκτσιν ουδέποτε υπήρξε δογματικός: εξαρχής ασκούσε κριτική σε όσα τμήματα της παράδοσης αυτής θεωρούσε προβληματικά, ενώ την ίδια στιγμή δεν δίσταζε να χρησιμοποιεί μαρξιστικά στοιχεία στην ανάλυσή του. Αυτό που σίγουρα κράτησε από το μαρξισμό είναι η απαρσάλευτη προσήλωσή του στην απόπειρα εξεύρεσης *συνεκτικών κοινωνικών λύσεων* στα σύγχρονα προβλήματα. Σε πείσμα πολλών αναρχικών που είχαν σαγηνευτεί από τον ατομικισμό, ο Μπούκτσιν τόνιζε συνεχώς τον παραλογισμό μίας ατομικιστικής θεώρησης (καθώς και τις αντιδραστικές συνέπειές της). Βρισκόταν πάντοτε σε πλήρη συμφωνία με τη διάτυπωση του Μαρξ: «Πάνω απ' όλα οφείλουμε να αποφύγουμε να ξαναθέσουμε την “κοινωνία” ως αφηρημένη έννοια ενά-

2. Τα παραπάνω βιογραφικά δεδομένα ανλήθηκαν βασικά από τις εξής πηγές: α) Murray Bookchin, *Anarchism, Marxism and the Future of the Left: Interviews and Essays, 1993-1998* (Εδιμβούργο και Σαν Φρανσίσκο: AK Press, 1999), σ. 15-111, β) *The Murray Bookchin Reader*, επιμ.: Janet Biehl (Λονδίνο: Cassell, 1997), σ. 1-12.

νια στο άτομο. Το άτομο είναι κοινωνικό ον».³ Επιπροσθέτως, εκεί που οι περισσότεροι αναρχικοί (αντιστρέφοντας τον Κρέοντα)⁴ εξέλαβαν την αναρχία ως πανάκεια, η επίκληση και μόνο της οποίας αρκεί για να τιθασευτεί το ακανθώδες πρόβλημα της επίτευξης μιας ελευθεριακής κοινωνίας, ο Μπούκτιν επέμεινε πως για κάτι τέτοιο απαιτείται η διαμόρφωση σοβαρής ριζοσπαστικής σκέψης (καθώς και ενός μαζικού κινήματος) που θα υποστηρίζει την οργάνωση σε ελευθεριακή βάση, μέσω μη ιεραρχικών (αμεσοδημοκρατικών) θεσμών.

Είναι αυτή ακριβώς η έλλειψη δογματισμού που έκανε τον Μπούκτιν να πάψει να αυτοαποκαλείται αναρχικός τα τελευταία χρόνια. Αρνούμενος να αγνοήσει τόσο την απλοϊκότητα των περισσότερων σημαντικών αναρχικών (π.χ. του Μπακούιν), όσο και τις απιστικές διακηρύξεις ατομικιστών όπως ο Μαξ Στίρνερ, οι οποίες δεν προκαλούν παρά μειδίαμα σε όσους έχουν πεπερασμένη (δηλαδή, μη μηδενική) αντίληψη της κοινωνίας, αλλά και συνυπολογίζοντας το αξιοθρήνητο επίπεδο του σημερινού αναρχικού κινήματος (ιδίως στην Αμερική), προς τιμήν του ο Μπούκτιν βρήκε το θάρρος να διακηρύξει πως η επαναστατική αντίληψή του υπερβαίνει το πλαίσιο του αναρχισμού. Η θεωρητική του συνεισφορά ήταν εξαρχής συνεκτικότερη σε σχέση με εκείνη των αναρχικών του παρελθόντος, επομένως, όπως έγινε φανερό μονάχα εκ των υστέρων, *materiam superabat opus*. Το περιεχόμενο και οι αποχρώσεις της πνευματικής αυτής παραγωγής αξίζει να εξεταστούν κά-

3. Η φράση βρίσκεται στο τρίτο από τα *Ökonomisch-philosophische Manuskripte aus dem Jahre 1844*, τα οποία συνέγραψε ο Μαξ από τον Απρίλιο έως τον Αύγουστο αυτού του έτους.

4. «Αναρχίας δέ μείζον οὐκ ἔστιν κακόν», *Σοφοκλέους Αντιγόνη*, στ. 672.

πως διεξοδικότερα, έστω και στο πλαίσιο ενός σύντομου εισαγωγικού κειμένου.

✱

Κάθε (εξ ορισμού αποσπασματική) απόπειρα σχηματικής παρουσίασης/κατηγοριοποίησης των συνιστωσών του έργου ενός μεγάλου στοχαστή οφείλει να πραγματοποιείται εν πλήρη συνειδήσει ενός διττού προβλήματος: από τη μία μεριά υποβόσκει το ενδεχόμενο υπεραπλούστευσης ενός σύνθετου σώματος ιδεών και, από την άλλη, παραμυθεύει ο κίνδυνος μήπως δοθεί η εντύπωση μιας συγχρονικής παρουσίας απόψεων που στην πραγματικότητα αναδύθηκαν ιστορικά. Στην παρούσα συνοπτική μελέτη το δεύτερο σκέλος του προβλήματος επιλύεται μέσω της ρητής επιλογής εκείνων μονάχα των ιδεών οι οποίες άντεξαν στη δοκιμασία του χρόνου και ενσωματώθηκαν από το συγγραφέα στην ώριμη θεώρησή του. Όσο για το πρώτο, άλλο εχέγγυο πέρα από την επιθυμία του γράφοντος να συμμορφωθεί προς τη διανοητική αυτοπειθαρχία δεν υπάρχει («η αγκίδα στο μάτι σου είναι ο καλύτερος μεγεθυντικός φακός»)⁵ Δεδομένων των διευκρινίσεων αυτών, διανοίγεται ένας τρόπος έκθεσης του έργου του Μπούκτιν γύρω από τρεις κεντρικούς θεματικούς άξονες: έναν φιλοσοφικό, έναν ανθρωπολογικό/ιστορικό και έναν πολιτικό.

Η φιλοσοφική θεώρηση του Μπούκτιν είναι άρρηκτα δεμένη με την πολιτικά επαναστατική αντίληψή του: «Η δύναμη του θεωρησιακού στοχασμού έγκειται στην ικανότητά του να

5. Theodor W. Adorno, *Minima Moralia*. Στοχασμοί μέσα από τη φθαρμένη ζωή, μτφρ: Λευτέρης Αναγνώστου (Αθήνα: Αλεξάνδρεια, 1990), σ. 121.

κοιτάζει επέκεινα της παραδεδομένης και συχνά μονόπλευρης “σοφίας” μίας περιόδου, βλέποντας ό,τι αναδύεται – συχνά στις παρυφές της – και διευρύνει τους ορίζοντες των διαδικασιών αυτών φτάνοντας σε μεγαλύτερους βαθμούς ολικότητας. Με τον ίδιο τρόπο, ο θεωρησιακός στοχασμός δύναται να είναι κριτικός στοχασμός». ⁶ Στο έργο του, ο θεωρησιακός στοχασμός λαμβάνει τη μορφή της διαλεκτικής (πρβλ. τη δήλωσή του πως η αγαπημένη του λέξη είναι η «συνεκτικότητα»). ⁷ Η προσιέγγισή του εντάσσεται σε μία μακροαίωνα διαλεκτική παράδοση, οι κορυφώσεις της οποίας βρίσκονται στα *Μετά τα Φυσικά* του Αριστοτέλη, στη *Λογική* του Γκ. Χέγκελ και στο *Κεφάλαιο* του Καρλ Μαρξ. Η προαναφερθείσα κριτική όψη του θεωρησιακού στοχασμού στρέφεται, ασφαλώς, και πάνω στην ίδια τη διαλεκτική παράδοση: μολονότι σημαντικά επηρεασμένος από τον Χέγκελ, ο Μπούκτσιν δεν είναι εγγεληνός αλλά *διαλεκτικός στοχαστής*.

Σύμφωνα με τη θεώρησή του, η διαλεκτική είναι μια εξελικτική λογική από την αφαίρεση προς τη διαφοροποίηση: «Ο διαλεκτικός λόγος συλλαμβάνει όχι μονάχα το πώς οργανώνεται μία οντότητα σε δεδομένη χρονική στιγμή, αλλά και το πώς οργανώνεται ούτως ώστε να υπερβεί αυτό το επίπεδο ανάπτυξης και να γίνει κάτι άλλο απ' αυτό που ήταν, διατηρώντας ακόμα κι έτσι την ταυτότητά του». ⁸ Επομένως, σε αντίθεση με τον εργαλειακό-αναλυτικό λόγο (τον οποίο ονομά-

6. Murray Bookchin, *The Politics of Cosmology* (αδημοσίευτο χειρόγραφο, 1988), σ. 19.

7. Murray Bookchin, *The Ecology of Freedom: The Emergence and Dissolution of Hierarchy* (Μόντρεαλ: Black Rose Books, 2η εκδ., 1991), σ. 14.

8. Murray Bookchin, *The Philosophy of Social Ecology: Essays on Dialectical Naturalism* (Μόντρεαλ: Black Rose Books, 2η εκδ., 1995), σ. 8.

ζει συμβατικό λόγο) που στηρίζεται στην αρχή της ταυτότητας (το *A* ισούται με το *A*), ο διαλεκτικός λόγος αναγνωρίζει την αναπτυξιακή φύση της πραγματικότητας διατεινόμενος, με τον έναν ή τον άλλον τρόπο, πως το *A* ισούται όχι μόνο με το *A*, αλλά και με το μη *A*.

Έτσι, η διαλεκτική αποτελεί την ίδια στιγμή τόσο έναν τρόπο λογισμού όσο και μια περιγραφή του αντικειμενικού κόσμου, με μια οντολογική αιτιότητα. Η αναπτυξιακή αυτή αντίληψη της πραγματικότητας (δηλαδή, αυτή η οργανική μορφή λόγου) αντιμετωπίζει το Είναι ως ένα διαρκώς εκτυλισσόμενο Γίνεσθαι και επομένως τη διαλεκτική αιτιότητα ως τη διαφοροποίηση της δυναμικότητας σε ενεργό πραγματικότητα. Διερευνά ένα συνεχές, μία αυτοκατευθυνόμενη διαδικασία εκτύλιξης προς όλο και μεγαλύτερη διαφοροποίηση, στο βαθμό που κάθε δυναμικότητα πραγματοποιείται ενεργώς με δεδομένη μία συγκεκριμένη αλληλουχία ανάπτυξης. Η συνολική φιλοσοφική τοποθέτηση του συγγραφέα (γνωστή ως *διαλεκτικός νατουραλισμός*) «δεν περατώνεται σε ένα εγγεληνό Απόλυτο στο τέρμα μιας κοσμικής αναπτυξιακής πορείας, αλλά προάγει το όραμα μίας διαρκώς αυξανόμενης ολικότητας, πληρότητας και πλούτου ως προς τη διαφοροποίηση και την υποκειμενικότητα». ⁹ Με άλλα λόγια, «η διαλεκτική είναι *ανάπτυξη*, όχι μονάχα *αλλαγή*: είναι *παραγωγή*, όχι μονάχα *κίνηση*: είναι *διαμεσολάβηση*, όχι απλώς *διαδικασία*: και είναι *σωρευτική*, όχι μονάχα *συνεχής*». ¹⁰

Στο πλαίσιο της αναπτυξιακής αυτής πραγμάτευσης, κεφαιλωδή σημασία καταλαμβάνει η διάκριση σχετικά με τα «επίπεδα» της πραγματικότητας: «Από τη μία μεριά, υπάρχει

9. Στο ίδιο, σ. 20.

10. Στο ίδιο, σ. 125.

η άμεσα παρούσα εμπειρική “πραγματικότητα” –ή Realität, για να χρησιμοποιήσουμε τη γλώσσα του Χέγκελ– η οποία δεν είναι απαραίτητα η εκπλήρωση μίας δυναμικότητας, και από την άλλη υπάρχει η διαλεκτική “ενεργός πραγματικότητα” –Wirklichkeit– η οποία συνιστά την ολοκληρωμένη εκπλήρωση μιας ορθολογικής διαδικασίας». ¹¹ Επομένως, κατά τον Μπούκτσιν, η δυναμικότητα όντως υφίσταται αντικειμενικά, ακόμα και με εμπειρικούς όρους, γεγονός που σημαίνει ότι η αλήθεια ή η εγκυρότητα ενός αντικειμενικού «αυτό που είναι» μπορεί να κριθεί με βάση το ηθικό κριτήριο του «αυτό που πρέπει να είναι». Η διανοητική αυτή πορεία τού επιτρέπει να διατυπώσει μια αντικειμενική ηθική που θα στηρίζει τη δράση μέσα στον κόσμο της πραγματικότητας. Η αντικειμενική αυτή ηθική αποτελεί για τον Μπούκτσιν τρόπο εξουδετέρωσης του ιδιαίτερου διαδεδομένου σήμερα σχετικισμού, προτύργιο του οποίου αποτελεί ο μεταμοντερνισμός, ήτοι «η πιο ακαδημαϊκά εδραιωμένη επίθεση κατά του ανθρωπισμού, του Διαφωτισμού και του λόγου». ¹²

Με βάση το προαναφερθέν ηθικό κριτήριο, ορισμένες υπαρκτές πραγματικότητες ελαμβάνονται ως ανορθολογικές, ενώ άλλες μη πραγματοποιημένες πραγματικότητες ως ορθολογικές. Προσφυώς, ο Μπούκτσιν ορίζει την Ιστορία ως το ορθολογικό κομμάτι της ανθρώπινης ανάπτυξης (καθώς θεωρεί πως τα ανορθολογικά γεγονότα δεν συναποτελούν Ιστορία και είναι απλώς γεγονότα) – δεν ισχυρίζεται πως όλη η κοινωνική ανάπτυξη είναι ορθολογική, αλλά απλώς ότι τα τμήματά της

11. Στο ίδιο, σ. 23.

12. Murray Bookchin, *Re-enchanting Humanity: A Defense of the Human Spirit Against Anti-humanism, Misanthropy, Mysticism and Primitivism* (Λονδίνο: Cassell, 1995), σ. 172.

στα οποία αυτό ισχύει είναι πράγματα διαλεκτικά ή ιστορικά. Έτσι, αντιμετωπίζει την Ιστορία ως εκτύλιξη των ανθρώπινων δυνατοτήτων για ελευθερία, αυτοσυνείδηση και συνεργασία, κάτι που επαληθεύεται (και η διαλεκτική του προσέγγιση στηρίζεται στην επαλήθευση, όχι στην εξήγηση) ¹³ από την ύπαρξη του πολιτισμού, ο οποίος εναρμονώνει και εν μέρει πραγματοποιεί ενεργώς τις δυνατότητες της Ιστορίας. Αντίστοιχα, ονομάζει πρόοδο την επίταση της ελευθερίας σε βάρος της κυριαρχίας, χωρίς ωστόσο να ξεπέφτει στην τελεολογία: τα ανθρώπινα όντα είναι «ενεργοί φορείς, οι αυθεντικοί “συγκροτητικοί παράγοντες” της Ιστορίας που ίσως αναπτύξουν τις δυνατότητές τους μέσα στην κοινωνική εξέλιξη, ίσως όχι». ¹⁴

Ως το σημείο αυτό, η προσεκτική αναγνώστρια* θα έχει εκλάβει την παραπάνω παρουσίαση της φιλοσοφικής προσέγγισης του Μπούκτσιν ως, στην καλύτερη περίπτωση, αλλόκοτη: εστιασμένη στη διαλεκτική λογική, δεν ανέφερε ρητώς τη *νατουραλιστική* όψη του διαλεκτικού *νατουραλισμού*! Ωστόσο, η «ανεπάρκεια» αυτή υπαλείφεται μόλις σημειωθεί πως η έννοια της πραγματικότητας, στην οποία έγινε αναφορά πολλαπλώς παραπάνω, στηρίζεται σε μία πολυσχιδή θεώρηση της φύσης. Ακολουθώντας τον Κικέρωνα, ο Μπούκτσιν κάνει τη διάκριση μεταξύ «πρώτης φύσης» (δηλ. της μη ανθρώπινης

13. Murray Bookchin, *The Ecology of Freedom*, σ. 365.

14. Murray Bookchin, *Ιστορία, Πολιτισμός και Πρόοδος: Ηερίγραμμα μίας Κριτικής του Σύγχρονου Σχετικισμού*, μτφρ: Θεοδωρής Βελισσάρας και Γεωργιος Δαρμεμάς (Ιωάννινα: Ιανάφι, 2005), σ. 57 (έχω τροποποιήσει τη μεταφραση).

* Αντί του κουραστικού «αναγνώστης/αναγνώστρια», υποθετείται εδώ η ομιλία της εναλλαγής των φύλων, αρκετά διαδεδομένη στα αγγλικά σε ακαδημαϊκούς που προσπαθούν να αμφισβητήσουν την μοναρχατορία του αρσενικού στη γλώσσα.

φύσης) και «δεύτερης φύσης» (δηλαδή του κοινωνικού πεδίου). «Διορθώνοντας» τον Γιόχαν Φίχτε, δεν ισχυρίζεται πως η ανθρωπότητα είναι η αυτοσυνείδητη φύση, αλλά μονάχα ότι η ανθρωπότητα είναι η φύση που είναι *δνητικά* αυτοσυνείδητη.¹⁵ Η πραγμάτωση της δυνατότητας αυτής θα μπορούσε να γίνει εφικτή βάσει μίας ενοποίησης της πρώτης και της δεύτερης φύσης, φτάνοντας σε αυτό που ο Μπούκτσιν ονομάζει «ελεύθερη φύση».

Ο Μάρεϋ Μπούκτσιν δεν είναι αφελής. Γνωρίζει πολύ καλά πως η εκλογή της φύσης σαν *θεμέλιο* της ηθικής έχει στο παρελθόν οδηγήσει «στην επικύρωση της ολιγαρχίας (Πλάτων), της δουλείας (Αριστοτέλης), της ιεραρχίας (Θωμάς Ακινάτης), της αναγκαιότητας (Σπινόζα) και της κυριαρχίας (Μαρξ)»¹⁶ ενώ πιο πρόσφατα έχει κινηθεί στην κατεύθυνση *κατ' ουσίαν* αντιδραστικών θέσεων (βαθιά οικολογία). Γι' αυτόν το λόγο αυτόν προσπαθεί να είναι προσεκτικός στην ανάλυσή του, εντοπίζοντας μία φυσική τάση προς αυξανόμενη πολυπλοκότητα και υποκειμενικότητα στην πρώτη φύση, η οποία οφείλεται στην ίδια την αλληλοδραστικότητα της ύλης: «Στο βαθμό που τα ζώα γίνονται σύνθετα, διαρκώς πιο ευφυή και αποκτούν αυτογνωσία, αρχίζουν να κάνουν τις στοιχειώδεις εκείνες επιλογές που επηρεάζουν την εξέλιξή τους».¹⁷ Εξετάζει τη φυσική ιστορία της ανθρώπινης βούλησης και ελευθερίας στις δυνατότητες του φυσικού κόσμου, ανακαλύπτοντας την αλληλοβοήθεια, την ελευθερία και την υποκειμενικότητα, σε

15. Murray Bookchin, *The Ecology of Freedom*, σ. 315-316.

16. Murray Bookchin, *Η σύγχρονη οικολογική κρίση*, μτφρ: Μάκης Κορασιανίτης (Αθήνα: Βιβλιόπολις, 1993), σ. 27.

17. Murray Bookchin, *Ξαναφτιάχνοντας την κοινωνία*, μτφρ: Τάσος Κυπριανίδης (Αθήνα: Εξάντας, 1993), σ. 54 (έχω τροποποιήσει τη μετάφραση).

επιπερατικό αλλά υπολογίσιμο βαθμό, σε ευρύτερες κοσμικές ή οργανικές διαδικασίες. Συμφωνώντας με την ουσία (αν όχι με το γράμμα) του «λόγον δέ μόνον άνθρωπος έχει τῶν ζῴων»,¹⁸ δεν υποπίπτει σε οιονεί μυστικιστικές αντιλήψεις «βιοκεντρικής δημοκρατίας» αλλά παρ' όλα αυτά επιμένει να εντάσσει την ανθρωπότητα στη φύση: «Ο λόγος που οι ζωικές-φυτικές κοινότητες ενοποιούνται οικολογικά με τις ανθρώπινες κοινότητες δεν βρίσκεται στα *επιμέρους* στοιχεία της διαφοροποίησης αλλά στη *λογική* της διαφοροποίησης, η οποία επιτρέπει τη συσχέτιση των κοινωνικών και φυσικών μεσολαβήσεων στο πλαίσιο ενός συνεχούς».¹⁹

Εν ολίγοις, στο πλαίσιο του διαλεκτικού νατουραλισμού ο διαλεκτικός λόγος βρίσκεται πέρα από τον ιδεαλισμό και τον υλισμό, όντας μία νατουραλιστική και οικολογική μορφή στοχασμού. Είναι «οντολογικά ηθικός καθώς και διαλεκτικά λογικός» ένας οδηγός της ορθολογικής πράξης καθώς και μία νατουραλιστική διαύγηση του Είναι.²⁰

Κατά την αναίσχυντα μεροληπτική γνώμη του γράφοντος, ο άξονας (μεταξύ των τριών με βάση τους οποίους παρουσιάζεται εδώ το έργο του Μπούκτσιν) με τη μεγαλύτερη θεωρητική βαρύτητα και γονιμότητα είναι ο ανθρωπολογικός/ιστορικός («μια ισχυρή ιδέα μεταδίδει λίγη από τη δύναμή της σε όποιον την αντικρούει»)²¹ Σημείο εκκίνησής του αποτελεί η εξέταση της «οργανικής κοινωνίας», δηλαδή των προεγγράμματων κοι-

18. Αριστοτέλους *Πολιτικά*, 1253 α 9-10.

19. Murray Bookchin, *Τι είναι κοινωνική οικολογία*, μτφρ: Μάκης Κορασιανίτης (Αθήνα: Βιβλιόπολις, 1993), σ. 32-33 (έχω τροποποιήσει τη μετάφραση).

20. Murray Bookchin, *The Philosophy of Social Ecology*, σ. 36.

21. Marcel Proust, *À la recherche du temps perdu: À l'ombre de jeunes filles en fleurs*, (Παρίσι: Gallimard, 1962), τόμος 1, σ. 562.

ωνιών που αναδύθηκαν γύρω στην ύστερη παλαιολιθική περιόδο – η πραγματέυσή του δεν συνιστά, ασφαλώς, τίποτε παραπάνω από μία ερμηνευτική επιλογή, βάσει ενδείξεων. Αποφείγοντας τη χρήση όρων όπως «πρωτόγονος κομμουνισμός», «μητριαρχία» κ.ο.κ., οι οποίοι προβάλλουν σχήματα του παρόντος στο παρελθόν, ο Μπούκτιν βρίσκει σημαντικά στοιχεία στην (προ)ιστορική αυτή εποχή. Η έλλειψη ιεραρχίας αρθρωνόταν γύρω από τρεις αρχές:²² α) την αρχή της επικαρπίας, σύμφωνα με την οποία τα άτομα σε μια κοινότητα ήταν ελεύθερα να οικειοποιηθούν συγκεκριμένους πόρους απλώς και μόνο λόγω του γεγονότος πως τους χρησιμοποιούσαν, β) την αρχή του ελάχιστου αναγώγιμου, κατά την οποία, ασχέτως της παραγωγικής συνεισφοράς του προς την κοινότητα, τα μέσα διαβίωσης κάθε ατόμου ήταν εξασφαλισμένα, και γ) την ηθική της συμπληρωματικότητας, δηλ. της *ισότητας των ανίσων*, με βάση την οποία οι ανισότητες (δύναμης, διανοητικής ικανότητας, εμπειρίας, ταλέντου κ.ο.κ.) ανάμεσα στους διάφορους ανθρώπους αναγνωρίζονταν ως υπαρκτές και αντισταθμίζονταν μέσα στην κοινότητα. Το γεγονός πως ο συγγραφέας δίνει προσοχή στα μη ιεραρχικά αυτά χαρακτηριστικά δεν σημαίνει πως αγνοεί τα αρνητικά στοιχεία της οργανικής κοινωνίας (π.χ., τοπικισμός, φιλοπόλεμη διάθεση, υποβάθμιση του περιβάλλοντος, μυθική/ανιμιστική θεώρηση του κόσμου). Εξάλλου, σημειώνει πως «η παραβίαση της οργανικής κοινωνίας είναι λανθάνουσα εντός της ίδιας της οργανικής κοινωνίας».²³

Η ανάδυση μάλιστα αυτού που ο Μπούκτιν αποκαλεί «κληρονομιά της κυριαρχίας» εντοπίζεται εντός των ορίων του εκ-

22. Murray Bookchin, *The Ecology of Freedom*, σ. 50, 144.

23. Στο ίδιο, σ. 80.

φυλισμού της οργανικής κοινωνίας: βάσει της ανάλυσής του η ιεραρχία (ως «σύνθετο σύστημα προσταγής και υποταγής στο οποίο οι ελίτ απολαμβάνουν σε ποικίλους βαθμούς τον έλεγχο πάνω στους υποτελείς τους χωρίς υποχρεωτικά να τους εκμεταλλεύονται»)²⁴ εμφανίστηκε όταν οι ηλικιωμένοι (οι οποίοι συνδέονταν από το κοινό τους συμφέρον έναντι των νεότερων, ασχέτως φύλου ή καταγωγής) συνειδητοποίησαν πως μια ετερόνομη θέσμιση της κοινωνίας θα τους επέτρεπε να διατηρήσουν εξουσίες που (ειδικά υπό συνθήκες ανασφάλειας και αβεβαιότητας γύρω από την επιβίωση) τους αρνείται η φυσική αδυναμία λόγω του γήρατος. Μολονότι η μορφή αυτή γεροντοκρατίας δεν αποτελούσε θεσμοποιημένη ιεραρχία (άλλωστε «τα γεράματα είναι η μοίρα όλων όσοι δεν πεθαίνουν πρόωρα»)²⁵ οδήγησε στη φετιχοποίηση των μαγικών δυνάμεων που δήθεν κρύβονταν πίσω από ορισμένα φυσικά φαινόμενα, δηλ. στην εμφάνιση των (ηλικιωμένων) σαμάνων, οι οποίοι μετέτρεψαν την εξουσία σε προνόμιο των εκλεκτών ολίγων. Με άλλα λόγια, παρήγαγε την αποκρυστάλλωση της κοινωνικής εξουσίας: «Ο σαμάνος είναι η προσωποποίηση του Κράτους εν τη γενέσει».²⁶

Από κει και πέρα, με το πέρασμα των ετών, η ανάδυση της ιεραρχίας, της υποδούλωσης της γυναίκας στον άνδρα καθώς και της καθυπόταξης της κοινωνίας στο Κράτος (έννοιες πολύ ευρύτερες της «υλιστικής» αντίληψης της ταξικής εκμετάλλευσης) οδήγησαν στη γενική νομιμοποίηση της κυριαρχίας ανθρώπου από άνθρωπο. Ακολούθως, η κυριαρχία προβλήθηκε από το κοινωνικό πεδίο πάνω στην πρώτη φύση, η οποία

24. Στο ίδιο, σ. 4.

25. Στο ίδιο, σ. 83.

26. Στο ίδιο, σ. 84.

έγινε έτσι αντιληπτή ως «φειδωλή» και κυριαρχούσα πάνω στον άνθρωπο. Βάσει της θεμελιώδους αυτής παραδοχής τόσο του φιλελευθερισμού όσο και του μαρξισμού, ζητούμενο έγινε η «απελευθέρωση» του ανθρώπου από τα «δεσμά» της πρώτης φύσης, έγινε δηλαδή αποδεκτή η ιδέα της κυριάρχησης της πρώτης φύσης από την κοινωνία. Αυτή η αναγκαιότητα κυριάρχησης, με τη σειρά της, χρησιμοποιήθηκε ως αιτιολογία για την παραπέρα εκμετάλλευση της πλειονότητας του πληθυσμού από μικρά τμήματα της κοινωνίας: «Προκειμένου να τιθασευτεί ο φυσικός κόσμος, υποστηρίζεται από παλιά, είναι αναγκαία και η τιθάσευση των ανθρώπινων όντων, υπό τη μορφή δούλων, δουλοπάροικων και εργατών».²⁷

Ωστόσο, ο Μπούκτσιν διακρίνει και ένα αντίβαρο στην κληρονομιά της κυριαρχίας, το οποίο ονομάζει «κληρονομιά της ελευθερίας» (όρος που περικλείει όχι απλώς ελευθεριακά συμβάντα, αλλά και γενικότερα το ξετύλιγμα των δυνατοτήτων για ελευθερία). Μέρος της τελευταίας αποτελούν τα εξισωτικά στοιχεία της οργανικής κοινωνίας, αλλά και μεταγενέστερες διεργασίες: μία από τις κορυφώσεις αυτές είναι η Αθήνα της κλασικής περιόδου. Ο συγγραφέας βρίσκει στην αγορά, στην εκκλησία του δήμου αλλά και γενικότερα στους θεσμούς της δημοκρατίας των Αθηναίων, τη δημιουργία της πολιτικής (νόμος, δίκη, τέλος), της έννοιας του πολίτη, καθώς και ξεχωριστών επιτευγμάτων στο πολιτισμικό πεδίο. Τονίζει επανειλημμένως πως η άμεση, δημοκρατική, πρόσωπο-με-πρόσωπο και ενκοσμηκευμένη Θέσμιση του πολιτικού στίβου γύρω από λαϊκές συνελεύσεις όχι μόνο δεν μπορεί να αγνοηθεί, αλλά και οφεί-

27. Murray Bookchin, *Ξαναφτιάχνοντας την κοινωνία*, σ. 48 (έχω τροποποιήσει τη μετάφραση).

λει να αποτελεί κεντρικό ερμηνευτικό εργαλείο του ιστορικού αυτού φαινομένου. Αντίστοιχα, βλέπει τα στοιχεία αυτά να λιγοστεύουν στην αρχαία Ρώμη και να εισάγονται εκ νέου, τηρουμένων των αναλογιών, στις πόλεις του Μεσαίωνα και της Αναγέννησης, με πιο περίοπτη την ιταλική *comune*: «Κατά το πρώτο ήμισυ του δέκατου τρίτου αιώνα, το ρορλο άρχισε να αναλαμβάνει τα ηνία της εξουσίας στη μία πόλη μετά την άλλη».²⁸ Οι πόλεις αυτές αργότερα παρολίσθησαν σε ολιγαρχικές μορφές διακυβέρνησης και εν τέλει ενσωματώθηκαν στα αναδυόμενα έθνη-κράτη – εξέλιξη που ξαναφέρει στο προσηνίο την κληρονομιά της κυριαρχίας. Οι μεθοδεύσεις αυτές από τη μεριά των κυρίαρχων κοινωνικών στρωμάτων κατά τη διάρκεια των Μέσων Χρόνων παρουσιάζουν διαφοροποιήσεις με βάση τον τόπο, αλλά σε γενικές γραμμές μοιάζουν με την ανάδυση του αγγλικού κράτους, στην περίπτωση του οποίου η κεντρική εξουσία δεν συναρμόστηκε γύρω από μία συνεταγμένη «άρχουσα τάξη», αλλά γύρω από τον βασιλικό οίκο: «Σύντομα, οι βασιλικοί υπηρέτες μετατράπηκαν από χειριστές των ανακτόρων σε βασιλικούς γραφειοκράτες».²⁹

Η σύνθετη αυτή σχέση ανάμεσα στην κληρονομιά της κυριαρχίας και στην κληρονομιά της ελευθερίας επανεμφανίζεται στη «νεωτερικότητα» στη διάρκεια της οποίας, από τη μία μεριά, υπερίσχυσε ο καπιταλισμός ενώ, από την άλλη, τα σύγχρονα επαναστατικά κινήματα πάλεψαν εναντίον του και υπέρ της υποκατανομής της εξουσίας. Τη μεν έκρηξη που οδήγησε στην κυριαρχία του καπιταλισμού κατά τον δέκατο όγδοο και ιδίως τον δέκατο ένατο αιώνα ο Μπούκτσιν δεν τη βλέπει υπό

28. Murray Bookchin, *From Urbanization to Cities: Toward a New Politics of Citizenship* (Λονδίνο: Cassell, 1995), σ. 101-102.

29. Στο ίδιο, σ. 133.

σπενά τεχνολογικούς όρους, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι οι τελευταίοι δεν ήταν αποφασιστικοί όσον αφορά στο πώς «ο βιομηχανικός καπιταλισμός κατόρθωσε να πετύχει την επικράτηση εις βάρος άλλων μορφών παραγωγής».³⁰ Ενώπιον στις εξελίξεις αυτές, τα λαϊκά κινήματα της επαναστατικής περιόδου πρότειναν εναλλακτικές πολιτικές και κοινωνικές μορφές οργάνωσης. Η διεξοδική ανάλυση επαναστατικών εξάρσεων (όπως οι Πόλεμοι των Χωρικών στη Γερμανία του 16ου αιώνα, η Αγγλική, Γαλλική και Αμερικανική Επανάσταση, οι επαναστάσεις στο Παρίσι τον Ιούλιο του 1830 και το Φεβρουάριο του 1848 –καθώς και η εξέγερση τον Ιούνιο του ίδιου έτους–, η Παρισινή Κομμούνια του 1871, οι ρωσικές επαναστάσεις το 1905, το Φεβρουάριο και τον Οκτώβριο του 1917, η εξέγερση της Κροστάνδης το 1921, τα γεγονότα στη Γερμανία κατά τα έτη 1918-1919, η εξέγερση των Αυστριακών εργατιών το 1934 και ασφαλώς η Ισπανική Επανάσταση των ετών 1936-1937) από το συγγραφέα αναδεικνύει τη δημοτική διάσταση στη βάση πολλών εκ των επαναστάσεων του παρελθόντος. Στόχος του Μπούκτσιν στο πεδίο αυτό είναι να εξετάσει «τις θεσμικές μορφές που ανέπτυξαν οι επαναστατημένοι λαοί και οι ηγέτες τους για να διευθύνουν την κοινωνία, καθώς και την αλληλεπίδρασή τους με τα επαναστατικά κόμματα που ισχυριζόνταν πως καθοδηγούσαν το λαό ή ορισμένα καταπιεσμένα στρώματα».³¹

Η απόφαση του Μπούκτσιν να πάρει τις διακηρύξεις των λαϊκών επαναστατών τοις μετρητοίς δεν είναι ακαδημαϊκό τέχνασμα. Αντίθετα, εδράζεται στην αναγνώριση από τη μεριά

30. Στο ίδιο, σ. 184-185.

31. Murray Bookchin. *The Third Revolution: Popular Movements in the Revolutionary Era*, τόμος 1 (Λονδίνο: Cassell, 1996), σ. 18.

των πως καθεμιά από τις παρελθούσες επαναστάσεις στηρίζονταν ιδεολογικά στην ιστορική μνήμη των επαναστάσεων που είχαν προηγηθεί ως τότε. Με άλλα λόγια, ο συγγραφέας επιχειρεί να καταπολεμήσει την τρομακτικά εξοπλωμένη σήμερα κοινωνική και ιστορική αμνησία γύρω από την επαναστατική περίοδο για απτούς πολιτικούς λόγους.³²

Στηριζόμενος στις παραπάνω φιλοσοφικές και ιστορικές προποθέσεις του, ο Μπούκτσιν έχει συνεισφέρει σημαντικό έργο στο οποίο, με βάση τον προαναφερθέντα τεχνητό διαχωρισμό, υπάγεται στον πολιτικό άξονα. Γμήμα του έργου αυτού είναι κριτικό άλλων συγγραφέων, εστιάζοντας τόσο στο μαρξισμό και στον αναρχισμό όσο και στον αντιανθρωπισμό, στο μυστικισμό και στον πρωτογονισμό.³³ Με όχι και τόσο συνοπτικές διαδικασίες, στις πολεμικές αυτές, ο Μπούκτσιν έχει κοινοτοποιήσει προσεγγίσεις που επιδεικνύουν απουσία σοβαρού και ορθολογικού στοχασμού. Κατ' ουσίαν, ο Μπούκτσιν ακολουθεί μια ιστορική παράδοση έντιμων δημοσίων που επέλεξαν να μην περιχαρνωθούν σε μια αυτιστική αυτοαναφορικότητα, τολμώντας να χρησιμοποιήσουν καινοτομικά λόγια εναντίον εύπεπτων (και συνεπώς διαδεδομένων) αντιλήψεων.³⁴

Σε αντίθεση, όμως, με την υποτροπιάζουσα μεταμοντέρνα κριτική συγγραφικού αυτοεργλειισμού κατά την οποία συγ-

32. Η βλ.: «Κτησάμενοι γάρ προς οίς έδξαντο όσσην έχομεν άρχην οίκα άπόνοισ, ημιν τοίς νύν προσκατέλιπον», *Θουκυδίδου Ιστοριών Β'*, 36.

33. Βλ. π.χ., τα *Anarchism, Marxism and the Future of the Left and the enchanting Humanity*.

34. Η βλ.: «Όποιος επιζητεί την (εν)όραση ως πάει στον κινηματογράφο, αν και αρθονα τέτοια παραδείγματα προσφέρονται σήμερα υπό τη μορφή δημοσιον ακάμια και στο προκειμενο ερευνητικό πεδίο». Max Weber, *Essays in the Sociology of Religion*, τόμος I (Τύμπινγκεν: Verlag von J. C. B. Mohr, 1922), σ. 14.

γραφείς απλώς σχολιάζουν άλλους συγγραφείς ενώ αγνοείται η κοινωνική πραγματικότητα, ο Μπούκτσιν είχε πολλά να πει για την ίδια την κοινωνία, τόσο σε κριτικό επίπεδο όσο και υπό τη μορφή προτάσεων ανοικοδόμησης μίας πραγματικότητας πέραν του καπιταλισμού. Στο επίπεδο της κριτικής, η πολιτική ανάλυση του συγγραφέα δεν εστιάζεται πάνω σε αφηρημένα ιδανικά, αλλά στην αξία τους (ή στη δεινότητα της απουσίας τους) für uns Menschen (όπως θα το έθετε ο Ιμμάνουελ Καντ).

Στις μέρες μας «η κυριαρχία έχει φτάσει στο σημείο όπου ξεπερνά κατά πολύ μία απλή γληρονομιά. Έχει υπεισέλθει σε κάθε όψη της κοινωνικής ζωής». ³⁵ Ο Μπούκτσιν θεωρεί πως ο σύγχρονος καπιταλισμός μαζί με το κράτος έχουν κυριεύσει όχι μονάχα την οικονομική ζωή, αλλά και την προσωπική, δαλύοντας την οικογένεια, την κοινότητα, την αλληλοβοήθεια και την κοινωνική δέσμευση. Αντιλαμβάνεται τη σύγχρονη κουλτούρα και τις ανθρώπινες σχέσεις ως εκτραυματισμένες/εμπορευματοποιημένες: το εμπόρευμα όμως (κατ' αντιδιαστολή προς το δώρο) δεν ευνοεί την αλληλεγγύη και την κοινωνικότητα, αλλά το διαχωρισμό και τον ανταγωνισμό. Επιπλέον, παρατηρεί πως η διαβρωτική επίδραση του καπιταλισμού κοντεύει να εξαλείψει πλήρως την έννοια του πολίτη, καθώς έχει αλλοιώσει (αμετάκλητα:) τη σχέση των ατόμων με τον τόπο στον οποίο οφείλει να λαμβάνει χώρα η πολιτική: «Η επίπτωση του καπιταλισμού πάνω στην πόλη έχει σταθεί το λιγότερο καταστροφική. Ο συχνά χρησιμοποιούμενος όρος "πολεοδομικό καρκίνωμα" μπορεί να εκληφθεί κατά γράμμα». ³⁶ Οι εξελίξεις αυτές (η υποπλασία της συνείδησης και ο γιγαντισμός της πόλης) δεν είναι

διόλου απίνδectes με το γενικότερο ζήτημα της περιβαλλοντικής καταστροφής και το ενδεχόμενο ενός πυρηνικού αφανισμού: «Η συμφιλώση του ανθρώπου με τον φυσικό κόσμο πλέον δεν είναι απλώς επιθυμητή· έχει γίνει αναγκαία». ³⁷ Ο Μπούκτσιν ήταν άλλωστε από τους πρώτους που έφθουσαν τον οικολογικό κώδωνα του κινδύνου, πάντοτε από επαναστατική σκοπιά: άλλωστε, η διάκριση μεταξύ του ρεφορμιστικού περιβαλλοντισμού και της ριζοσπαστικής –κοινωνικής– οικολογίας ήταν διήκη του επινόηση (το 1971).

Ο ρόλος που παίζουν οι σύγχρονες τεχνολογίες από τη σκοπιά αυτή (ρόλος αποξένωσης του ανθρώπου από τη φύση) έδωσε αφορμή στον Μπούκτσιν να επεκτείνει την ανάλυσή του περί τεχνολογίας και, γενικότερα, να επανεξετάσει τη σχέση ανάμεσα στο «βασιλείο της αναγκαιότητας» και στο «βασιλείο της ελευθερίας». Πάνω στο θέμα αυτό, τον φάνηκε χρήσιμος ο διαχωρισμός μεταξύ σπάνης και μετασπάνης. Ο λόγος για τον οποίο τέτοια ζητήματα είναι άξια μελέτης έχει να κάνει με τις υλικές προϋποθέσεις που απαιτούνται για να μπορεί κανείς να ασχολείται με την πολιτική, τον πολιτισμό κ.ο.κ., οι οποίες συμπυκνώνονται έξοχα στα ακόλουθα λόγια ενός ενάρετου λεχρίτη: «Οι τεχνίτες και οι έντιμοι εργαζόμενοι δεν μπορούν να ξοδεύουν όλον το χρόνο τους σε συνελεύσεις». ³⁸ Έτσι, η σπάνη των πόρων (όρος που δεν αναφέρεται μόνο σε

37. Lewis Herber, *Our Synthetic Environment* (Νέα Υόρκη: Alfred A. Knopf, 1962), σ. 238.

38. Maximilien Robespierre, *Le Moniteur Universel*, αρ. 262, 19 Σεπτεμβρίου 1793, παρατίθεται στο Murray Bookchin, *The Third Revolution*, τόμος I, σ. 11. Πρβλ.: «Μέχρι τούδε, κάθε κοινωνική επανάσταση έχει καταπονηστεί επειδή ο ήχος της καμπάνας δεν μπορούσε να ακουστεί μέσα στη φασαρία του συνεχούς», Murray Bookchin, *Post-Scarcity Anarchism* (Μόντρεάλ: Black Rose Books, 2η εκδ., 1986), σ. 152-153.

35. Murray Bookchin, *The Ecology of Freedom*, σ. 133-134.

36. Murray Bookchin, *From Urbanization to Cities*, σ. 182.

βιολογικές αλλά και σε πολιτισμικές επιπτώσεις) και η συνακόλουθη ψυχολογική ανασφάλεια ελλαμβάνονται από τον Μπούκτιν ως ασυμβίβαστες με μία ελεύθερη κοινωνία. Κατ' αυτόν, η τεχνολογική επανάσταση των τελευταίων δεκαετιών προσφέρει την αντιζειμενική, ποσοτική βάση για την εξάλειψη της σπάνης. Αυτό δεν σημαίνει βέβαια ότι η σημερινή καπιταλιστική κοινωνία με το «φетиχισμό του εμπορεύματος» και τον αντίστοιχο «φетиχισμό της ανάγκης» έχει οδηγήσει στη χειραφέτηση της ανθρωπότητας: «Οι προϋποθέσεις της ελευθερίας δεν πρέπει να συγχέονται με τις συνθήκες της ελευθερίας. Η δυνατότητα της απελευθέρωσης δεν συνιστά την πραγματικότητα της». ³⁹ Με άλλα λόγια, μόνο όταν εκπληρωθούν οι λανθάνουσες (κοινωνικές και πολιτισμικές) δυνατότητες της τεχνολογίας της αφθονίας θα έχουμε φτάσει σε μία κοινωνία μετασπάνης. Οι παρατηρήσεις αυτές συνδέουν την κριτική ανάλυση του Μπούκτιν με τις προτάσεις ανοικοδόμησης που έχει προσφέρει: παράλληλα με την αλλαγή του κοινωνικού συστήματος, οι σύγχρονες τεχνολογίες θα μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν προς μία χειραφετητική κατεύθυνση. Εισηγείται έναν διπλό ρόλο για αυτές τις τεχνικές επινοήσεις: αφενός οι παραγωγικές τεχνολογίες θα εξάλειψαν τη σπάνη, ενώ αφετέρου οι τεχνολογίες με βάση ανανεώσιμες πηγές ενέργειας θα ενέτειναν την εναρμόνιση ανθρώπου και πρώτης φύσης.

Οι προτάσεις αυτές εντάσσονται σε ένα συνεκτικό όραμα αμεσοδημοκρατικής οργάνωσης της κοινωνίας (που φέρει το όνομα *ελευθεριακός δημοτισμός*). Ο Μπούκτιν ακολουθεί μια ιστορική παράδοση η οποία στοχεύει στη λαϊκή αυτοδιεύθυνση της κάθε κοινότητας από τους ελεύθερους πολίτες της.

39. Murray Bookchin, *Post-Scarcity Anarchism*, σ. 56.

Αποσκοπεί στην επανενεργοποίηση της *πολιτικής* με την *κλασική* της έννοια, δηλαδή στην προώθηση της συνεργασίας *μέσω* της αναζωογόνησης της δημόσιας σφαίρας. Σε μία *κοινωνία* ελευθεριακού δημοτισμού η εξουσία (πολιτική *αλλά και* οικονομική) θα ανήκει σε συνομосπονδιοποιημένες λαϊκές *συνοικιακές* συνελεύσεις και ο συντονισμός θα γίνεται *μέσω* *ήμεσα* ανακλητών, κυκλικά εναλλασσόμενων εντολοδόχων *που* δεν θα αποφασίζουν αλλά θα μεταφέρουν απλώς μία *ειδική* εντολή. Ύψιστο στοιχείο της προσέγγισής του είναι η επικέντρωση στο *δήμο* και στις *συνομοσπονδίες* δήμων: «Το να αγνοούμε την ελάχιστη πολιτική μονάδα της πολιτικής και της δημοκρατίας θα ήταν σαν να παίζουμε σκάκι δίχως σκακιέρα». ⁴⁰ Θέτοντας ως στόχο του την *ελευθερία* (την οποία προκρίνει *έναντι* της *δικαιοσύνης*), ⁴¹ έχει συνείδηση του γεγονότος πως είναι απαραίτητη μια μαζοπροθέσιμη μεταβατική στρατηγική *προς* μια ελεύθερη κοινωνία: προτείνει το χτίσιμο ενός *κινήματος* που θα στοχεύει στην (κατ' αρχήν διοικητική) αποκέντρωση της κοινωνίας και το οποίο σε βάθος χρόνου θα αποτελούσε μια δυαδική εξουσία, η οποία θα ήταν ικανή να οδηγήσει σε ρήξη (που θα μπορούσε κανείς να ονομάσει *επανάσταση*) με το έθνος-κράτος και τον καπιταλισμό, καθώς και στην αντικατάστασή τους από λαϊκούς θεσμούς.

Παρά την αναπόδραστη μερικότητα της παραπάνω συζήτησης, η ευθύνη στοχασμού πάνω στις προϋποθέσεις και την κατεύθυνση μιας δημοκρατικής ανάγκωσης του έργου του Μπούκτιν ανήκει πλέον μονάχα στην ίδια την αναγνώστριά: *ανάγκη* *στην*.

✱

40. Murray Bookchin, *From Urbanization to Cities*, σ. 241.

41. Murray Bookchin, *The Ecology of Freedom*, σ. 9.

«Στους σημαντικούς στοχαστές οι θεωρητικές αντιλήψεις δεν είναι ποτέ καθαρές, η χρησιμοποίησή τους σε επαφή με το υλικό που προσπαθούν να σκεφτούν αποκαλύπτει κάτι άλλο απ' ό,τι ρητά σκέπτονται, τα αποτελέσματα είναι απείρως πλουσιότερα από τις προγραμματικές θέσεις. Ένας μεγάλος διανοητής σκέπτεται, εξ ορισμού, πιο πέρα απ' ό,τι τα μέσα του του επιτρέπουν».⁴² Μολονότι η απερίσταλη αντίφαση στην οποία αναφέρεται ο Καστοριάδης είναι, κατά την ταπεινή μου γνώμη, όντως υπαρκτή, το επιχείρημά του υποθέτει υπόρρητα πως ο αναγνώστης βρίσκεται σε στενή και γόνιμη επαφή με το έργο του υπό συζήτηση σημαντικού στοχαστή (και μπορεί επομένως να διακρίνει τις ανεπάρκειες σε αυτό). Θεμελιώδης όρος μίας εποικοδομητικής κριτικής (ή και υπέρβασης) της προσέγγισης, π.χ. του Μπούκτιν, η οποία θα επιθυμούσε να ξεφύγει από τα πλαίσια του επουσιώδους είναι η εμπριθής μελέτη των συνιστωσών ενός αναντίρρητα μη τετριμμένου corpus.⁴³ Σύμφωνα με τον Ηράκλειτο, «χρήν εὐδ' μάλα πολλῶν ἱστορίας φιλοσόφους ἄνδρας εἶναι» (από την άλλη, βέβαια, «πολυμαθίη νόον ἔχειν οὐ διδάσκει»).

Οφείλει, ωστόσο, η γνώση της αντιξοότητας αυτής (δηλαδή μιας ορισμένης δυσπροσιτότητας ενός συνόλου κειμένων) να οδηγήσει σε παράλυση; Στην περίπτωση του Μπούκτιν, τουλάχιστον, η απάντηση είναι σίγουρα αποφαστική: ο ίδιος έχει είτε συγγράψει έργα είτε επιβλέψει τη συγγραφή βιβλίων στα οποία επιχειρείται η συνολτική ανασκόπηση των σημαντικώ-

42. Κορνήλιος Καστοριάδης, *Η φαντασιακή θέσμιση της κοινωνίας*, μτφρ. Σ. Χαλικιάς, Γ. Σπαντιδάκη, Κ. Σπαντιδάκης (Αθήνα: Ράπτα, 2η εκδ., 1985), σ. 256.

43. Πρβλ. «How far your eyes may pierce I cannot tell: / Striving to better oft we mar what's well.», Σαίξπηρ, *King Lear*, πράξη I, σκηνή IV.

των ιδεών του.⁴⁴ Υπό το πρίσμα αυτό μπορεί να δει κανείς και το κείμενο του Μάρκευ Μπούκτιν που δίδεται εδώ σε μετάφραση. Πρόκειται για ένα πολιτικό δοκίμιο με ευρύ αντικείμενο, το οποίο είναι μεστό περιεχομένου και επομένως, δεδομένου του μεγέθους του, κάπως πυκνό. Ωστόσο, σίγουρα δεν είναι απροσπέλαστο και ελπίζω πως, σε συνδυασμό με το παρόν κείμενο, θα μπορούσε να αποτελέσει μια εισαγωγή στη σκέψη του Μπούκτιν. Μία τέτοια εισαγωγή αποκτά μάλιστα ακόμα μεγαλύτερη σπουδαιότητα σε χώρες σαν την Ελλάδα, όπου τα βασικά έργα του συγγραφέα παραμένουν αμετάφραστα. Εν καταλειδί, το κείμενο που περιέχεται στο ανά χειρός βιβλίο «αναπαλαιώνει» τις αντιλήψεις του Μπούκτιν, καθώς είναι το μοναδικό γενικής φύσης δοκίμιο που έχει δημοσιεύσει μετά το πέρας του εικοστού αιώνα.

Περνώντας τώρα σε ζητήματα αμυγώς μεταφραστικά: έχω καταβάλει κάθε δυνατή προσπάθεια ώστε να μην καταχραστώ την προνομιακή θέση του μεταφραστή (προνομιακή καθώς αυτός είναι ο πρώτος αναγνώστης σε μία νέα γλώσσα του κειμένου υπό μετάφραση). Δεν θα ήθελα να στερήσω από τους αναγνώστες τη χαρά της αυτόνομης ερμηνείας και δημιουργικής υποδοχής των ιδεών του συγγραφέα. Στην παρούσα εισαγωγή αποπειράθηκα, εκτός των άλλων, να διαιγάζω εκείνα τα τμήματα του υπό έκδοση κειμένου στα οποία ο συγγραφέας απλώς μνημονεύει την προβληματική που έχει αναπτύξει σε προγενέστερα έργα του, ενώ επεδίωξα παράλληλα να ελαχιστοποιήσω τις αλληλεπικαλύψεις.⁴⁵ Όσον αφορά τη μετάφραση, τα λι-

44. Βλ. Murray Bookchin, *Ξαναφτιάχνοντας την κοινωνία*, και *The Murray Bookchin Reader*.

45. Την αντίληψη αυτή του ρόλου μιας εισαγωγής του μεταφραστή την ομιλώ στον Αμερικανό μεταφραστή του Καστοριάδη, Ντέιβιντ Κέρτις.

γοστά σχόλια που έχω προσθέσει (είτε στο κυρίως κείμενο είτε ως υποσημειώσεις) σκοπό έχουν, από τη μία μεριά, την αποσαφήνιση ορισμένων σημείων τα οποία ίσως να ήταν ακατάληπτα για τους εν Ελλάδι αναγνώστες, και, από την άλλη, τον εντοπισμό συγκεκριμένων βιβλιογραφικών παραπομπών όπου αυτές δεν είχαν δοθεί από τον αρχικό δημιουργό. Τόσο η τιτλοδότηση των ενότητων όσο και η διόρθωση ορισμένων εκδοτικών λαθών που εντοπίστηκαν στην πρωτότυπη δημοσίευση, έγιναν έπειτα από ρητή έγκριση του συγγραφέα.

Δεν μπορεί να υποστηρίξει κανείς πως είναι οικειοθελώς δεσμευμένος σε συγκεκριμένες αρχές εάν δεν αποδεικνύει τη δέσμευση αυτή στην πράξη. Έτσι, νιώθω την υποχρέωση να εξηγήσω μερικές από τις μη συμβατικές μεταφραστικές επιλογές μου (λόγον διδόναι). Πρώτον, αντί να φορτώσω με μία επίπλεον σημασία τον όρο «αστικός» (που εδώ χρησιμοποιείται τόσο για το «bourgeois» όσο και για το «urban», με τη διάκριση να γίνεται φανερή από τα συμφραζόμενα), επέλεξα να αποδώσω το «civic» (όπου κάτι τέτοιο έμοιαζε απαραίτητο) με το νεολογισμό «πολεϊκός» (που αντιστοιχεί τις λατινικές ρίζες της λέξης στο ελληνικό «πολ-») – σε κάποιες περιπτώσεις ο όρος «πολιτικός» θα οδηγούσε σε παραλογισμούς. Δεύτερον, επέλεξα να μην αποδώσω το «libertarian municipalism» με τον (σχεδόν καθιερωμένο πλέον) όρο «ελευθεριακός κοινοτισμός», χρησιμοποιώντας αντ' αυτού τον «ελευθεριακό δημοτισμό» (που πέρα από την ετυμολογική ορθότητα φέρει και λιγότερες παραπειστικές συνδηλώσεις). Θέλω να τονίσω πως και οι δύο αυτές αποφάσεις δεν πάρθηκαν ελαφρά τη καρδιά – πρώτα εξετάστηκαν (και, προφανώς, απορρίφθηκαν) πολλές εναλλακτικές «λύσεις».

Προτού κλείσω, ας μου επιτραπεί μία κάπως προσωπική

σημείωση. Οφείλω πολλά (και εκτιμώ ακόμα περισσότερα) σε μια ξεχωριστή γυναίκα, τη Meherangiz Bastani, πράξεις της οποίας μου υπενθυμίζουν πως οι δημιουργικές ικανότητες του ανθρώπου είναι απεριόριστες («μία ή δύο φορές το Τέλειο φάνηκε στα μάτια μου κι ύστερα πάλι τίποτε»). Στην πραγματικότητα, έφερα εις πέρας το γύμνασμα αυτό εξαιτίας ενός βήγματος προσωπικών και πολιτικών λόγων. Όπως εξήγησα στον ίδιο τον Μάρκευ Μπούκτιν, βασική κινητήρια δύναμη αποτέλεσε ο βαθύς σεβασμός και θαυμασμός για μια ζωή που κινήθηκε με επαναστατική αυτοσυνέπεια. La lutte continue...

Αλέξανδρος Γκεζεργής
Urbana, IL, Μάρτιος 2005

ΤΟ ΠΡΟΤΑΓΜΑ
ΤΟΥ ΚΟΜΜΟΥΝΑΛΙΣΜΟΥ

Ο καπιταλισμός σήμερα

Η απάντηση στο ερώτημα εάν ο εικοστός πρώτος αιώνας θα είναι πιο ριζοσπαστικός ή ο πιο αντιδραστικός όλων των εποχών –ή αν απλώς θα βυθιστεί σε μία γκριζα περίοδο θλιβερής μειοότητας– θα εξαρτηθεί πρωτίστως από το είδος κοινωνικού κινήματος και προγράμματος που θα δημιουργήσουν οι κοινωνικοί ριζοσπάστες με βάση τον θεωρητικό, οργανωτικό και πολιτικό πλούτο που έχει συσσωρευτεί στη διάρκεια των δύο τελευταίων αιώνων της επαναστατικής περιόδου. Η κατεύθυνση που θα επιλέξουμε, μεταξύ διάφορων διασταυρωνόμενων δρόμων ανθρώπινης εξέλιξης, θα καθορίσει ενδεχομένως το μέλλον του είδους μας στους προσεχείς αιώνες. Όσο η ανορθολογική αυτή κοινωνία μας θέτει σε κίνδυνο μέσω πυρηνικών και βιολογικών όπλων, δεν μπορούμε να αγνοούμε την πιθανότητα να οδηγηθεί το όλο ανθρώπινο εγχείρημα σε ένα ολέθριο τέλος. Δεδομένων των ιδιαίτερα περίτεχνων τεχνικών σχεδίων που έχει μηχανευτεί το στρατιωτικό-βιομηχανικό σύμπλεγμα*, πρέπει να περιληφθεί στα μελλοντολογικά σενάρια που προβάλλουν τα ΜΜΕ κατά την αλλαγή της χιλιετίας και η αποεξόντωση του ανθρώπινου είδους – το τέλος του ίδιου του ανθρώπινου μέλλοντος.

* Ο πρόεδρος των ΗΠΑ, Ντόναλντ Άιζενχάουερ, εισήγαγε αυτό τον όρο στην περίφημη ομιλία του της 17ης Ιανουαρίου 1961 (Σ.τ.Μ).

Για να μη φανούν υπερβολικά δυσοίωνα οι παρατηρήσεις αυτές, πρέπει να τονίσω ότι ζούμε *επίσης* σε μία περίοδο στην οποία η ανθρώπινη δημιουργικότητα, τεχνολογία και φαντασία έχουν την ικανότητα να γεννήσουν εντυπωσιακά υλικά επιτεύγματα και να μας κληροδοτήσουν κοινωνίες που επιτρέπουν ένα βαθμό ελευθερίας που ξεπερνά παρασάγγα τα πιο δραματικά και απελευθερωτικά οράματα που προσέβαλλαν κομμουνιστές στοχαστές, όπως ο Σαιν Σιμόν, ο Τσαρλς Φουριέ, ο Καρλ Μαρξ και ο Πήτερ Κροπότιν.¹ Πολλοί στοχαστές της μεταμοντέρνας εποχής θεωρούν ανοήτως την επιστήμη και την τεχνολογία ως τις κύριες αιτίες για την ανθρώπινη ευημερία· ωστόσο, ελάχιστοι γνωστικοί τομείς έχουν αποκαλύψει στην ανθρωπότητα τόσο καταληκτικές γνώσεις των απόστατων μυστικών της ύλης και της ζωής, ή έχουν εφοδιάσει σε τέτοια κλίμακα το είδος μας με την ικανότητα να μεταβάλλει κάθε σημαντικό γνώρισμα της πραγματικότητας και να επεκτείνει την ευημερία των ανθρώπινων και μη μορφών ζωής.

Βρισκόμαστε λοιπόν στο σημείο όπου είτε θα ακολουθήσουμε μία πορεία προς ένα ζοφερό «τέλος της ιστορίας», στο οποίο μία κοινότυπη αλληλοδιαδοχή άσκοπων γεγονότων αντι-

1. Πολλά λιγότερο γνωστά ονόματα θα μπορούσαν να προστεθούν στον κατάλογο αυτόν, αλλά εκείνο που θα ήθελα να ξεχωρίσω ιδιαίτερω είναι αυτό της Μαρία Σπριντόνοβα, ηρωικής ηγέτιδος του Κόμματος των Αριστερών Σοσιαλεπαναστατών, οι υποστηρικτές του οποίου ήταν ουσιαστικά οι μόνοι που πρότειναν ένα εμφικό επαναστατικό πρόγραμμα για τον ρωσικό λαό τα έτη 1917-1918. Η αποτυχία τους να θέσουν σε εφαρμογή τις σημαντικές πολιτικές επισημάνσεις τους και να αντικαταστήσουν τους μπολσεβίκους (με τους οποίους είχαν αρχικά συμπράξει στη συγκρότηση της πρώτης σοβιετικής κυβέρνησης) όχι μόνο οδήγησε στην ήττα τους, αλλά και συνέβαλε στην ολέθρια αποτυχία των επαναστατικών κινήματων τον αιώνα που ακολούθησε.

ιαθιστά την αυθεντική πρόοδο, είτε θα προχωρήσουμε σε μία πορεία προς την *αληθινή* πραγμάτωση της ιστορίας, στην οποία η ανθρωπότητα προσοδεύει αυθεντικά προς έναν ορθολογικό κόσμο. Είμαστε στο σημείο όπου θα επιλέξουμε μεταξύ ενός κινειδιστού φινάλε, που περιλαμβάνει ενδεχομένως τον καπιταλιστικό αφανισμό της ιστορίας αλλά και της ορθολογικής πλήρωσής της σε μια ελεύθερη κοινωνία υλικής αφθονίας, σε ένα καλαισθητά διαμορφωμένο περιβάλλον.

Παρά τα τεχνολογικά θαύματα που αναπτύσσουν οι ανταγωνιζόμενες επιχειρήσεις της άρχουσας τάξης (δηλαδή της αστικής τάξης) διεκδικώντας η καθεμιά την ηγεμονία, ελάχιστα είναι τα πράγματα στην υφιστάμενη κοινωνία που μπορούν να τη λιτρώσουν. Ακριβώς στη χρονική στιγμή στην οποία είμαστε εμείς, ως είδος, να παραγάγουμε τα μέσα για καταληκτικές αντικειμενικές προόδους και βελτιώσεις στην ανθρώπινη κατάσταση και στον μη ανθρώπινο φυσικό κόσμο – προόδους που θα μπορούσαν να συντελέσουν στην επίτευξη μιας ελεύθερης και ορθολογικής κοινωνίας – βρισκόμαστε σχεδόν γυμνοί ηθικά μπρος στην εφόρμηση κοινωνικών δυνάμεων που μπορούν κάλλιστα να οδηγήσουν στον φυσικό αφανισμό μας. Οι προγνώσεις για το μέλλον είναι ευλόγως πολύ επισφαλείς και αντιμετωπίζονται με καχυποψία. Η απαισιοδοξία είναι ευρύτατα διαδεδομένη, καθώς οι καπιταλιστικές κοινωνικές σχέσεις παγώνονται στον ανθρώπινο νου πολύ περισσότερο απ' ό,τι στο παρελθόν, και καθώς ο πολιτισμός οπισθοδρομεί με τρομακτικό τρόπο, σχεδόν μέχρι το σημείο αφανισμού. Σήμερα, για τους περισσότερους ανθρώπους οι αισιόδοξες και άκρως ριζοσπαστικές βεβαιότητες της εικοσάχρονης περιόδου ανάμεσα στη Ρωσική Επανάσταση του 1917-1918 και στο τέλος του ισπανικού εμφυλίου πολέμου το 1939, μοιάζουν σχεδόν αφελείς.

Εν τούτοις, η απόφασή μας να δημιουργήσουμε μια καλύτερη κοινωνία και η επιλογή του τρόπου για να το πράξουμε αυτό οφείλουν να πηγάζουν *εκ των έσω*, δίχως τη συμβολή κάποιας θεότητας, ακόμα λιγότερο κάποιας μυστικιστικής «δύναμης της φύσης» ή ενός χαρισματικού ηγέτη. Αν επιλεξούμε το δρόμο προς ένα καλύτερο μέλλον, η επιλογή μας οφείλει να είναι συνέπεια της δικής μας –και *μονάχα της δικής μας*– ικανότητας να ωφεληθούμε από τα υλικά διδάγματα του παρελθόντος και να εκτιμήσουμε τις πραγματικές προοπτικές του μέλλοντος. Θα χρειαστεί να καταφύγουμε, όχι στα απόκοσμα καμπίτσια που ως δια μαγείας προκύπτουν από τη ζοφερή κόλαση των δεισιδαιμονιών, ή, παράταιρα, από τους διαδρόμους της Ακαδημίας, αλλά στα καινοτομικά χαρακτηριστικά που συναποτελούν την ίδια την έννοια της ανθρωπότητας και στα *ουσιώδη* γνωρίσματα που εξηγούν τη φυσική και κοινωνική εξέλιξη, σε αντιδιαστολή με τις κοινωνικές παθογένειες και τα συμπτωματικά γεγονότα που έχουν εκτρέψει την ανθρωπότητα από την αυτοεκπλήρωσή της ως προς τη συνείδηση και τον λόγο. Έχοντας φέρει την ιστορία στο σημείο όπου σχεδόν *τα πάντα*, τουλάχιστον όσα είναι υλικής φύσης, είναι δυνατά –και έχοντας αφήσει πίσω μας ένα παρελθόν διαποτισμένο ιδεολογικά από μυστικιστικά και θρησκευτικά στοιχεία τα οποία είχε παραγάγει η ανθρώπινη φαντασία– βρισκόμαστε αντιμέτωποι με μία καινούρια πρόκληση, που η ανθρωπότητα δεν είχε ποτέ πριν αντικρίσει. Οφείλουμε να δημιουργήσουμε τον κόσμο μας συνειδητά, όχι σύμφωνα με δαιμονικές ονειροπολήσεις, αστόχαστα έθιμα και καταστροφικές προκαταλήψεις, αλλά με βάση τα κριτήρια του *λόγου*, του *στοχασμού* και του *διαλόγου*, τα οποία ανήκουν αποκλειστικά στο είδος μας.

Ποιοι είναι οι καθοριστικοί παράγοντες σε αυτή την επιλο-

γή μας; Πρώτον, υψίστης σπουδαιότητας είναι η πελώρια συσσωρευση κοινωνικής και πολιτικής τείρας που είναι διαθέσιμη στους επαναστάτες σήμερα: μία πλούσια πηγή γνώσεων που, εάν κατανοηθεί σωστά, θα μπορούσε να χρησιμοποιηθεί για να αποφευχθούν τα τρομερά σφάλματα που διέπραξαν οι προκάτοχοί μας και για να απαλλαγεί η ανθρωπότητα από τις τρομερές πληγές των ατελέσφορων επαναστάσεων του παρελθόντος. Η ιστορία των ιδεών έχει δημιουργήσει τη μείζονος σημασίας υπόσχεση μιας νέας θεωρητικής αφηρησίας, η οποία θα παρέχει τα μέσα ώστε να ωθήσει το αναδυόμενο ριζοσπαστικό κίνημα πέρα από τις υφιστάμενες κοινωνικές συνθήκες, προς ένα μέλλον που θα προάγει την απελευθέρωση της ανθρωπότητας.

Ωστόσο, οφείλουμε επίσης να έχουμε πλήρη συνείδηση της εμβέλειας των προβλημάτων με τα οποία βρισκόμαστε αντιμέτωποι. Πρέπει να κατανοήσουμε ρητά *πού* βρισκόμαστε στην εξέλιξη της επικρατούσας καπιταλιστικής τάξης και πρέπει να συλλάβουμε *αναδυόμενα* κοινωνικά προβλήματα και να στραφούμε προς αυτά, στο πλαίσιο του προγράμματος ενός νέου κινήματος. Ο καπιταλισμός είναι αναντίρρητα η πιο δυναμική κοινωνία που εμφανίστηκε ποτέ στην ιστορία. Εξ ορισμού, ομολογουμένως, παραμένει *πάντοτε* ένα σύστημα ανταλλαγής εμπορευμάτων στο οποίο οι περισσότερες ανθρώπινες σχέσεις διαβιβάζονται και διαμεσολαβούνται από αντικείμενα τα οποία φτιάχνονται προς πώληση και κέρδος. Ωστόσο ο καπιταλισμός είναι επίσης ένα ιδιαίτερα *ρευστό* σύστημα, που προωθεί συνεχώς τη βάνευση αρχή ότι όποια επιχείρηση δεν αναπτύσσεται σε βάρος των αντιπάλων της δεν πρέπει να επιβιώνει. Επομένως, η «ανάπτυξη» και η *αένση* αλλαγή γίνονται οι κατ' εξοχήν νόμοι ύπαρξης του καπιταλιστικού κόσμου. Τοίτο σημαίνει πως ο καπιταλισμός δεν παραμένει ποτέ μονίμως σε μία μονάχα μορφή

πρέπει να μετασηματίζει πάντοτε τους θεσμούς που προκύπτουν από τις θεμελιώδεις κοινωνικές σχέσεις του.

Μολονότι ο καπιταλισμός έγινε η κυρίαρχη κοινωνική δομή μόνο κατά τους τελευταίους αιώνες, ενυπήρχε σε ένα βαθμό, εδώ και πολύ καιρό, σε διάφορες προγενέστερες κοινωνικές δομές: υπό μια, κατά βάση, εμπορική μορφή, δομημένη γύρω από το εμπόριο μεταξύ πόλεων και αυτοκρατοριών· υπό συντηχιακή μορφή καθ' όλη τη διάρκεια του ευρωπαϊκού Μεσαίωνα· υπό μια, κατά βάση, βιομηχανική μορφή στον καιρό μας· και αν πιστέψουμε ορισμένους σύγχρονους μελλοντολόγους, υπό πληροφορική μορφή στην περίοδο που έρχεται. Έχει δημιουργήσει όχι μόνο νέες τεχνολογίες αλλά και μια μεγάλη ποικιλία οικονομικών και κοινωνικών δομών, όπως το καπιταλιστικό σύστημα, η φάμπρικα, το μεγάλο εργοστάσιο επεξεργασίας προϊόντων και το βιομηχανικό και εμπορικό συγκρότημα. Σίγουρα ο καπιταλισμός της Βιομηχανικής Επανάστασης δεν έχει εκλείψει ολοσχερώς, όπως ακριβώς η μεμονωμένη αγροτική οικογένεια και ο μισροτεχνίτης μίας ακόμα παλαιότερης περιόδου δεν έχουν καταδικαστεί στην απόλυτη λήθη. Ένα μεγάλο μέρος του παρελθόντος ενσωματώνεται πάντοτε στο παρόν· όντως, όπως προαναγγείλε επίμονα ο Μαρξ, δεν υπάρχει «αγνός καπιταλισμός» και καμία από τις προγενέστερες μορφές του καπιταλισμού δεν εξαφανίζεται προτού εγκαθιδρυθούν και κυριαρχήσουν απολύτως κάποιες ριζικά νέες κοινωνικές σχέσεις. Όμως σήμερα ο καπιταλισμός, ενώ συνυπάρχει με προκαπιταλιστικούς θεσμούς και τους χρησιμοποιεί για τους δικούς του σκοπούς (για τη διαλεκτική αυτή, βλέπε τα *Grundrisse* του Μαρξ), προεκτείνεται και στα προάστια και στην ύπαιθρο με τα εμπορικά του κέντρα και τα σύγχρονα εργοστάσιά του. Όντως, δεν είναι διόλου αδιανόητο πως μία μέρα θα φτάσει πέρα από τα

όρια του πλανήτη μας. Σε κάθε περίπτωση, δεν έχει παραγάγει μονάχα νέα εμπορεύματα που δημιουργούν και καλύπτουν νέες ανάγκες αλλά και νέα κοινωνικά και πολιτισμικά ζητήματα, τα οποία με τη σειρά τους έχουν γεννήσει νέους υποστηρικτές και εχθρούς του υφιστάμενου συστήματος. Το περίφημο πρώτο μέρος του *Κομμουνιστικού Μανιφέστου* των Μαρξ και Ένγκελς, στο οποίο εξυμνούν τα θαύματα του καπιταλισμού, θα έπρεπε να ξαναγραφεί περιοδικά για να συμβαδίζει με τα επιτεύγματα –καθώς και τις φρικαλεότητες– που έχουν προκύψει από την ανάπτυξη της αστικής τάξης.

Ένα από τα πιο αξιοσημείωτα γνωρίσματα του καπιταλισμού σήμερα είναι ότι στον δυτικό κόσμο η ιδιαίτερος απλοποιημένη διαξική διάρθρωση –αστική τάξη και προλεταριάτο– για την οποία προέβλεψαν οι Μαρξ και Ένγκελς στο *Κομμουνιστικό Μανιφέστο* πως θα γίνει κυρίαρχη υπό τον «ώριμο» καπιταλισμό (και ακόμα δεν έχουμε καθορίσει τι πράγματι είναι ο «ώριμος», πόσο μάλλον ο «ύστερος» ή «ετοιμοθάνατος», καπιταλισμός) έχει υποβληθεί σε μια διαδικασία αναδιαμόρφωσης. Η σύγκρουση μεταξύ της μισθωτής εργασίας και του κεφαλαίου, μολονότι δεν έχει διόλου εκλείψει, δεν έχει πια την καθολική σημασία που είχε στο παρελθόν. Εν αντιθέσει προς τις προσδοκίες του Μαρξ, η βιομηχανική εργατική τάξη σήμερα αποδεκατίζεται και χάνει σταθερά την παραδοσιακή της ταυτότητα ως τάξη – κάτι που δεν την αποκλείει ασφαλώς από μία δυνητικά ευρύτερη και ίσως πιο εκτεταμένη σύγκρουση της κοινωνίας συνολικά με τις καπιταλιστικές κοινωνικές σχέσεις. Ο σημερινός πολιτισμός, οι κοινωνικές σχέσεις, τα αστικά τοπία, οι τρόποι παραγωγής, γεωργίας και διακίνησης έχουν μετατρέψει το παραδοσιακό προλεταριάτο, στο οποίο είχαν εστιάσει αποκλειστικά, σχεδόν μισοπιστικά, οι συνδικαλιστές και οι

μαρξιστές, σε ένα κατά βάση μικροαστικό στρώμα, η νοοτροπία του οποίου χαρακτηρίζεται από τον αστικό ουτοπισμό της «κατανάλωσης για χάρη της κατανάλωσης». Μπορούμε να διαβλέψουμε μια εποχή όπου ο/η προλετάριος/α, όποιο κι αν είναι το χρώμα του κολάρου του/της ή η θέση του/της στην «αλυσίδα» συναρμολόγησης, θα αντικατασταθεί ολοσχερώς από αυτοματοποιημένα ή ακόμα και μικροσκοπικά μέσα παραγωγής τα οποία θα διευθύνονται από λίγους λευκοντυμένους χειριστές μηχανημάτων και από υπολογιστές.

Με τον ίδιο τρόπο, το βιοτικό επίπεδο του παραδοσιακού προλεταριάτου, καθώς και οι υλικές του προσδοκίες (διόλου ασήμαντος παράγοντας στη διάπλαση της κοινωνικής συνείδησης!) έχουν αλλάξει δραστικά, καθώς μέσα σε μία ή δύο μόνο γενιές εκτοξεύθηκαν από τα όρια της φτώχειας σε έναν σιγαιρικά υψηλό βαθμό υλικής αφθονίας. Μεταξύ των παιδιών και εγγονιών των πάλαι ποτέ ανθρακωρύχων και εργατών σε αποκινητοβιομηχανίες ή χαλυβουργίες, που δεν έχουν προλεταριακή ταξική ταυτότητα, η πανεπιστημιακή εκπαίδευση έχει αντικαταστήσει το απολυτήριο του λυκείου ως έμβλημα μιας νέας ταξικής θέσης. Στις Ηνωμένες Πολιτείες, άλλοτε αντιθέμενα ταξικά συμφέροντα έχουν συγκλίνει μέχρι του σημείου όπου σχεδόν το πενήντα τοις εκατό των αμερικανικών νοικοκυριών κατέχουν μετοχές και ομόλογα, ενώ ένας τεράστιος αριθμός είναι ιδιοκτήτες, έχοντας στην κυριότητά τους σπίτια, καλλιεργήσιμη γη και εξοχικά.

Δεδομένων των αλλαγών αυτών, ο σκληροτράχηλος εργάτης που απεικονιζόταν στις ριζοσπαστικές αφίσες του παρελθόντος με το λυγισμένο, μυώδες μπράτσο του να κρατά ένα σφυρί που τσακίζει κόκαλα, έχει αντικατασταθεί από την προσηνή και ευγενική (αποκαλούμενη) «εργαζόμενη μεσαία τάξη».

Το παραδοσιακό σύνθημα «προλετάριοι όλων των χωρών, ενωθείτε!», με την παλιά ιστορική του σημασία, χάνει όλο και περισσότερο το νόημά του. Η ταξική συνείδηση του προλεταριάτου, την οποία προσπάθησε να αφηρνίσει ο Μαρξ στο *Κομμουνιστικό Μανιφέστο*, αιμορραγεί σταθερά και σε αργετά σημεία έχει κατ' ουσίαν εκλείψει. Η πιο υπαρξιακή ταξική πάλη δεν έχει εξαλειφθεί, βέβαια, όπως ακριβώς δεν θα μπορούσε η αστική τάξη να εξαλείψει τη βαρύτητα από την υφιστάμενη ανθρώπινη κατάσταση όμως, εάν οι ριζοσπάστες του σήμερα δεν συνειδητοποιήσουν το γεγονός ότι έχει σε μεγάλο βαθμό περιοριστεί στο πλαίσιο του κάθε εργοστασίου ή γραφείου χωριστά, δεν θα καταφέρουν να δουν ότι μία νέα, ίσως πιο διασπαστική μορφή κοινωνικής συνείδησης μπορεί να αναδυθεί στους γενικευμένους αγώνες με τους οποίους βρισκόμαστε αντιμέτωποι. Πράγματι, αυτή η μορφή κοινωνικής συνείδησης μπορεί να αναζωογονηθεί νοηματοδοτούμενη εκ νέου, ως αναγέννηση της έννοιας του *citoyen* [πολίτη] – μια έννοια τόσο σημαντική για τη Μεγάλη Επανάσταση του 1789 και για το ευρύτερα ανθρωπιστικό αίσθημα κοινωνικότητάς της, ώστε έγινε τρόπος προσφώνησης μεταξύ των μετέπειτα επαναστατών τους οποίους καλούσε στα οδοφράγματα το εριλδικό λάλημα του κόκκινου γαλλικού αλέκτορα.

Ιδωμένη συνολικά, η κοινωνική κατάσταση που έχει παραγάγει ο καπιταλισμός σήμερα βρίσκεται σε τέλεια αντίθεση με τις απλουστευτικές ταξικές προγνώσεις που είχαν προταθεί από τον Μαρξ και τους επαναστάτες Γάλλους συνδικαλιστές. Μετά τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο, ο καπιταλισμός πέρασε έναν δραστικό μετασχηματισμό, δημιουργώντας ευρέα νέα κοινωνικά ζητήματα με έναν ασυνήθιστο ρυθμό, ζητήματα που ξεπερνούν τα παραδοσιακά προλεταριακά αιτήματα για βελ-

τίωση των μισθών, των ωραρίων και των συνθηκών εργασίας: τα πιο αξιοσημείωτα από αυτά είναι ζητήματα που σχετίζονται με το περιβάλλον, το φύλο, την ιεραρχία, την πόλη και τη δημοκρατία. Ο καπιταλισμός έχει γενικεύσει, ουσιαστικά, τις απειλές του κατά της ανθρωπότητας, ιδίως μέσω κλιματικών αλλαγών που μπορεί να μεταβάλουν την όψη του πλανήτη, μέσω ολιγαρχικών θεσμών παγκόσμιας εμβέλειας και μέσω της αχιλίνωτης αστικοποίησης που διαβρώνει ριζικά την πολεική ζωή, η οποία είναι θεμελιώδης για την πολιτική της βάσης [grassroots politics].

Η ιεραρχία γίνεται, σήμερα, ένα ζήτημα εξίσου ευδιάκριτο όσο η τάξη – όπως μαρτυρεί η έκταση στην οποία πολλές κοινωνικές αναλύσεις έχουν ξεχωρίσει τα διοικητικά στελέχη, τους γραφειοκράτες, τους επιστήμονες και λοιπούς ως αναδυόμενες, φαινομενικά κυρίαρχες ομάδες. Νέες και περίτεχνες διαβαθμίσεις κοινωνικής θέσης και συμφερόντων είναι σήμερα υπολογίσιμες σε ένα βαθμό στον οποίο αυτό δεν συνέβαινε στο πρόσφατο παρελθόν: θολώνουν τη σύγκρουση μεταξύ μισθωτής εργασίας και κεφαλαίου που ήταν άλλοτε τόσο κεντρική, σαφώς προσδιορισμένη και την οποία διεξήγαγαν μαχητικά οι παραδοσιακοί σοσιαλιστές. Οι ταξικές κατηγορίες διαπλέκονται πλέον με ιεραρχικές κατηγορίες με βάση τη φυλή, το φύλο, τη σεξουαλική προτίμηση και βέβαια εθνικές ή περιφερειακές διαφορές. Οι διαφοροποιήσεις ως προς την κοινωνική θέση, που αποτελούν γνώρισμα της ιεραρχίας, τείνουν να συγχλίνουν με τις ταξικές διαφοροποιήσεις και αναδύεται ένας ολοένα και πιο καθολικά περιεκτικός [all-inclusive] καπιταλιστικός κόσμος στον οποίο οι διαφορές φυλής, εθνότητας και φύλου συχνά υπερακοντίζουν τη σημασία των ταξικών διαφορών στα μάτια της κοινής γνώμης. Το φαινόμενο αυτό δεν εί-

ναι εντελώς καινοφανές: στον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο πάμπολλοι Γερμανοί σοσιαλιστές εργάτες παραμέρισαν τις κόκκινες σημαίες της προλεταριακής ενότητας για χάρη της εθνικής σημαίας των καλοθρεμμένων και παραιοτικών αρχόντων τους και έμπηξαν ξιφολόγχες στα κορμιά Γάλλων και Ρώσων σοσιαλιστών εργατών, οι οποίοι, με τη σειρά τους, έβαναν το ίδιο, κάτω από τις εθνικές σημαίες των δικών τους καταπιεστών.

Την ίδια στιγμή, ο καπιταλισμός έχει παραγάγει μια νέα και ίσως υπέρτατη αντίφαση: τη διαμάχη ανάμεσα στην εξολόθρευση του φυσικού περιβάλλοντος και σε μια οικονομία που βασίζεται στην αέναη ανάπτυξη.² Τούτο το ζήτημα και οι απέραντες διακλαδώσεις του δεν μπορούν να ελαχιστοποιούνται, πόσο μάλλον να αγνοούνται, όπως ακριβώς συμβαίνει με την ανάγκη των ανθρώπινων όντων για τροφή ή οξυγόνο. Επί του παρόντος, οι πιο πολλά υποσχόμενοι αγώνες στη Δύση, όπου γεννήθηκε ο σοσιαλισμός, φαίνεται να διεξάγονται όχι τόσο γύρω από το εισόδημα και τις συνθήκες εργασίας, όσο γύρω από την πυρηνική ενέργεια, τη μόλυνση, την αποψίλωση των δασών, τα προβλήματα της ζωής στην πόλη, την εκπαίδευση, την ιατρική περίθαλψη, τη ζωή στην κοινότητα και την καταπίεση των λαών των υπανάπτυκτων χωρών – όπως μαρτυρούν οι (καίτοι σποραδικές) αναταραχές της αντιπαγκοσμιοποίησης, στις οποίες «εργάτες» με μπλε και λευκά κολάρα [εργαζόμενοι σε χειρωνακτικές και υπαλληλικές δουλειές] διαδηλώνουν μαζί με ανθρωπιστές της μεσαίας τάξης και υποκινούνται από κοι-

2. Ευλικρινά θεωρώ την αντίφαση αυτή πιο θεμελιώδη από τη συχνά αδιόρατη τάση που έχει το ποσοστό κέρδους να φθίνει και ως εκ τούτου να δυσχεραίνει τη λειτουργία του καπιταλισμού – μια αντίφαση στην οποία οι μαρξιστές απέδιδαν αποφασιστικό ρόλο κατά τον δέκατο ένατο και τις αρχές του εικοστού αιώνα.

νές κοινωνικές ανησυχίες. Γίνεται δύσκολο να διακρίνει κανείς τους προλετάριους αγωνιστές από τους αγωνιστές της μεσαίας τάξης. Μεγαλόσωμοι εργάτες, χαρακτηριστικό γνώρισμα των οποίων είναι η μαχητική αγωνιστικότητα, τώρα δηλώνουν πίσω από καλλιτέχνες του «αρτο- και κουκλο-» θεάτρου*, συχνά με υπολογισμό το κοινό φιλοπαίγμον στοιχείο. Μέλη της εργατικής και της μεσαίας τάξης κατέχουν σήμερα, τρόπος του λέγειν, πολλά διαφορετικά κοινωνικά αξιώματα, αμφισβητώντας τον καπιταλισμό έμμεσα αλλά και άμεσα σε πολιτισμική αλλά και οικονομική βάση.

Ούτε μπορούμε να αγνοήσουμε, κατά την απόφασή μας για το ποια κατεύθυνση πρέπει να ακολουθήσουμε, το γεγονός ότι ο καπιταλισμός, αν δεν ελεγχθεί, στο μέλλον –και όχι υποχρεωτικά στο πολύ μακρινό μέλλον– θα διαφέρει αισθητά από το σύστημα που γνωρίζουμε σήμερα. Μπορούμε να αναμένουμε πως η καπιταλιστική ανάπτυξη θα μεταβάλει τρομακτικά τον κοινωνικό ορίζοντα στα χρόνια που έρχονται. Μπορούμε τάχα να υποθέσουμε πως τα εργοστάσια, τα γραφεία, οι πόλεις, οι αστικές περιοχές, η βιομηχανία, το εμπόριο και η γεωργία, για να μη μιλήσουμε για τις ηθικές αξίες, την αισθητική, τα ΜΜΕ, τις λαϊκές επιθυμίες και τα λοιπά, δεν θα αλλάξουν δραστικά προτού τελειώσει ο εικοστός πρώτος αιώνας; Τον περασμένο αιώνα, ο καπιταλισμός προπάντων *δημιούργησε* τα κοινωνικά ζητήματα –όντως, το ιστορικο-κοινωνικό

* Το Bread & Puppet Theater είναι το πολιτιστοποιημένο κουκλοθέατρο. η δραστηριότητα του οποίου ξεκίνησε με τις διαδηλώσεις κατά του πολέμου του Βιετνάμ. Το όνομά του οφείλεται στο ότι οι καλλιτέχνες μοιράζονται συμβολικά το φρέσκο ψωμί τους με το κοινό της κάθε παράστασης, και στην πεποίθηση των ιδρυτών του ότι η τέχνη πρέπει να είναι το ίδιο βασική για τη ζωή όπως το ψωμί (Σ.τ.Μ.).

πρόβλημα του πώς μια ανθρωπότητα που είναι διαιρεμένη από τις τάξεις και την εκμετάλλευσή της δημιουργήσει μια κοινωνία που θα βασίζεται στην ισότητα, στην ανάπτυξη της αυθεντικής αρμονίας και ελευθερίας– ώστε αυτά να περιλαμβάνουν και κάποια άλλα ζητήματα, η επίλυση των οποίων δεν είχε προβλεφθεί σχεδόν καθόλου από τους θεωρητικούς της απελευθέρωσης της κοινωνίας κατά τον δέκατο ένατο και τις αρχές του εικοστού αιώνα. Η εποχή μας, με το ακατάληπτο θέαμα «λειτουργικών κριτηρίων» και «επενδυτικών επιλογών», απειλεί τώρα να μετατρέψει την ίδια την κοινωνία σε μια *απέραντη και εκμεταλλευτική αγορά*.³

Το κοινό το οποίο έπρεπε να αντιμετωπίσει ο προοδευτικός σοσιαλιστής αλλάζει επίσης ριζικά, κάτι που θα συνεχίσει να συμβαίνει και στις ερχόμενες δεκαετίες. Το να *καθυστερήσουμε* κατά την κατανόηση των αλλαγών που εισάγει ο καπιταλισμός και των νέων ή ευρύτερων αντιφάσεων που πα-

3. Εν αντιθέσει προς τον ισχυρισμό του Μαξ ότι μια κοινωνία εκλείπει μονάχα όταν έχει εξαντλήσει τις ικανότητές της για νέες τεχνολογικές ανακαλύψεις, ο καπιταλισμός βρίσκεται σε μία κατάσταση μόνιμης τεχνολογικής επανάστασης – κατά καιρούς σε τρομακτικό βαθμό. Ο Μαξ σφάλλει ως προς το σημείο αυτό: θα χρειαστεί κάτι παραπάνω από την τεχνολογική στασιμότητα για να τερματιστεί αυτό το σύστημα κοινωνικών σχέσεων. Καθώς νέα ζητήματα αμφισβητούν την εγκυρότητα του όλου συστήματος, το πολιτικό και το οικονομικό πεδίο θα γίνονται όλο και πιο σημαντικά. Εναλλακτικά, βρισκόμαστε αντιμέτωποι με την προοπτική να κατεδαφίσει ο καπιταλισμός ολόκληρο τον κόσμο, και να αφήσει πίσω του στάχτες και συντρίμια – φτάνοντας, εν συντομία, στην «καπιταλιστική βαρβαρότητα» την οποία είχε προαναγγείλει η Ρόζα Λούξεμπουργκ στο δοκίμιο της με τίτλο «Junius». [Πρόκειται για το κείμενο *Die Krise der Sozialdemokratie*, γνωστό και ως *Die "Junius"-Broschüre*, το οποίο συνέγραψε η Λούξεμπουργκ από το Φεβρουάριο ως τον Απρίλιο του 1915, ενώ βρισκόταν στη φυλακή. Ο τίτλος του πιθανώς παραπέμπει στον Λεύκιο Ι. Βρούτο ο οποίος, κατά την παράδοση, ήταν ένας από τους ιδρυτές της ρωμαϊκής «δημοκρατίας» (Σ.τ.Μ.).]

ράγει, θα ισοδυναμούσε με τη διάπραξη του επαναλαμβανόμενου ολέθριου σφάλματος που οδήγησε στην ήττα όλων σχεδόν των επαναστατικών αναλαμπών κατά τους δύο τελευταίους αιώνες. Το σπουδαιότερο δίδαγμα που οφείλει να αποκομίσει ένα νέο επαναστατικό κίνημα από το παρελθόν είναι ότι πρέπει να πάρει με το μέρος του νέου λαϊκού προγράμματος του *ευρέα στρώματα της μεσαίας τάξης*. Καμία απόπειρα αντικατάστασης του καπιταλισμού με το σοσιαλισμό δεν είχε ούτε θα έχει ποτέ την *παραμικρή πιθανότητα επιτυχίας* δίχως τη συμβολή των δυσσχεσμένων μικροασπικών στρωμάτων, είτε μιλάμε για την *ιντελιγκέντσια* και την *ένστολη αγροτιά* [τους στρατιώτες] στη Ρωσική Επανάσταση, είτε για τους διανοούμενους, τους γεωργούς, τους μαγαζάτορες, τους υπαλλήλους και τα διοικητικά στελέχη στη βιομηχανία ή ακόμα και στην κυβέρνηση στις γερμανικές αναταραχές των ετών 1918-1921. Ακόμα και κατά τη διάρκεια των πιο πολλά υποσχόμενων περιόδων των παρελθόντων επαναστατικών κύκλων, οι μπολσεβίκοι, οι μενσεβίκοι, οι Γερμανοί σοσιαλδημοκράτες και οι Ρώσοι κομμουνιστές ποτέ δεν απέκτησαν απόλυτες πλειοψηφίες στα αντίστοιχα νομοθετικά σώματα. Οι αποκαλούμενες «προλεταριακές επαναστάσεις» ήταν *απαρέγκλιτα* μειοψηφικές επαναστάσεις, συνήθως ακόμα και *στα πλαίσια του ίδιου του προλεταριάτου*, και εκείνες που επέτυχαν (συνγά επί μικρό χρονικό διάστημα, προτού καθυποταχτούν ή παρολισθηθούν εκτός του επαναστατικού κινήματος) ήταν προηγουμένως εξαρτημένες από το γεγονός ότι η αστική τάξη δεν είχε την ενεργό υποστήριξη των στρατιωτικών της δυνάμεων, ή ήταν απλώς κοινωνικά εξασθενωμένη.

Μαρξισμός, αναρχισμός και επαναστατικός συνδικαλισμός

Δεδομένων των αλλαγών των οποίων είμαστε μάρτυρες αλλά και εκείνων που ακόμα μορφοποιούνται, οι κοινωνικοί ριζοσπάστες δεν μπορούν πλέον να καταπολεμήσουν το αρπακτικό (αλλά και πάρα πολύ δημιουργικό) καπιταλιστικό σύστημα χρησιμοποιώντας ιδεολογίες και μεθόδους που γεννήθηκαν κατά την πρώτη Βιομηχανική Επανάσταση, όταν ο εργοστασιακός προλετάριος ήταν φαινομενικά ο κύριος αντίπαλος του ιδιοκτήτη εργοστασίου υφαντουργίας. (Ούτε μπορούμε να χρησιμοποιήσουμε ιδεολογίες που γεννήθηκαν κατά τη διάρκεια συγκρούσεων στις οποίες ενδεείς αγρότες καταπολεμούσαν φεουδαλικούς ή ημιφεουδαλικούς γαιοκτήμονες.) Καμία από τις δεδηλωμένα αντικαπιταλιστικές ιδεολογίες του παρελθόντος –μαρξισμός, αναρχισμός, συνδικαλισμός και γενικότερες μορφές σοσιαλισμού– δεν διατηρεί σήμερα την αξία που είχε σε ένα προγενέστερο στάδιο καπιταλιστικής ανάπτυξης και σε μία προγενέστερη περίοδο τεχνολογικής πρόοδου. Ούτε θα είχε καμία τους την ελπίδα να περικλείσει το πλήθος των νέων ζητημάτων, ευκαιριών, προβλημάτων και διεκδικήσεων που έχει δημιουργήσει επανειλημμένως ο καπιταλισμός με το πέρασμα του χρόνου.

Ο μαρξισμός ήταν η πιο περιεκτική και συνεκτική προπάθεια παραγωγής μίας συστηματικής μορφής σοσιαλισμού, δίνοντας έμφαση στις υλικές αλλά και υποκειμενικές ιστορικές προϋποθέσεις μιας νέας κοινωνίας. Το πρόταγμα αυτό, στη σημερινή εποχή προκαπιταλιστικής οικονομικής αποσύνθεσης και διανοητικής σύγχυσης, σχετικισμού και υποκειμενισμού, οφείλει να μην παραδοθεί στους νέους βαρβάρους, πολλοί εκ των οποίων βρίσκουν στέγη σε αυτό που κάποτε αποτέλεισε φραγμό στην ιδεολογική οπισθοδρόμηση – την ακαδημία. Οφείλουμε πολλά στην απόπειρα του Μαρξ να μας εφοδιάσει με μία συνεκτική και αφυπνιστική ανάλυση του εμπορεύματος και των εμπορευματικών σχέσεων, μία φιλοσοφία της πράξης, μία συστηματική θεωρία της κοινωνίας, μία αντικειμενικά θεμελιωμένη ή «επιστημονική» έννοια της ιστορικής εξέλιξης και μία ευελικτη πολιτική στρατηγική. Οι μαρξιστικές πολιτικές ιδέες ήταν εξαιρετικά ταιριαστές προς τις ανάγκες ενός τρομερά αποπροσανατολισμένου προλεταριάτου και προς τις ιδιαίτερες καταδυναστεύσεις που του είχε επιβάλει η βιομηχανική αστική τάξη στην Αγγλία στη δεκαετία του 1840, κάπως αργότερα στη Γαλλία, στην Ιταλία και στη Γερμανία, και πολύ προεικαστικά στη Ρωσία κατά την τελευταία δεκαετία της ζωής του Μαρξ [1873-1883]. Πριν από την άνοδο του λαϊκού κινήματος στη Ρωσία (με πιο γνωστή την οργάνωση *Narodnaya Volya**), ο Μαρξ ανέμενε πως το υπό ανάδυση προ-

* Η ανατσαρική οργάνωση *Narodnaya Volya* [Λαϊκή Θέληση/Ελευθερία], η οποία ιδρύθηκε τον Αύγουστο του 1879, υποστήριξε ένα μείγμα σοσιαλιστικών και δημοκρατικών αιτημάτων με απώτερο στόχο την επανάσταση. Η περίοδος ακμής της έληξε γύρω στο 1883, αν και η οργάνωση επιβίωσε υπό διάφορες μορφές μέχρι το τέλος της δεκαετίας του 1880. Απευθυνόταν βασικά στη ρωσική αγροτιά, ενώ τα μέσα της οργάνωσης ήταν κυρίως συνωμοτικά, φτάνοντας μέχρι και τις πολιτικές δολοφονίες (Σ.τ.Μ).

λεταριάτο θα γινόταν η συντριπτική πλειονότητα του πληθυσμού στην Ευρώπη και στη Βόρεια Αμερική, και πως αναπόφευκτα θα διεξήγαγε επαναστατικό ταξικό πόλεμο ως αποτέλεσμα της καπιταλιστικής εκμετάλλευσης και εξαθλίωσης. Ιδίως ανάμεσα στο 1917 και 1939, πολύ μετά το θάνατο του Μαρξ, η Ευρώπη όντως πολιορκείτο από έναν αυξανόμενο ταξικό πόλεμο ο οποίος έφτασε στο σημείο ανοιχτών εργατικών εξεγέρσεων. Το 1917, λόγω μίας ασυνήθιστης συγκυρίας –ιδίως με το ξέσπασμα του Πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου, ο οποίος οδήγησε πολλά οιονεί φεουδιλικά ευρωπαϊκά κοινωνικά συστήματα σε ιδιαίτερη σαθρότητα– ο Λένιν και οι μπολσεβίκοι προσπάθησαν να χρησιμοποιήσουν (αλλά και τροποποίησαν σημαντικά) τα γραπτά του Μαρξ για να πάρουν την εξουσία σε μία οικονομικά υπανάπτυκτη αυτοκρατορία, η οποία εκτεινόταν σε έντεκα χρονικές ζώνες από την Ευρώπη ως την Ασία.¹

1. Χρησιμοποιώ τον όρο *ασυνήθιστη* επειδή, με μαρξιστικά κριτήρια, το 1914 η Ευρώπη ήταν ακόμα αντικειμενικά ανέτοιμη για μία σοσιαλιστική επανάσταση. Μεγάλο μέρος της ηπείρου, μάλιστα, δεν είχε ακόμα αποικιστεί από την καπιταλιστική αγορά ή τις αστικές κοινωνικές σχέσεις. Το προλεταριάτο –που τότε ήταν μία ιδιαίτερος ιαγή μειονότητα του πληθυσμού μέσα σε ένα πέλαγος αγροτών και μικροεργαζογών– ως τάξη δεν είχε εισέτι ωριμάσει αρκετά ώστε να αποτελέσει σημαντική δύναμη. Παρ' όλες τις λαιμοδολίες τις οποίες δέχτηζαν οι Πλεχάνωφ, Κάουτσκι, Μπερνστάιν και λοιποί, κατανοούσαν καλύτερα απ' ό,τι ο Λένιν την αδυναμία του μαρξιστικού σοσιαλισμού να ενσωματωθεί στην προλεταριακή συνείδηση. Σε κάθε περίπτωση, η Λούξεμπουργκ διατήρησε αντιφατικά τόσο το αποκαλούμενο «σοσιαλπατριωτικό» όσο και το «διεθνιστικό» στρατόπεδο στην ειζόνα που είχε για τη λειτουργία ενός μαρξιστικού κόμματος, σε αντίθεση με τον Λένιν, τον κύριο αντίπαλό της πάνω στο αποκαλούμενο «οργανωτικό ζήτημα» στη σοσιαλιστική Δριστερά της πολεμικής περιόδου, ο οποίος ήταν διατεθειμένος να εγκαθιδρύσει μία «δικτατορία του προλεταριάτου» κάτω από οιοδήποτε συνθήκες. Ο Πρώτος Παγκόσμιος Πόλεμος δεν ήταν σε καμία περίπτωση αναπόφευκτος και, αντί να προκαλέσει προλεταριακές επαναστάσεις, προκάλεσε δημοκρατικές και εθνικιστικές. (Από την άποψη

Αλλά ως επί το πλείστον, όπως είδαμε, οι διεισδυτικές οικονομικές επισημάνσεις του μαρξισμού ανήκαν σε μία περίοδο αναδυόμενου εργοστασιακού καπιταλισμού του δέκατου ένατου αιώνα. Αν και ήταν μία λαμπρή θεωρία των υλικών *προϋποθέσεων* του σοσιαλισμού, δεν στράφηκε προς τις οικολογικές, πολεϊκές και οικολογικές δυνάμεις ή τους *αποχρώντες λόγους* που θα μπορούσαν να εξωθήσουν την ανθρωπότητα σε ένα κίνημα για την επαναστατική κοινωνική αλλαγή. Απεναντίας, για έναν σχεδόν αιώνα ο μαρξισμός αποτελεμάτθηκε θεωρητικά. Οι θεωρητικοί του συχνά σάστιζαν μπροστά σε εξελίξεις οι οποίες τον ξεπέρασαν, και από τη δεκαετία του 1960 προσαρτούν μηχανικά περιβαλλοντικές και φεμινιστικές ιδέες στη συνταγή της εργατίστικης [ουνγιέριστε] θεώρησής του.

Με τον ίδιο τρόπο, ο αναρχισμός –ο οποίος πιστεύω πως αντιπροσωπεύει, στην *αυθεντική* του μορφή, μία ιδιαίτερος ατομικιστική θεώρηση που προάγει έναν ακραία αχαλίνωτο τρόπο ζωής, συχνά ως υποκατάστατο της μαζικής δράσης– μπορεί να συναρθρώσει έναν προιντονικό αγροτικό και συντεχνιακό κόσμο με κέντρο την κάθε οικογένεια ευκολότερα απ' ό,τι ένα σύγχρονο αστικό και βιομηχανικό περιβάλλον. Παλιότερα υιοθετούσα κι εγώ αυτή την πολιτική ταυτότητα, αλλά περαιτέρω σκέψη με υποχρέωσε να συμπεράνω πως, παρά τους

αυτή, η Ρωσία υπό τη διακυβέρνηση των μπολσεβίκων δεν ήταν «εργατικό κράτος» περισσότερο απ' ό,τι η ουγγρική «σοβιετική» δημοκρατία και η αντίστοιχη βουναρική.) Έπρεπε να φτάσουμε στο 1939 για να βρεθεί η Ευρώπη σε θέση όπου ένας παγκόσμιος πόλεμος ήταν πλέον αναπόφευκτος. Η επαναστατική Αριστερά (στην οποία ανήκα τον καιρό εκείνο) διέπραξε πελώριο σφάλμα όταν πήρε μία αποκαλούμενη «διεθνιστική» θέση και αγωνήθηκε να υποστηρίξει τους Συμμάχους (παρά την παθογένεια της μεταρριαλιστικής τους φύσης) ενάντια στην εμπροσθοφυλακή του παγκόσμιου φασισμού, το Γ' Ράιχ.

συχνά αναζωογονητικούς αφορισμούς και τις διεισδυτικές επισημάνσεις του, ο αναρχισμός απλώς δεν είναι μία θεωρία της κοινωνίας. Οι σπορδαίωτοι θεωρητικοί του εξιμούν τη φαινομενική δεκτικότητά του στον *ελλεκτικισμό* και τις χειραφετητικές συνέπειες του «παραδόξου» ή ακόμα και της «αντίφρασης», για να χρησιμοποιήσουμε ένα προιντονικό σχήμα καθ' υπερβολήν. Έτσι, με πάσα επιφύλαξη για τη θέρη πολλών αναρχικών πρακτικών, μπορεί να υποστηριχθεί πως πολλές από τις ιδέες κοινωνικής και οικονομικής ανοικοδόμησης που είχαν προταθεί στο παρελθόν στο όνομα της «αναρχίας» συχνά προέρχονταν από το μαρξισμό (συμπεριλαμβανομένης της δικιάς μου έννοιας της «μετασπάνης», η οποία ευλόγως εξόργισε πολλούς αναρχικούς που διάβασαν τα δοκίμιά μου πάνω στο αντικείμενο). Ατυχώς, η χρήση σοσιαλιστικών όρων έχει συχνά εμποδίσει τους αναρχικούς να μας αποκαλύψουν ή έστω να κατανοήσουν *ξεκάθαρα τι είναι*: ατομικιστές των οποίων η έννοια της αυτονομίας πηγάζει μάλλον από μία αλλόνητη δέσμευση στην *προσωπική* ελευθερία [liberty] παρά στην *κοινωνική* ελευθερία [freedom], ή σοσιαλιστές που δεσμεύονται σε μία δομημένη, θεομοποιημένη και υπεύθνη μορφή κοινωνικής οργάνωσης; Η αναρχική ιδέα του αυτοκαθορισμού (*αυτό-νομος*) οδήγησε σε μία ακραία εξύμνηση της συναφομοιωτικής βούλησης του Νίτσε. Όντως, η ιστορία της «ιδεολογίας» αυτής είναι διάστικτη από ιδιόρρυθμες πράξεις *αντιπακοής* που αγγίζουν τα όρια του εκκεντρικού και οι οποίες διόλου αναπάντεχα έχουν προσελκύσει πολλούς νεαρούς και εστέτ.

Στην πραγματικότητα ο αναρχισμός αντιπροσωπεύει την πιο ακραία διατύπωση της φιλελεύθερης ιδεολογίας της αχαλίνωτης αυτονομίας, με αποκορύφωμα την εξύμνηση ηρωικών πράξεων *αντιπακοής* απέναντι στο κράτος. Η αναρχική μυθο-

λογία του αυτοκαθορισμού (*αυτό-νομος*) – η θεμελιώδης τοποθέτηση του ατόμου υπεράνω της κοινωνίας ή ακόμα και ενάντια στην κοινωνία και η ατομικιστική ανυπαρξία ευθύνης για τη συλλογική ευημερία – οδηγεί στη θεμελιώδη κατάφαση της πανύχυρης βούλησης, τόσο κεντρικής στις ιδεολογικές περιπλανήσεις του Νίτσε. Ορισμένοι αυτοαποκαλούμενοι αναρχικοί έχουν μάλιστα αποκηρύξει τη μαζική κοινωνική δράση λέγοντας πως είναι μάταιη και ξένη προς τις ιδιότητες τους υποθέσεις και έχουν φετιχοποιήσει αυτό που οι Ισπανοί αναρχικοί αποκαλούσαν *grupismo*, δηλ. έναν τρόπο δράσης με επίκεντρο τη μικρή ομάδα ο οποίος είναι μάλλον προσωπικός παρά κοινωνικός.

Ο αναρχισμός σιγνά συγγέεται με τον επαναστατικό συνδικαλισμό, μια ιδιαίτερα δομημένη και ανεπτυγμένη μαζική μορφή ελευθεριακού συνδικαλισμού, που, σε αντίθεση με τον αναρχισμό, χαρακτηρίζεται από μακροχρόνια δέσμευση στις δημοκρατικές διαδικασίες,² στην πειθαρχία στη δράση και σε μια οργανωμένη, μακροπρόθεσμη πρακτική για την εξάλειψη του καπιταλισμού. Η συγγένειά του με τον αναρχισμό απορρέει από την έντονη ελευθεριακή του κλίση, όμως οι μικροί ανταγωνισμοί μεταξύ αναρχικών και συνδικαλιστών έχουν μακρά ιστορία σε κάθε σχεδόν χώρα στη Δυτική Ευρώπη και στη Βόρεια Αμερική, όπως μαρτυρούν οι εντάσεις ανάμεσα στην ισπανική CNT [Confederación Nacional del Trabajo – Εθνική Συνομοσπον-

2. Ο Κροπότκιν, για παράδειγμα, απέρριπτε τις δημοκρατικές διαδικασίες λήψης αποφάσεων: ισχυριζόταν πως «η κυριαρχία της πλειοψηφίας είναι το ίδιο ελαττωματική όπως κάθε άλλο είδος κυριαρχίας». Βλ. Peter Kropotkin, «Anarchist Communism: Its Basis and Principles» στο *Kropotkin's Revolutionary Pamphlets*, επιμ. Roger N. Baldwin (1927, ανατύπωση Νέα Υόρκη: Dover, 1970), σ. 68.

δία Εργασίας] και στις αναρχικές ομάδες που σχετιζόνταν με το *Tierra Y Libertad* στις αρχές του εικοστού αιώνα: ανάμεσα σε ομάδες επαναστατών συνδικαλιστών και αναρχικών στη Ρωσία κατά τη διάρκεια της επανάστασης του 1917 και ανάμεσα στις οργανώσεις IWW [Industrial Workers of the World – Βιομηχανικοί Εργάτες του Κόσμου] στις Ηνωμένες Πολιτείες και στη Σουηδία, για να μνημονεύσουμε τις πιο σημαντικές περιπτώσεις στην ιστορία του ελευθεριακού εργατικού κινήματος. Πολλοί Αμερικανοί αναρχικοί θίχτηκαν από την προκλητική δήλωση του Τζο Χιλ την παραμονή της εκτέλεσής του στη Γιούτα: «Μη θρηνεύετε – Οργανωθείτε!»*. Αλίμονο, οι μικρές ομάδες δεν ήταν ακριβώς οι «οργανώσεις» που είχε κατά νου ο Τζο Χιλ ή το χονδροειδώς παρανοημένο ίνδαλμα του ισπανικού ελευθεριακού κινήματος, ο Σαλβαδόρ Σεγκί. Σε μεγάλο βαθμό, ο κοινός όρος *ελευθεριακός* ήταν εκείνος που επέτρεπε στους συγκεκριμένους αναρχικούς να συνυπάρχουν στην ίδια οργάνωση με επαναστάτες συνδικαλιστές. Συχνά η λεκτική σύγχυση παρά η ιδεολογική καθαρότητα ήταν εκείνο που επέτρεπε τη συνύπαρξη στην Ισπανία της FAI [Federación Anarquista Ibérica – Αναρχική Ομοσπονδία Ιβηρικής], με αντιπροσωπευτικό παράδειγμα την αναρχική Φεντερίκα Μοντσένι, και των συνδι-

* Ο εργάτης Τζο Χιλ (Γζόελ Ιμάνουελ Χάγγλιντ, γνωστός και ως Τζόζεφ Χάιτσορν), που έγινε μέλος της αμερικανικής οργάνωσης IWW γύρω στο 1910, ανέπτυξε έντονη συνδικαλιστική δράση και έγραψε σατιρικά ποιήματα και πολιτικά τραγούδια, το πιο διάσημο εκ των οποίων είναι το «The preacher and the slave» [Ο ιεροκήρυκας και ο σκλάβος]. Εκτελέστηκε στις 19 Νοεμβρίου 1915 (σε ηλικία 36 ετών) μετά από μία αμφιλεγόμενη δίκη. Περί προλεταριακής γλώσσας, ως σημειωθεί ότι στο προαναφερθέν τραγούδι πρωτοεμφανίστηκε η πασίγνωστη αγγλική ιδιωματική έκφραση «pie in the sky» [πίτα στον ουρανό] που υποδηλώνει μία ψεύτικη υπόσχεση (Σ.τ.Μ.).

καλιστών, με αντιπροσωπευτικό παράδειγμα τον Χουάν Πιέτρο, μέσα στη CNT-FAI, το αποκορύφωμα των συγκεχυμένων οργανώσεων.

Η μοίρα του επαναστατικού συνδικαλισμού έχει συνδεθεί σε διάφορους βαθμούς με την παθογένεια που φέρει ο όρος ουντιέρισμ ή «εργατισμός», ενώ όποια φιλοσοφία, θεωρία της ιστορίας ή πολιτική οικονομία και αν έχει, την έχει δανειστεί, συχνά αποσπασματικά και έμμεσα, από τον Μαρξ – μάλιστα, ο Ζωρζ Σορέλ και πολλοί άλλοι δεδηλωμένοι επαναστάτες συνδικαλιστές των αρχών του εικοστού αιώνα θεωρούσαν τους εαυτούς τους κατηγορηματικά μαρξιστές και ακόμα πιο κατηγορηματικά απέφευγαν τον αναρχισμό. Επιπροσθέτως, ο επαναστατικός συνδικαλισμός δεν έχει κάποια στρατηγική κοινωνικής αλλαγής πέρα από τη γενική απεργία, η οποία, όπως φάνηκε κατά τη διάρκεια επαναστατικών ξεσηκωμών όπως οι περίφημες γενικές απεργίες στη Ρωσία τον Οκτώβριο και το Νοέμβριο του 1905, είναι συναρπαστική αλλά σε τελική ανάλυση ατελέσφορη. Πράγματι, όσο πολύτιμες και αν είναι οι γενικές απεργίες ως προοίμιο στην άμεση αντιπαράθεση με το κράτος, ως μέσα κοινωνικής αλλαγής σίγουρα δεν έχουν τις μυστικιστικές ιδιότητες που τους απέδιδαν οι επαναστάτες συνδικαλιστές. Οι περιορισμοί τους αποδεικνύουν εμφανώς ότι, όντας αποραδικές μορφές άμεσης δράσης, δεν μπορούν να εξισωθούν με τις επαναστάσεις, ούτε καν με τις βαθιές κοινωνικές αλλαγές, προϋπόθεση των οποίων είναι ένα μαζικό κίνημα, και οι οποίες χρειάζονται χρόνια κλοφορίας και μία ξεκάθαρη αίσθηση κατεύθυνση. Όντως, ο επαναστατικός συνδικαλισμός αποπνέει έναν χαρακτηριστικό εργατίστιο αντιδιανοουμενισμό, ο οποίος περιφρονεί τις απόπειρες διατύπωσης μιας σκόπιμης επαναστατικής κατεύθυνσης, καθώς και το σεβασμό για τον προλεταρια-

κό «αυθορηγισμό», η οποία κατά καιρούς τον έχει οδηγήσει σε ιδιαίτερα αυτοκαταστροφικές καταστάσεις. Ελλείπει μέσων για μια ανάλυση της κατάστασής τους, οι Ισπανοί συνδικαλιστές (και αναρχικοί) δεν επέδειξαν παρά μόνο την ελάχιστη δυνατή ικανότητα κατανόησης της κατάστασης στην οποία περιήλθαν το καλοκαίρι του 1936 μετά τη νίκη τους επί των δυνάμεων του Φράνκο και καμία απολύτως ικανότητα να κάνουν «το επόμενο βήμα» και να θεσμοποιήσουν μια εργατική και αγροτική μορφή διακυβέρνησης.

Αυτές οι παρατηρήσεις δείχνουν ότι οι μαρξιστές, οι επαναστάτες συνδικαλιστές και οι αυθεντικοί αναρχικοί έχουν μια εσφαλμένη θεώρηση της *πολιτικής*, η οποία θα έπρεπε να γίνεται αντιληπτή ως εκείνος ο πολεικός στίβος και εκείνοι οι θεσμοί με τους οποίους οι άνθρωποι διευθύνουν τις κοινοτικές τους υποθέσεις άμεσα και δημοκρατικά. Πράγματι, η Αριστερά έχει επανειλημμένα επιδείξει σύγχυση μεταξύ της κρατικής διαχείρισης [statecraft] και της πολιτικής, με την πεισματική ανικανότητά της να κατανοήσει πως οι δύο έννοιες όχι μόνο είναι ριζικά διαφορετικές αλλά βρίσκονται σε ριζική ένταση –στην πραγματικότητα, αντίθεση– η μία με την άλλη.³ Όπως έχω γράψει αλλού, ιστορικά η πολιτική δεν αναδύθηκε από το κράτος – ένα μηχανισμό, του οποίου το επαγγελματικό σύστημα είναι σχεδιασμένο για να κυριαρχεί και να διευκολύνει την εκμετάλλευση του συνόλου των πολιτών προς όφελος μίας προνομιάς τάξης. Αντιθέτως, η πολιτική, σχεδόν εξ ορισμού, είναι η ενεργός εμπλοκή των ελεύθερων πολιτών στη διαχείριση των

3. Έχω διακρίνει μεταξύ κρατικής διαχείρισης και πολιτικής, π.χ., στο Murray Bookchin, *From Urbanization to Cities: Toward a New Politics of 'Citizenship'* (1987, ανατέτ. Λονδίνο: Cassell, 1995), σ. 41-43, 59-61.

δημοτικών τους υποθέσεων και στην προώπιση της ελευθερίας τους. Θα μπορούσε να πει κανείς σχεδόν ότι η πολιτική είναι η «ενσάρκωση» αυτού που οι Γάλλοι επαναστάτες της δεκαετίας του 1790 αποκαλούσαν *civisme*. Εντελώς κυριολεκτικά, μάλιστα, η ίδια η λέξη *πολιτική* περιέχει τη λέξη *πόλις*, της οποίας η χρήση, στην Αθήνα της κλασικής περιόδου, μαζί με τη δημοκρατία, υποδήλωνε την άμεση διακυβέρνηση της πόλης από τους πολίτες της. Χρειάστηκαν αιώνες πολεμικής κατάπτωσης, ιδιαίτερο χαρακτηριστικό των οποίων ήταν η διαμόρφωση των τάξεων, για να προκύψει το κράτος και η διαβρωτική απορρόφηση του πολιτικού πεδίου από αυτό.

Ένα προσδιοριστικό γνώρισμα της Αριστεράς είναι αυτή ακριβώς η μαρξιστική, αναρχική και επαναστατική συνδικαλιστική πεποίθηση ότι *δεν υφίσταται καμία διάκριση, κατ' αρχήν, μεταξύ του πολιτικού και του κρατικού πεδίου*. Δίνοντας έμφαση στο έθνος-κράτος – συμπεριλαμβανομένου του «εργατικού κράτους» – ως τον κατ' εξοχήν τόπο [locus] της οικονομικής καθώς και της πολιτικής εξουσίας, ο Μαρξ (όπως και οι ελευθεριακοί) απέτυχε παταγωδώς να καταδείξει πώς θα μπορούσαν οι εργάτες να ελέγχουν *πλήρως και άμεσα* ένα τέτοιο κράτος δίχως τη μεσολάβηση μιας εξουσιοδοτημένης γραφειοκρατίας και κατ' ουσίαν κρατικών (ή αντίστοιχα, στην περίπτωση των ελευθεριακών, κυβερνητικών) θεσμών. Ως αποτέλεσμα, οι μαρξιστές αναπόφευκτα αντιλήφθηκαν το πολιτικό πεδίο, το οποίο ονόμασαν «εργατικό κράτος», ως μία καταδυναστευτική οντότητα, κατ' επίφασιν με βάση τα συμφέροντα μίας μόνο τάξης, του προλεταριάτου.

Ο επαναστατικός συνδικαλισμός, από τη μεριά του, έδινε έμφαση στον *εργοστασιακό έλεγχο* από εργατικές επιτροπές και συνομοσπονδιακά οικονομικά συμβούλια ως τον κατ' εξοχήν

χώρο της κοινωνικής δύναμης, παρακάμπτοντας έτσι τελείως κάθε λαϊκό θεσμό που βρισκόταν εκτός της οικονομίας. Παραδόξως, ο εργοστασιακός έλεγχος δεν ήταν παρά άγριος οικονομικός ντετερμινισμός, ο οποίος, με βάση τα διδάγματα από την Ισπανική Επανάσταση του 1936, αποδείχτηκε ολοσχερώς ατελέσφορος. Ένα εκτεταμένο πεδίο πραγματικής κυβερνητικής εξουσίας, από τα στρατιωτικά ζητήματα ως την απονομή δικαιοσύνης, περιήλθε στους σταλινικούς και στους φιλελεύθερους της Ισπανίας, οι οποίοι χρησιμοποίησαν τη δύναμή τους για να υπονομεύσουν το ελευθεριακό ζήτημα – και μαζί με αυτό, τα επαναστατικά επιτεύγματα των συνδικαλιστών εργατών του Ιουλίου του 1936 ή αυτό που ένας μαθητο-ριογράφος [ο Χανς Μάγκνους Έντσενμπεργκερ] αποκάλεσε αυστηρά «το σύντομο καλοκαίρι της αναρχίας».

Όσο για τον αναρχισμό, ο Μπακούιν εξέφρασε τη χαρακτηριστική άποψη των θιασωτών του το 1871 όταν έγραψε πως η νέα κοινωνική τάξη θα μπορούσε να δημιουργηθεί «μονάχα μέσω της ανάπτυξης και οργάνωσης της απολιτικής ή αντιπολιτικής κοινωνικής εξουσίας της εργατικής τάξης στην πόλη και στην ύπαιθρο»*, αποποιούμενος έτσι με χαρακτηριστική ασυνέπεια την ίδια ακριβώς δημοτική πολιτική την οποία επιδοκίμασε στην Ιταλία την ίδια περίπου χρονιά. Έτσι, οι αναρχικοί αντιλαμβάνονταν από παλιά κάθε *διακυβέρνηση* ως *κράτος* και κατά συνέπεια την απέρριπταν – μια άποψη που αποτελεί συνταγή για την εξάλειψη *κάθε ίχνους* οργανωμένης κοι-

* Το παράθεμα αυτό προέρχεται από το κείμενο του Μπακούιν με τίτλο *The Paris Commune and the Idea of the State*, το οποίο πρωτοδημοσιεύτηκε στη Νέα Υόρκη. Μία διευκρίνιση: στη σχετική παράγραφο ο Μπακούιν δεν αναφέρεται σε «αναρχικούς» αλλά σε «επαναστάτες σοσιαλιστές». Αυτό δεν σημαίνει βέβαια πως το επιχείρημα του Μπούκτιν είναι άστοχο (Σ.τ.Μ).

νωνικής ζωής. Ενώ το κράτος είναι το εργαλείο μέσω του οποίου μία καταπιεστική και εκμεταλλευτική άρχουσα τάξη ρυθμίζει και ελέγχει καταναγκαστικά τη συμπεριφορά μίας εκμεταλλευόμενης τάξης, η *διακυβέρνηση* –ή, ακόμα καλύτερα, η *πολιτεία*– είναι ένα σύνολο θεσμών σχεδιασμένων για να αντιμετωπίσουν τα προβλήματα της συλλογικής ζωής με έναν εύτακτο και ελπίζουμε δίκαιο τρόπο. Κάθε θεσμοποιημένη σύμπραξη που συνιστά ένα σύστημα διαχείρισης των δημοσίων υποθέσεων –με ή χωρίς την παρουσία κράτους– είναι υποχρεωτικά διακυβέρνηση. Κατ' αντιδιαστολή, κάθε κράτος, μολονότι αποτελεί υποχρεωτικά μία μορφή διακυβέρνησης, είναι μία δύναμη ταξικής καταπίεσης και ταξικού ελέγχου. Όσο ενοχλητικό κι αν φαίνεται στους μαρξιστές και στους αναρχικούς εξίσου, συνθήματα υπέρ ενός *συντάγματος*, υπέρ μίας υπεύθυνης και υπάλογης μορφής διακυβέρνησης, ακόμα και υπέρ της νομοθεσίας ή του *νόμου* έχουν αρθρωθεί ξεκάθαρα –και καταγραφεί!– εδώ και αιώνες από τους καταπιεσμένους ενάντια στις αλλοπρόσθαλλες μορφές κυριαρχίας των μοναρχών, των ευγενών και των γραφειοκρατών. Η ελευθεριακή εναντίωση στο νόμο, για να μην αναφερθούμε στην αντίθεση στη διακυβέρνηση καθαυτή, έχει σταθεί το ίδιο ανόητη όπως η εικόνα ενός φιδιού που προσπαθεί να καταβροχθήσει την ουρά του. Στο τέλος δεν είναι παρά μόνο ένα είδωλο δίχως υπαρξιακή πραγματικότητα.

Τα ζητήματα που τέθηκαν στις προηγούμενες σελίδες έχουν κάτι παραπάνω από ακαδημαϊκό ενδιαφέρον. Καθώς εισερχόμαστε στον εικοστό πρώτο αιώνα, οι κοινωνικοί ριζοσπάστες χρειάζονται ένα σοσιαλισμό –ελευθεριακό και επαναστατικό– ο οποίος δεν θα είναι ούτε μία επέκταση του «συνταξιοκρατικού» αγροτισμού-συντεχνισμού που βρίσκεται στον πυρήνα του αναρ-

χισμού, ούτε ο «προλεταρισμός» που βρίσκεται στον πυρήνα του επαναστατικού συνδικαλισμού και του μαρξισμού. Όσο της μόδας κι αν είναι οι παραδοσιακές ιδεολογίες (κυρίως ο αναρχισμός) ανάμεσα στους νέους σήμερα, η πνευματική καθοδήγηση οφείλει να προέλθει από έναν αληθινά προοδευτικό σοσιαλισμό που θα εμπνέεται μεν από ελευθεριακές καθώς και μαρξιστικές ιδέες, αλλά και θα υπερβαίνει τις παλιές αυτές ιδεολογίες. Σήμερα η νεκροανάσταση του μαρξισμού, του αναρχισμού ή του επαναστατικού συνδικαλισμού και η προίκισή τους με ιδεολογική αθανασία από τους πολιτικούς ριζοσπάστες θα παρεμπόδιζε την ανάπτυξη ενός ουσιαστικού ριζοσπαστικού κινήματος. Είναι αναγκαία μια νέα και περιεκτική θεώρηση, η οποία θα είναι ικανή να στραφεί συστηματικά προς τα γενικευμένα ζητήματα που θα φέρουν δυναμικά το *μεγαλύτερο τμήμα* της κοινωνίας σε αντίθεση με το συνεχώς μεταβαλλόμενο και μετασηματιζόμενο καπιταλιστικό σύστημα.

Η διαμάχη ανάμεσα στη μη ανθρώπινη φύση και σε μία αρπακτική κοινωνία που βασίζεται στη *διεύθυνση επ' αόριστον* δημιουργεί ένα σύνολο ιδεών το οποίο έχει αναδειχθεί ως η ερμηνεία της σημερινής κοινωνικής κρίσης και της μεστής νοήματος ριζικής αλλαγής. Η κοινωνική οικολογία, ένα συνεκτικό όραμα κοινωνικής εξέλιξης που συμπλέκει την αμοιβαία επίδραση της ιεραρχίας και της τάξης πάνω στον εκπολιτισμό της ανθρωπότητας, υποστηρίζει εδώ και δεκαετίες ότι οφείλουμε να αναδιατάξουμε τις κοινωνικές σχέσεις ούτως ώστε να μπορέσει να ζήσει η ανθρωπότητα σε μία προστατευτική ισορροπία με τον φυσικό κόσμο.⁴

4. Περί της κοινωνικής οικολογίας, βλέπε Murray Bookchin, *Ecology of Freedom: The Emergence and Dissolution of Hierarchy, The Modern Crisis και Remaking Society*.

Εν αντιθέσει προς την απλοϊκή ιδεολογία του «οικοαναρχισμού», η κοινωνική οικολογία ισχυρίζεται πως μια οικολογικά προσανατολισμένη κοινωνία θα μπορούσε να είναι προοδευτική και όχι οπισθοδρομική, δίνοντας ιδιαίτερη έμφαση όχι στον πρωτογονισμό, στον ασκητισμό και στην απάρνηση, αλλά στην υλική απόλαυση και στην ανάπαυση. Για να μπορέσει μία κοινωνία να κάνει τη ζωή όχι μόνο ιδιαίτερα ευχάριστη για τα μέλη της αλλά και αρκετά άνετη ώστε να μπορούν να συμμετέχουν στην πνευματική και πολιτισμική αυτοκαλλιέργεια, η οποία είναι απαραίτητη για τη δημιουργία πολιτισμού και μίας σφύζουσας πολιτικής ζωής, οφείλει να μην αρνηθεί τη σπουδαιότητα της τεχνικής και της επιστήμης, αλλά να τις εναρμονίσει με οράματα ανθρώπινης ευτυχίας και άνεσης. Η κοινωνική οικολογία δεν είναι μία οικολογία της πείνας και της υλικής στέρησης αλλά της αφθονίας: αποσκοπεί στη δημιουργία μιας ορθολογικής κοινωνίας στην οποία η σπατάλη, η υπερβολή, θα τίθεται υπό έλεγχο από ένα νέο σύστημα αξιών και όταν ή εάν προκύπτουν ελλείψεις ως αποτέλεσμα ανορθολογικής συμπεριφοράς, οι λαϊκές συνελεύσεις θα εγκαθιδρύουν ορθολογικά επίπεδα κατανάλωσης μέσω δημοκρατικών διαδικασιών. Εν συντομία, η κοινωνική οικολογία τάσσεται υπέρ της διεύθυνσης, του σχεδιασμού και των κανονισμών που διαμορφώνονται δημοκρατικά από λαϊκές συνελεύσεις και κατά των ανεύθυνων μορφών συμπεριφοράς που πηγάζουν από ατομικές ιδιορρυθμίες.

Η αντίληψη του κομμουναλισμού

Διατείνομαι ότι ο κομμουναλισμός είναι η δεσπόμενη πολιτική κατηγορία που είναι πιο κατάλληλη να περικλείσει τις πλήρως επεξεργασμένες και συστηματικές απόψεις της κοινωνικής οικολογίας, συμπεριλαμβανομένου του ελευθεριακού δημοτισμού και του διαλεκτικού νατουραλισμού.¹ Ως ιδεολογία, ο κομμουναλισμός αντλεί υλικό από τις παλαιότερες ιδεολογίες της Αριστεράς –το μαρξισμό και τον αναρχισμό ή, για να ακριβολογούμε, την παράδοση του ελευθεριακού σοσιαλισμού– ενώ προσφέρει μία ευρύτερη και πιο ταιριαστή στην εποχή μας προοπτική. Από το μαρξισμό αντλεί το θεμελιώδες πρόταγμα της διατύπωσης ενός ορθολογικά συστηματικού και συνεκτικού σοσιαλισμού που ενοποιεί τη φιλοσοφία, την ιστορία, την οικονομική θεωρία και την πολιτική. Όντας δεδηλωμένα διαλεκτικός, επιχειρεί να εμποτίσει τη θε-

1. Πριν από αρκετά χρόνια, όταν αυτοπροσδιοριζόμουν ακόμα ως αναρχικός, επιχειρήσα να κάνω τη διάκριση μεταξύ «κοινωνικού» και «lifestyle» αναρχισμού και έγραψα ένα άρθρο το οποίο ταύτιζε τον κομμουναλισμό με τη «δημοκρατική διάσταση του αναρχισμού» [βλέπε το περιοδικό *Δημοκρατία και Φύση*, αρ. 1, Μάρτιος 1996 (Σ.τ.Μ.)]. Δεν πιστεύω πια πως ο κομμουναλισμός είναι απλώς μια «διάσταση» του αναρχισμού, δημοκρατική ή μη· αντίθετος, είναι μία ενδιάκριτη ιδεολογία, η επαναστατική παράδοση της οποίας δεν έχει εξερευνηθεί ακόμα.

ωρία με την πρακτική. Από τον αναρχισμό, αντλεί τη δέσμευσή του στον αντικρατισμό και στο σινομοσπονδισμό, καθώς και στην αναγνώρισή του ότι η ιεραρχία είναι ένα θεμελιώδες πρόβλημα το οποίο μπορεί να ξεπεραστεί μονάχα από μια κοινωνία ελευθεριακού σοσιαλισμού.²

Η επιλογή του όρου *κομμουναλισμός* για τη συμπεριληψη των φιλοσοφικών, ιστορικών, πολιτικών και οργανωτικών συνιστωσών ενός σοσιαλισμού για τον εικοστό πρώτο αιώνα δεν ήταν επιδόλαιη. Η λέξη προέρχεται από την Παρισινή Κομμούνα του 1871, στην οποία ο ένοπλος λαός της γαλλικής πρωτεύουσας έστησε οδοφράγματα όχι μόνο για να υπερασπίσει το δημοτικό συμβούλιο του Παρισιού, αλλά και για να δημιουργήσει μια εθνική σινομοσπονδία πόλεων και χωριών στη θέση του δημοκρατικού [republican] έθνους-κράτους. Ο κομμουναλισμός ως ιδεολογία δεν έχει ζηλιωθεί από τον ατομισμό και τον σιγνάριτο αντιορθολογισμό του αναρχισμού, ούτε κουβαλά το ιστορικό βάρος του αυταρχισμού του μαρξισμού στον οποίο έδωσε σάρκα και οστά ο μπολσεβικισμός. Δεν επικεντρώνεται στο εργοστάσιο ως κύριο κοινωνικό στίβο ούτε στο βιομηχανικό προλεταριάτο ως πρωτεύοντα ιστορικό παράγοντα και δεν περιτέλλει την ελεύθερη κοινότητα

2. Ομολογούμενος, τα σημεία αυτά υφίστανται τροποποίηση στο πλαίσιο του κομμουναλισμού: για παράδειγμα, ο μαρξικός ιστορικός υλισμός, που εξηγεί την άνοδο των καπιτωικών κοινωνιών, διευρύνεται από την εξήγηση της ανθρωπολογικής και ιστορικής ανόδου της ιεραρχίας την οποία προσφέρει η κοινωνική οζολογία. Ο διαλεκτικός νατουραλισμός, με τη σειρά του, υπερβαίνει τον μαρξιστικό διαλεκτικό υλισμό και η αναρχοκομμουνιστική έννοια μιας πολύ χαλαρής «ομοσπονδίας αυτόνομων κομμούνων» αντικαθίσταται από μία σινομοσπονδία, οι σινοτώες της οποίας, λειτουργώντας δημοκρατικά μέσω λαϊκών συνελεύσεων, μπορούν να αποχωρήσουν μονάχα με την έγριση της σινομοσπονδίας στο σύνολό της.

του μέλλοντος σε ένα μεσαιωνικό χωριό-αποκώμημα της φαντασίας. Ο πιο σημαντικός στόχος του γίνεται σαφής σε έναν συμβατικό λεξικογραφικό ορισμό: ο κομμουναλισμός, σύμφωνα με το λεξικό της αγγλικής γλώσσας *American Heritage*, είναι «μία θεωρία ή ένα σύστημα διακυβέρνησης στο οποίο σχεδόν αυτόνομες τοπικές κοινότητες συνδέονται χαλαρά στο πλαίσιο μίας ομοσπονδίας».³

Ο κομμουναλισμός αποσκοπεί στην επανάκτηση του νοήματος της πολιτικής με την ευρύτερη, πιο απελευθερωτική σημασία της, καθώς και στην εκπλήρωση των ιστορικών δυνατοτήτων του δήμου ως στίβου ανάπτυξης του νου και του διαλόγου. Συλλαμβάνει την έννοια του δήμου, έστω δυνητικά, ως μία μετασηματιζουσα ανάπτυξη πέραν της οργανικής εξέλιξης και εντός του πεδίου της κοινωνικής εξέλιξης. Η πόλη είναι το πεδίο όπου καταλύθηκε –νομικά τουλάχιστον– ο αρχαϊκός δεσμός αίματος ο οποίος κάποτε περιοριζόταν στην ενοποίηση οικογενειών και φυλών, αποκλείοντας τους ξένους. Εξελίχθηκε στο πεδίο όπου οι ιεραρχίες που στηρίζονταν στα τοπικιστικά και κοινωνιοβιολογικά χαρακτηριστικά της συγγένειας εξ αίματος, του φύλου και της ηλικίας έγινε δυνατό να εξαλειφθούν και να αντικατασταθούν από μία ελεύθερη κοινωνία με βάση την από κοινού συμμετοχή στο ανθρώπινο είδος. Δυνητικά, παραμένει το πεδίο όπου ο άλλοτε επίφοβος ξένος μπορεί να αφομοιωθεί πλήρως από την κοινότητα – αρχικά ως προστατευόμενος κάτοικος μιας κοινής επικράτειας

3. Αυτό που προκαλεί εντύπωση γύρω από τον εν λόγω μινιμαλιστικό λεξικογραφικό ορισμό είναι η συνολική ευστοχία του: θα διαφαινούσα μόνο με τις διατυπώσεις «σχεδόν αυτόνομες» και «συνδέονται χαλαρά», οι οποίες υπαινίσσονται μια τοπικιστική και μερική, για να μην πω ανεύθινη, σχέση των σινοτωσών της σινομοσπονδίας με το σύνολο.

και στο τέλος ως πολίτης, που εμπλέκεται στη λήψη των πολιτικών αποφάσεων στον δημόσιο στίβο. Είναι πάνω απ' όλα το πεδίο όπου οι θεσμοί και οι αξίες εδραιώνονται όχι στη ζωολογία αλλά στη δημόσια ανθρώπινη δραστηριότητα.

Στρέφοντας το βλέμμα μας πέρα από τις ιστορικές αυτές λειτουργίες, ο δήμος σινοστά μοναδικό πεδίο για μια σύμπραξη με βάση την ελεύθερη ανταλλαγή ιδεών και μια δημιουργική προσπάθεια να διατεθούν οι ικανότητες της συνείδησης στην υπηρεσία της ελευθερίας. Είναι το πεδίο όπου η απλή ζωική προσαρμογή σε ένα προϋπάρχον και δεδομένο περιβάλλον μπορεί να εκποτιστεί ριζικά από μία προνοητική, ορθολογική παρέμβαση στον κόσμο –σε έναν κόσμο, μάλιστα, ο οποίος μέχρι στιγμής δεν έχει πλαστεί και διαμορφωθεί από το λόγο– με σκοπό τον τερματισμό των περιβαλλοντικών, κοινωνικών και πολιτικών ύβρεων στις οποίες έχουν υποβάλλει την ανθρωπότητα και τη βιόσφαιρα οι τάξεις και οι ιεραρχίες. Απελευθερωμένος από την κυριαρχία καθώς και από την υλική εκμετάλλευση –όντως, αναδιαμορφωμένος ως ο ορθολογικός στίβος της ανθρώπινης δημιουργικότητας σε όλους τους τομείς της ζωής– ο δήμος εξελίσσεται στον ηθικό χώρο του ευζην'. Επομένως, ο κομμουναλισμός δεν είναι ένα επινοημένο προϊόν φαντασιοπληξίας: εκφράζει μία ακατάλυτη έννοια και πρακτική της πολιτικής ζωής, η οποία έχει διαμορφωθεί μέσω μίας διαλεκτικής της κοινωνικής εξέλιξης και του λόγου.

Ως ρητά πολιτικό σώμα ιδεών, ο κομμουναλισμός αποσκοπεί στην ανάκτηση και προώθηση της εξέλιξης της πόλης (ή της κομμούνας) σε μία μορφή εναρμονισμένη με τις μέγιστες δυνατότητες και ιστορικές παραδόσεις της. Αυτό δεν σημαίνει βέβαια πως ο κομμουναλισμός αποδέχεται το δήμο όπως αυτός υφίσταται σήμερα. Τουναντίον, ο σύγχρονος δήμος είναι

εμποτισμένος με πολλά κρατικιστικά γνωρίσματα και συχνά λειτουργεί ως αντιπρόσωπος του αστικού έθνους-κράτους. Σήμερα, που το έθνος-κράτος μοιάζει ακόμα κραταιό, δεν μπορούν να αγνοούνται ως επιφαινόμενα πιο θεμελιωδών οικονομικών σχέσεων τα δικαιώματα που έχουν οι σύγχρονοι δήμοι. Μάλιστα, σε σημαντικό βαθμό, είναι πολίτιμες κατακτήσεις των πληβείων, οι οποίοι για μεγάλο χρονικό διάστημα τις προάσπιαν απέναντι σε επιθέσεις των αρχουσών τάξεων στο διάβα της ιστορίας – ακόμα και απέναντι στην ίδια την αστική τάξη.

Η απτή πολιτική διάσταση του κομμουναλισμού είναι γνωστή ως ελευθεριακός δημοτισμός, θέμα πάνω στο οποίο έχω γράψει εκτεταμένα στο παρελθόν.⁴ Στο πλαίσιο του προγράμματος του ελευθεριακού δημοτισμού, ο κομμουναλισμός αποσκοπεί αποφασιστικά στην εξάλειψη των κρατικών δημοτικών δομών και στην αντικατάστασή τους από θεσμούς μιας ελευθεριακής πολιτείας. Αποσκοπεί στη ριζική αναδόμηση των θεσμών διακυβέρνησης των πόλεων, ώστε να γίνουν λαϊκές δημοκρατικές συνελεύσεις με βάση τις συνοικίες, τις

4. Τα γραπτά μου για τον ελευθεριακό δημοτισμό ανάγονται στις αρχές της δεκαετίας του 1970, με το «Spring Offensives and Summer Vacations», περιοδικό *Anarchos*, σφ. 4 (1972). Ανάμεσα στα πιο σημαντικά είναι τα εξής: α) *From Urbanization to Cities* (1987, επανέκδ. Λονδίνο: Cassell, 1992), β) «Theses on Libertarian Municipalism» στο *Our Generation* [Μόντρεάλ], τόμ. 16 (Ανοιξη/Καλοκαίρι 1985), γ) «The Meaning of Confederalism», στο *Green Perspectives*, σφ. 20 (Νοέμβριος 1990) [ελλ. μτφρ.: βλ. περιοδικό *Ευτοπία*, σφ. 5, Ιούλιος 2000, (Σ.τ.Μ.)], δ) «Libertarian Municipalism: An overview», στο *Green Perspectives*, σφ. 24 (Οκτώβριος 1999) και ε) *The Limits of the city* (Νέα Υόρκη: Harper Colophon, 1974). Για μια συνοπτική ανασκόπηση, βλέπε Janet Biehl, *The Politics of Social Ecology: Libertarian Municipalism* (Μόντρεάλ: Black Rose Books, 1998).

πόλεις και τα χωριά. Στις λαϊκές αυτές συνελεύσεις, οι πολίτες –συμπεριλαμβανομένης της μεσαίας και της εργατικής τάξης– καταγίνονται με τις κοινοτικές υποθέσεις πρόσωπο-με-πρόσωπο, λαμβάνοντας πολιτικές αποφάσεις σε μια άμεση δημοκρατία, πραγματοποιώντας το ιδανικό μιας ανθρωπιστικής, ορθολογικής κοινωνίας.

Κατ' ελάχιστον, για να αποκτήσουμε το είδος ελεύθερης κοινωνικής ζωής το οποίο επιδιώκουμε, η μορφή κοινής πολιτικής ζωής μας πρέπει να λάβει τη μορφή της *δημοκρατίας*. Με τη σειρά τους, οι δημοκρατικοί δήμοι, προκειμένου να στραφούν προς τα προβλήματα και τα ζητήματα που υπερβαίνουν τα σύνορα ενός μονάχα δήμου, πρέπει να συνενωθούν σχηματίζοντας μία ευρύτερη συνομοσπονδία. Οι εν λόγω συνελεύσεις και συνομοσπονδίες, λόγω της ύπαρξής τους και μόνο, θα μπορούν τότε να αμφισβητήσουν τη νομιμότητα του κράτους και των κρατικών μορφών εξουσίας. Θα μπορούν να στοχεύουν κατηγορηματικά στην αντικατάσταση της κρατικής εξουσίας και της κρατικής διαχείρισης από τη λαϊκή εξουσία και από μία κοινωνικά ορθολογική μετασχηματίζουσα πολιτική. Και θα εξελίσσονταν σε στίβους όπου θα μπορούσαν να ξεδιπλωθούν οι τάξικές σύγκρούσεις και να εξαλειφθούν οι τάξεις.

Οι ελευθεριακοί δημοτιστές δεν ανταπατώνται πως τάχα το κράτος θα αντιμετωπίσει γαλήνια τις απόπειρες αντικατάστασης της επαγγελματικοποιημένης εξουσίας από τη λαϊκή εξουσία. Δεν τρέφουν ανταπάτες πως οι άρχουσες τάξεις θα επιτρέψουν αδιάφορα σε ένα κομμουναλιστικό κίνημα να απαιτήσει δικαιώματα τα οποία θίγουν την κρατική κυριαρχία πάνω στα χωριά και στις πόλεις. Από ιστορική σκοπιά, οι περιφέρειες, οι επαρχίες και κυρίως τα χωριά και οι πόλεις έχουν παλέψει απέλπιστα για να ανακτήσουν την τοπική κυ-

ριαρχία τους από το κράτος (και το, όχι πάντοτε για υψηλόφρονες σκοπούς). Μπορούμε να αναμένουμε πως η κομμουναλιστική απόπειρα παλινόρθωσης της εξουσίας των χωριών και των πόλεων καθώς και συνένωσής τους σε συνομοσπονδίες θα προκαλέσει ολοένα αυξανόμενη εναντίωση από τη μεριά των εθνικών θεσμών. Είναι προφανές πως οι νέες δημοτικές συνομοσπονδίες λαϊκών συνελεύσεων θα αποτελέσουν μία δυαδική εξουσία ενάντια στο κράτος, η οποία θα γίνει πηγή ολοένα και μεγαλύτερης πολιτικής έντασης. Ένα κομμουναλιστικό κίνημα είτε θα ριζοσπαστικοποιηθεί από την ένταση αυτή και θα αντιμετωπίσει ανέλδοτα όλες τις συνέπειές της, είτε θα περιέλθει χωρίς αμφιβολία σε ένα τέλμα συμβιβασμών οι οποίοι θα το εξομοιώσουν με την κοινωνική τάξη που αυτό κάποτε αποσκοπούσε να αλλάξει. Ο τρόπος με τον οποίο το κίνημα θα ανταποκριθεί στην πρόκληση αυτή θα δώσει ξεκάθαρα το μέτρο της σοβαρότητας με την οποία επιδιώκει να αλλάξει το υφιστάμενο πολιτικό σύστημα και να αναπτύξει μία κοινωνική συνείδηση ως πηγή δημόσιας διαπαιδαγώγησης και καθοδήγησης.

Ο κομμουναλισμός συνιστά μια κριτική της ιεραρχικής και καπιταλιστικής κοινωνίας στο σύνολό της. Αποσκοπεί στη μεταβολή όχι μόνο της πολιτικής ζωής της κοινωνίας αλλά και της οικονομικής ζωής της. Επ' αυτού, στόχος του δεν είναι η εθνικοποίηση της οικονομίας ή η διατήρηση της ατομικής ιδιοκτησίας των μέσων παραγωγής, αλλά η *δημοτικοποίηση* της οικονομίας. Αποσκοπεί στην ενσωμάτωση των μέσων παραγωγής στην υπαρκτή ζωή του δήμου, ούτως ώστε κάθε παραγωγική επιχείρηση να υπάγεται στη δικαιοδοσία της τοπικής συνέλευσης, η οποία θα αποφασίζει πώς θα λειτουργεί η πρώτη προς το συμφέρον της κοινότητας *ως όλου*. Ο διαχωρισμός

ζωής και εργασίας που επικρατεί στη σύγχρονη καπιταλιστική οικονομία οφείλει να ξεπεραστεί ούτως ώστε να μη χαθούν οι επιθυμίες και οι ανάγκες των πολιτών, οι προκλήσεις για δημιουργικότητα κατά τη διαδικασία της παραγωγής και ο ρόλος της διαδικασίας της παραγωγής στη διάπλαση της σκέψης και του αυτοπροσδιορισμού. «Η ανθρωπότητα πλάθει τον εαυτό της» –για να παραθέσουμε τον τίτλο του βιβλίου του Γκόρντον Τσάιλντ σχετικά με την αστική επανάσταση κατά το τέλος της νεολιθικής εποχής και την άνοδο των πόλεων*– και μάλιστα το πρώττοι αυτό όχι μόνο διανοητικά και αισθητικά, αλλά και μέσω της διεύρυνσης των ανθρώπινων αναγκών καθώς και των παραγωγικών μεθόδων κάλυψής τους. Ανακαλύπτουμε τους εαυτούς μας –τις δυνατότητές μας και την πραγμάτωσή τους– μέσω της δημιουργικής και ωφέλιμης εργασίας η οποία δεν μετασχηματίζει απλώς τον φυσικό κόσμο, αλλά και οδηγεί στην αυτοδικαίωση και στον αυτοπροσδιορισμό μας.

Οφείλουμε επίσης να αποφυγούμε τον τοπικισμό και σε τελική ανάλυση τις επιθυμίες ιδιοκτησίας που έχουν ταλανίσει τόσο πολλές αυτοδιαχειριζόμενες επιχειρήσεις, σαν τις «κολεκτίβες» στη Ρωσική και στην Ισπανική Επανάσταση. Δεν έχουν γραφτεί αρκετά πάνω στην παρολίση πολλών «σοσιαλιστικών» αυτοδιαχειριζόμενων επιχειρήσεων, ακόμα και κάτω από κόκκινες ή μαυροκόκκινες σημαίες αντίστοιχα, στην επαναστατημένη Ρωσία και στην επαναστατημένη Ισπανία, προς μορφές συνλογικού καπιταλισμού, ο οποίος εν τέλει οδή-

* Το έργο του διαπρεπούς μαρξιστή αρχαιολόγου Γκόρντον Τσάιλντ στο οποίο αναφέρεται ο συγγραφέας πρωτοκυκλοφόρησε το 1936 στο Λονδίνο και ο ακριβής τίτλος του είναι: *Man makes himself [Ο άνθρωπος πλάθει τον εαυτό του]* (Σ.π.Μ.).

γησε πολλές από αυτές στον ανταγωνισμό της μίας με την άλλη για πρώτες ύλες και αγορές.⁵

Το πιο σημαντικό είναι πως στην κομμουναλιστική πολιτική ζωή, οι εργαζόμενοι σε διαφορετικά επαγγέλματα θα λαμβάνουν μέρος στις λαϊκές συνειλεύσεις όχι ως *εργαζόμενοι* –τυπογράφοι, υδραυλικοί, εργάτες σε χιτήρια και ούτω καθεξής, προωθώντας εξειδικευμένα επαγγελματικά συμφέροντα– αλλά ως *πολίτες*, κύριο μέλημα των οποίων θα πρέπει να είναι το *γενικό συμφέρον* της κοινωνίας στην οποία ζουν. Οι πολίτες πρέπει να απελευθερωθούν από τη μερική ταυτότητά τους ως εργαζόμενοι, ως ειδικοί και ως άτομα που ασχολούνται πρωτίστως με τα μερικά συμφέροντά τους. Η δημοτική ζωή πρέπει να γίνει σχολείο διαμόρφωσης των πολιτών, τόσο μέσω της αφομοίωσης καινούριων πολιτών, όσο και μέσω της διαπαιδαγώγησης των νέων, ενώ οι ίδιες οι συνειλεύσεις θα πρέπει να λειτουργούν όχι απλώς ως μόνιμοι θεσμοί λήψης αποφάσεων αλλά και ως στίβοι *διαπαιδαγώγησης* των ανθρώπων πάνω στη διαχείριση σύνθετων πολιτικών και περιφερειακών υποθέσεων.⁶

5. Για το θέμα αυτό, βλέπε Murray Bookchin, «The Ghost of Anarcho-syndicalism», περιοδικό *Anarchist Studies*, τόμ. 1, αρ. 1, Άνοιξη 1993.

6. Μία από τις μεζονες τραγωδίες της Ρωσικής Επανάστασης του 1917 και της Ισπανικής Επανάστασης του 1936 ήταν η ανικανότητα των μαζών να υπερβούν ένα πενιχρό επίπεδο γνώσης της διοίκησης της κοινωνίας και των σύνθετων συσχετίσεων που εμπλέκονται στην κάλυψη των αναγκών σε μία σύγχρονη κοινωνία. Ακριβώς επειδή εκείνοι που κατείχαν την εμπειρογνομοσύνη γύρω από τη διαχείριση των παραγωγικών επιχειρήσεων και τους τρόπους με τους οποίους μπορούσαν να λειτουργήσουν οι πόλεις ήταν υποστηρικτές του παλαιού καθεστώτος, οι εργάτες φάνηκαν ουσιαστικά ανήμποροι να αναλάβουν στην πραγματικότητα τον πλήρη έλεγχο των εργοστασίων. Αντ' αυτού, ήταν υποχρεωμένοι να στηρίζονται σε «αστούς ειδικούς» για τη λειτουργία των εργοστασίων, δηλαδή σε άτομα που απαλάττειν τους κατέστησαν θύματα μιας τεχνοκρατικής ελίτ.

Βάσει ενός κομμουνιστικού τρόπου ζωής, τα συμβατικά οικονομικά, που επικεντρώνονται στις τιμές και στη σπάνη των πόρων, θα αντικαθίστατο από την *ηθικότητα*, μέλημα της οποίας είναι οι ανθρώπινες ανάγκες και το ευ ζην. Η ανθρώπινη αλληλεγγύη – ή *φιλία*, όπως την αποκαλούσαν οι Έλληνες – θα αντικαθιστούσε τα υλικά οφέλη και τον εγωισμό. Οι δημοτικές συνελεύσεις θα γίνονταν όχι μόνο ζωτικοί στίβοι της πολεϊκής ζωής και της λήψης αποφάσεων, αλλά και κέντρα στα οποία το ομηγλόδες σύμπαν της οικονομικής διοίκησης, της κατάλληλα συντονισμένης παραγωγής και των πολεϊκών εργασιών θα απομυθτοποιούνταν και θα επιδεχόταν τη συμμετοχή και τον αυστηρό έλεγχο των πολιτών συνολικά. Η ανάδυση του *νέου πολίτη* θα σήμαινε την υπέρβαση της μερικής ταξικής φύσης του παραδοσιακού σοσιαλισμού και τη διαμόρφωση του «νέου ανθρώπου», στον οποίο ήλπιζαν να φτάσουν οι Ρώσοι επαναστάτες. Η ανθρωπότητα θα μπορούσε τότε να ανέλθει στην καθολική κατάσταση συνείδησης και ορθολογικότητας που ήλπιζαν να δημιουργήσουν με τις προσπάθειές τους οι μεγάλοι ουτοπιστές του δέκατου ένατου αιώνα και οι μαρξιστές, ανοίγοντας το δρόμο προς την εκπλήρωση της ανθρωπότητας ως είδους το οποίο δίνει σάρκα και οστά στο λόγο, και όχι στα υλικά συμφέροντα, το οποίο προσφέρει υλική μετασπάνη, και όχι μια λιτοδίαιτη αρμονία που θα ενισχύεται από μια ηθική της σπάνης και της υλικής στέρησης.⁷

Η κλιμακική ελληνική δημοκρατία, πηγή της δημοκρατικής

7. Έχω στο παρελθόν συζητήσει αυτόν το μετασχηματισμό των εργαζομένων από απλά ταξικά όντα σε πολίτες, μεταξύ άλλων, στο *From Urbanization to Cities* (1987, επανεκδ. Λονδίνο: Cassell 1995) και στο «Workers and the Peace Movement» (1983) στο *The Modern Crisis* (Μόντρεάλ: Black Rose Books 1987).

παράδοσης της Δύσης, βυσιζόταν στη λήψη των αποφάσεων πρόσωπο-με-πρόσωπο σε δημόσιες συνελεύσεις του λαού καθώς και σε συνομοσπονδίες των δημοτικών αιτών συνελεύσεων. Για πάνω από δύο χιλιετίες, τα πολιτικά έργα του Αριστοτέλη χρησίμευσαν επανειλημμένα στην επίταξη της συνειδητοποίησης από μέρους μας της πόλης ως στίβου εκπλήρωσης των ανθρώπινων δυνατοτήτων για λόγο, αυτοσυνείδηση και ευ ζην. Προσφυσ, ο Αριστοτέλης εξιστόρησε την ανάδυση της *πόλεως* μέσα από την οικογένεια ή τον *οίκον* – δηλ. το βασίλειο της αναγκαιότητας, στο οποίο τα ανθρώπινα όντα κάλυπταν τις κατά βάση ζωικές ανάγκες τους, και στο οποίο η δύναμη εδραζόταν στο γηραιότερο αρσενικό. Ωστόσο, όπως επισημαίνει ο Αριστοτέλης, η σύμπραξη πολλών οικογενειών «είχε ως πρώτο στόχο κάτι πέρα από την κάλυψη των καθημερινών αναγκών»⁸ ο στόχος αυτός έθεσε σε κίνηση τον πρώτο πολιτικό σχηματισμό, την *κώμη*. Είναι πασίγνωστο πως ο Αριστοτέλης περιέγραψε τον άνθρωπο (όρος με τον οποίο εννοούσε τον άρρενα ενήλικο Έλληνα)⁹ ως «πολιτικό ζώο» το οποίο προήδρευε των μελών της οικογένειας όχι μόνο για να

8. Αριστοτέλους *Πολιτικά*, 1252 b16. [Στο συγκεκριμένο παράθεμα βασικά αποδίδω την αγγλική μετάφραση του Benjamin Jowett που χρησιμοποιεί ο Μπούτζιου, ούτως ώστε να μην αλλοιώσω το επίχειρημα του τελευταίου (Σ.τ.Μ.).]

9. Ως ελευθεριακό ιδανικό για το μέλλον της ανθρωπότητας και ως γνήσιο πεδίο της ελευθερίας, η αθηναϊκή *πόλις* υπολείτεται κατά πολύ της έσχατης επαγγελίας της πόλης. Στον πληθυσμό της συγκαταλέγονταν δούλοι, υποτελείς γυναίκες και μέτοικοι δίχως δικαίωμα ψήφου. Πολιτικά δικαιώματα είχε μονάχα η μειονότητα των αφορένων πολιτών, η οποία διηύθυνε την πόλη χωρίς να ζητάει τη γνώμη του ευρύτερου πληθυσμού. Υλικά, η σταθερότητα της *πόλεως* στηρίζονταν στη εργασία των μη πολιτών. Αυτά είναι μερικά από τα τεράστια προβλήματα που θα έπρεπε να επιλύσουν οι δήμοι του μέλλοντος. Ωστόσο, η *πόλις* είναι σημαντική όχι ως παράδειγμα

καλύπτει τις υλικές ανάγκες τους, αλλά και ως υλική προϋπόθεση της συμμετοχής του στην πολιτική ζωή, όπου ο διάλογος και ο λόγος αντικατέστησαν τις αστόχαστες πράξεις, τα έθιμα και τη βία. Έτσι, «η κοινωνία στην εντέλειά της, σύνθεμα πολλών κομμών», πρόσθεσε, «(είναι) πόλις, και ήδη ενέχει πλήρη αυτάρκεια, θα λέγαμε, σε καθετί, και γίνεται μεν χάριν του ζην, υπάσχει δε χάριν του ευ ζην».¹⁰

Για τον Αριστοτέλη, και μπορούμε να υποθέσουμε πως το ίδιο ίσχυε και για τους Αθηναίους κατά την αρχαιότητα, οι ενδεδειγμένες λειτουργίες του δήμου δεν ήταν συνεπώς αυστηρά εργαλειωτικές ή έστω οικονομικές. Ως τόπος της ανθρωπίνης συμβίωσης, ο δήμος, καθώς και οι κοινωνικές και πολιτικές διευθετήσεις που οικοδόμησαν όσοι κατοικούσαν εντός του, αποτελούσε το τέλος της ανθρωπότητας, τον κατ' εξοχήν στίβο στον οποίο τα ανθρώπινα όντα, στο διάβα της ιστορίας, θα μπορούσαν να πραγματώσουν τις δυνατότητές τους για λόγο, αυτοσυνείδηση και δημιουργικότητα. Έτσι, για τους Αθηναίους της αρχαιότητας, η πολιτική υποδηλώνει όχι μόνο τη διαχείριση των καθημερινών υποθέσεων μιας πολιτείας, αλλά και πολεϊκές δραστηριότητες επιφορτισμένες με ηθικές δεσμεύσεις προς την κοινότητα. Όλοι οι πολίτες μίας πόλης αναμενόταν να συμμετέχουν στις πολεϊκές δραστηριότητες ως *ηθικά* όντα.

απελευθερωμένης κοινότητας αλλά λόγω της επιτυχούς λειτουργίας των ελεύθερων θεσμών της.

10. Αριστοτέλους *Πολιτικά*, 1252 b28-30 (η έμφαση του συγγραφέα). [Στην παρούσα περίπτωση δεν συντρέχει λόγος παρόμοιος με τον παραπάνω (βλ. σημ. 8), οπότε παραθέτω την έγκυρη μετάφραση του Κωνσταντίνου Ι. Δεσποτόπουλου, *Περί της πολιτικής: επίλεκτα κείμενα της αρχαίας ελληνικής γραμματείας* (Αθήνα: Μ.Ι.Ε.Τ., 2004), σ. 47 (Σ.τ.Μ.).]

Τα παραδείγματα δημοτικής δημοκρατίας δεν εξαντλούνται στην αρχαία Αθήνα. Τουναντίον, πολύ προτού οι ταξικές διαφοροποιήσεις γεννήσουν το κράτος, πολλές σχετικά εκκοσμηκευμένες πόλεις παρήγαγαν τις πρώτες θεσμικές δομές άμεσης δημοκρατίας. Συνελεύσεις του λαού ίσως να απαντώνται στην αρχαία Σουμερία, κατά τις αρχές της αποκαλούμενης «αστικής επανάστασης», πριν από περίπου επτά ή οκτώ χιλιάδες χρόνια. Είναι σαφές ότι εμφανίστηκαν μεταξύ των Ελλήνων και, μέχρι την ήττα των αδελφών Γράγκων, ήταν ιδιαίτερα λαοφιλή κέντρα εξουσίας στη δημοκρατική [republican] Ρώμη. Ήταν σχεδόν πανταχού παρούσες στις μεσαιωνικές πόλεις της Ευρώπης αλλά και της Ρωσίας, ιδίως στις πόλεις Νοβγκόροντ και Πσκοβ, οι οποίες για ένα διάστημα ήταν ανάμεσα στις πιο δημοκρατικές στον σλαβικό κόσμο. Θα ήθελα να υπογραμμίσω ότι οι συνελεύσεις άρχισαν να προσεγγίζουν την πραγματικά σύγχρονη μορφή τους στις συνοικίες του Παρισιού το 1793, όταν έγιναν οι αυθεντικές κινητήριες δυνάμεις της Μεγάλης Επανάστασης και *συνειδητοί* παράγοντες δημιουργίας ενός νέου πολιτικού σώματος. Το γεγονός ότι ποτέ δεν τους δόθηκε η δέουσα προσοχή στη βιβλιογραφία περί δημοκρατίας, ιδίως στις τάσεις των δημοκρατικών μαρξιστών και των επαναστατών συνδικαλιστών, μαρτυρεί ανοιχτά τα ψεγάδια της επαναστατικής παράδοσης.

Οι εν λόγω δημοκρατικοί δημοτικοί θεσμοί κατά κανόνα βρισκόνταν σε πολεμική ένταση με άπληστους μονάρχες, φεουδάρχες, εύπορες οικογένειες και πλιατσικολόγους εισβολείς μέχρι τη στιγμή που συνειρτίβησαν, συχνά έπειτα από πολυαίμακτες αντιπαραθέσεις. Πρέπει να τονίζεται συνεχώς πως *κάθε μεγάλη επανάσταση στη σύγχρονη ιστορία είχε μια πολεϊκή διάσταση*, η οποία έχει συγκαλυφθεί στις ριζοσπα-

στικές ιστορίες που υπογραμμίζουν τους ταξικούς ανταγωνισμούς, όσο σημαντικοί κι αν ήταν αυτοί. Έτσι, είναι αδιανόητο πως θα μπορούσε να γίνει κατανοητή η Αγγλική Επανάσταση της δεκαετίας του 1640 χωρίς να ξεχωρίσει κανείς το Λονδίνο ως πεδίο της ή, με τον ίδιο τρόπο, είναι αδιανόητη μια μελέτη των διαφόρων γαλλικών επαναστάσεων που δεν θα εστίαζε στο Παρίσι, ή των ρωσικών επαναστάσεων χωρίς να σταθεί κανείς στην Πετρούπολη, ή της Ισπανικής Επανάστασης του 1936 χωρίς να μνημονεύσει τη Βαρκελώνη, το πιο προηγμένο κοινωνικό κέντρο της. Αυτή η κεντρικότητα της πόλης δεν είναι απλώς ένα γεωγραφικό δεδομένο – είναι, πάνω απ' όλα, ένα βαθιά πολιτικό δεδομένο που εμπλέκει τους τρόπους με τους οποίους συναθροίζονταν και συζητούσαν οι επαναστατημένες μάζες, τις πολεϊκές παραδόσεις που τις γαλούχησαν, καθώς και το περιβάλλον που καλλιέργησε τις επαναστατικές απόψεις τους.

Ο ελευθεριακός δημοτισμός αποτελεί αναπόσπαστο τμήμα της αντίληψης του κομμουναλισμού, και είναι μάλιστα η πράξις του, όπως ακριβώς ο κομμουναλισμός ως συστηματικό σώμα επαναστατικής σκέψης δεν θα είχε νόημα δίχως τον ελευθεριακό δημοτισμό. Οι διαφορές ανάμεσα στον κομμουναλισμό και στον αυθεντικό ή «αγνό» αναρχισμό, για να μην αναφερθώ στο μαρξισμό, παραείναι μεγάλες για να γεφυρωθούν μέσω ενός προλήματος όπως τα *αναρχο-κοινωνικός, νεο- ή αγνόμα και ελευθεριακός*. Κάθε απόπειρα αναγωγής του κομμουναλισμού σε μία απλή παραλλαγή του αναρχισμού θα ισοδυναμούσε με άρνηση της αμεραιότητας των δύο ιδεών – θα αγνοούσε τις αντιζρουόμενες αντιλήψεις τους περί δημοκρατίας, οργάνωσης, εκλογών, διακυβέρνησης κ.ο.κ. Ο Γκροστάβ Λεφρανσέ (ο κομμουνάρος που πιθανώς επινόησε τον πολιτι-

κό αυτό όρο) υποστήριζε υδιάλλαπα πως ήταν «κομμουναλιστής, όχι αναρχικός».¹¹

Πάνω απ' όλα, ο κομμουναλισμός καταπιάνεται με το πρόβλημα της εξουσίας.¹² Σε απόλυτη αντίθεση με τα διάφορα είδη *κοινοτιστικών* [communitarian] εγχειρημάτων στα οποία δείχνουν προτίμηση πολλοί αυτοαποκαλούμενοι αναρχικοί, (π.χ. «λαϊκά» γκιραζ, τυπογραφεία, προμηθευτικοί συνεται-

11. Η φράση του Λεφρανσέ παρατίθεται από τον Πιότρ Κροπότιν, στο *Memoirs of a Revolutionist* (Νέα Υόρκη: Horizon Press, 1968), σ. 393 [ελλ. έκδ. *Αναμνήσεις ενός επαναστάτη* (Αθήνα: Νησίδες, 2003)]. Σήμερα είμαι υποχρεωμένος να γάνω κι εγώ την ίδια δήλωση. Στα τέλη της δεκαετίας του 1950, όταν ο αναρχισμός στις Ηνωμένες Πολιτείες είχε μία μόλις και μετά βίας αισθητή παρουσία, φρανσέταν πως αποτελούσε ένα επαρκώς αμόλυπτο πεδίο, στο πλαίσιο του οποίου μπορούσα να αναπτύξω την κοινωνική ουκολογία, καθώς και τις φιλοσοφικές και πολιτικές ιδέες που αργότερα θα συγκροτούσαν τον διαλεκτικό νατουραλισμό και τον ελευθεριακό δημοτισμό. Γνώριζα πολύ καλά πως οι απόψεις αυτές δεν ήταν συνεπείς με τις παραδοσιακές αναρχικές ιδέες – ιδίως η αντίληψη της μετασπάνης, η οποία συνεπαγόταν πως μία σύγχρονη ελευθεριακή κοινωνία εδραζόταν σε προηγμένες υλικές προϋποθέσεις. Διαπιστώνω σήμερα πως ο αναρχισμός εξακολούθει να είναι η ίδια ιδιαίτερος αλκοική ατομικιστική και αντιορθολογική ψυχολογία. Η απόπειρά μου να διατηρήσω τον αναρχισμό υπό την ονομασία «κοινωνικός αναρχισμός» κατά μέγα μέρος απέτυχε και διαπιστώνω πως ο όρος που χρησιμοποιούσα για να περιγράψω τις απόψεις μου πρέπει να αντικατασταθεί από τον κομμουναλισμό, ο οποίος ενοποιεί συνεπτικά καθώς και ξεπερνά τα πιο βιόσημα γνωρίσματα της αναρχικής και της μαρξιστικής παράδοσης. Πρόσφατες «απόπειρες ισοπεδοτικής χρήσης του όρου *αναρχισμός* ούτως ώστε να ελαχιστοποιηθούν οι άρθονες και αντιφατικές διαφορετικές σημασίες που συζη εντρώνει ο όρος αυτός, στοχεύοντας ακόμα και στην εξύμνηση της επιδεκτικότητάς του προς τη «διαφορετικότητα», τον έχουν καταστήσει ένα αόριστο *δεχόμενον* τάσεων που κοινωνικά θα έπρεπε να βρίσκονταν σε οξεία διαμάχη η μία με την άλλη.

12. Για μια πραγματέωση των ιδιαίτερα χειροπιαστών προβλημάτων που δημιούργησε η περιφρόνηση της εξουσίας από τους αναρχικούς κατά τη διάρκεια της Ισπανικής Επανάστασης του 1936, βλέπε το κείμενο του Παρρατήματος, «Αναρχισμός και εξουσία στην Ισπανική Επανάσταση».

ρισμοί, κηπάρια), οι θιασώτες του κομμουναλισμού κινητοποιούνται υπέρ της εκλογικής εμπλοκής σε ένα δυναμικά σημαντικό κέντρο εξουσίας –το δημοτικό συμβούλιο– και προσπαθούν να το εξωθήσουν στη δημιουργία νομοθετικά αποτελεσματικών συνοικιακών συνελεύσεων. Οι συνελεύσεις αυτές, πρέπει να υπογραμμίσω, θα κατέβαλλαν κάθε δυνατή προσπάθεια απονομιμοποίησης και αποκαθίλιωσης των κρατικιστικών φορέων οι οποίοι επί του παρόντος ελέγχουν τα χωριά, τις κόμμες και τις πόλεις τους, και στη συνέχεια θα δρούσαν ως οι πραγματικοί κινητήρες άσκησης της εξουσίας. Μόλις αρκετοί δήμοι εκδημοκρατίζονταν κομμουναλιστικά, θα συνομοσπονδιοποιούνταν συστηματικά σε δημοτικούς συνασπισμούς και θα αμφισβητούσαν το ρόλο του έθνους-κράτους και, μέσω δημοτικών συνελεύσεων και συνομοσπονδιακών συμβουλίων, θα προσπαθούσαν να αποκτήσουν τον έλεγχο της οικονομικής και πολιτικής ζωής.

Τέλος, ο κομμουναλισμός, εν αντιθέσει προς τον αναρχισμό, τάσσεται σαφώς υπέρ της πλειοψηφικής λήψης αποφάσεων ως του μόνου δίκαιου τρόπου λήψης αποφάσεων από έναν μεγάλο αριθμό ανθρώπων. Οι αυθεντικοί αναρχικοί ισχυρίζονται πως η αρχή αυτή –η «κυριαρχία» της μειονότητας έναντι της πλειονότητας– είναι αυταρχική και αντιπροτείνουν τη λήψη αποφάσεων μέσω συναίνεσης. Η συναίνεση, κατά την οποία μεμονωμένα άτομα μπορούν να προβάλουν βέτο σε πλειοψηφικές αποφάσεις, ενέχει τον κίνδυνο κατάργησης της *ίδιας της κοινωνίας*. Σε μία ελεύθερη κοινωνία τα μέλη της δεν ζουν σαν τους Λωτοφάγους του Ομήρου, μακάρια, δίχως μνήμη, πειρασμό ή γνώση. Είτε μας αρέσει είτε όχι, η ανθρωπότητα έχει γευτεί τον καρπό του δέντρου της γνώσης και οι μνήμες της είναι φορτωμένες με ιστορία και εμπειρία. Σε έναν βιωμένο

τρόπο ελευθερίας –εν αντιθέσει προς τις απλές κουβέντες του καφενειού– τα δικαιώματα των μειονοτήτων να εκφράζουν τις διαφορετικές απόψεις τους θα προστατεύονται πάντοτε όπως ακριβώς και τα δικαιώματα των πλειονοτήτων. Κάθε περιστολή των δικαιωμάτων αυτών θα διορθώνεται αυθωρεί από την κοινότητα –ελπίζουμε με ήπιο τρόπο, αλλά και δυναμικά, εάν αυτό είναι αναπόφευκτο, δυναμικά– ώστε να μην κατακυλίσει η ζωή της κοινωνίας στο άκρατο χάος. Μάλιστα, οι απόψεις κάθε μειονότητας θα θεωρούνται πολύτιμες ως ενδεχόμενες πηγές νέων διεισδυτικών επισημάνσεων και εκκολλαπτόμενων αληθειών, η περιστολή των οποίων θα στερούσε την κοινωνία από δυνατότητες δημιουργικότητας και προόδου –καθώς οι νέες ιδέες κατά κανόνα αναδύονται από εμπνευσμένες μειονότητες οι οποίες σταδιακά κατακτούν την κεντρικότητα που τους αρμόζει σε έναν δεδομένο τόπο και χρόνο–, μέχρις ότου, για άλλη μία φορά, αμφισβητηθούν κι εκείνες ως συμβατική σοφία μίας περιόδου που έχει αρχίσει να εκπνέει και χρηΐζει νέων (μειονοτικών) απόψεων που θα αντικαταστήσουν τις παλιωμένες ορθοδοξίες.

Η οργάνωση της μετάβασης σε μία ελεύθερη κοινωνία

Παραμένει το ερώτημα: πώς θα φτάσουμε σε μια τέτοια ορθολογική κοινωνία; Σύμφωνα με έναν αναρχικό συγγραφέα, η αγαθή κοινωνία (ή μία αληθινά «φυσική» διαρρύθμιση, συμπεριλαμβανομένου ενός «φυσικού ανθρώπου») υφίσταται κάτω από τα καταπιεστικά βάρη του πολιτισμού, όπως ακριβώς η εύφορη γη βρίσκεται κάτω από το χιόνι. Αυτό που προκύπτει από τούτη τη νοοτροπία είναι πως το μόνο που χρειάζεται να κάνουμε για να φτάσουμε στην αγαθή κοινωνία είναι να εξαλείψουμε κατά κάποιον τρόπο το χιόνι, δηλαδή τον καπιταλισμό, τα έθνη-κράτη, τις εκκλησίες, τα συμβατικά σχολεία και σχεδόν αναρίθμητα άλλα είδη θεσμών που ενσαρκώνουν πεισματικά την κυριαρχία της μίας ή της άλλης μορφής. Προφανώς μία αναρχική κοινωνία –μόλις απλώς καταργηθούν οι κρατικοί, κυβερνητικοί και πολιτισμικοί θεσμοί– θα αναδυόταν ανέπαφη, έτοιμη προς λειτουργία και ευδοκίμηση ως ελεύθερη κοινωνία. Μία τέτοια «κοινωνία», εάν μπορεί κανείς να την αποκαλέσει έτσι, δεν θα απαιτούσε από μας να τη δημιουργήσουμε προκαταβολικά: απλώς θα αφήναμε το χιόνι που την καλύπτει να λιώσει. Η διαδικασία της ορθολογικής δημιουργίας μιας ελεύθερης κομμουναλιστικής κοινωνίας, αλίμονο, θα χρει-

αστεί σημαντικά περισσότερη σκέψη και δουλειά απ' ό,τι ο ενστερνισμός μίας συγκεχυμένης έννοιας αυτόχθονης αθωότητας και μακαριότητας.

Η έλευση μιας κομμουναλιστικής κοινωνίας πρέπει να αναπόκειται, κατά κύριο λόγο, στις προσπάθειες αλλαγής του κόσμου από μια νέα ριζοσπαστική οργάνωση – μια οργάνωση που θα έχει ένα νέο πολιτικό λεξιλόγιο για να επεξηγήσει τους στόχους της, καθώς και ένα νέο πρόγραμμα και ένα νέο θεωρητικό πλαίσιο ούτως ώστε να κάνει συνεκτικούς τους εν λόγω στόχους. Θα προϋπέθετε, πάνω απ' όλα, άτομα αφοσιωμένα, τα οποία θα ήταν πρόθυμα να αναλάβουν τις ευθύνες της διαπαιδαγώγησης και, επίσης, της ηγεσίας. Εάν δεν επιθυμούμε την πλήρη μετατροπή των λέξεων σε αινιγματικές οντότητες οι οποίες συσκοτίζουν μια πραγματικότητα που βρίσκεται μπροστά στα ίδια μας τα μάτια, πρέπει τουλάχιστον να αναγνωρίσουμε πως η ηγεσία υπάρχει *πάντοτε*, και πως δεν εκλείπει όταν θολώνεται από ευφημισμούς όπως «αγωνιστές» ή, όπως στην Ισπανία, «αγωνιστές με επιρροή». Πρέπει ακόμα να αναγνωρίσουμε ότι πολλά άτομα που συμμετείχαν σε παλαιότερες ομάδες, σαν τη CNT, δεν ήταν απλώς «αγωνιστές με επιρροή» αλλά πέρα για πέρα ηγέτες, οι απόψεις των οποίων –επαξίως!– έχαιραν μεγαλύτερης εκτίμησης απ' ό,τι οι απόψεις άλλων, διότι βασιζόνταν σε μεγαλύτερη εμπειρία, γνώση και σοφία, καθώς και στα ψυχολογικά χαρακτηριστικά που ήταν απαραίτητα για την εξασφάλιση της αποτελεσματικής καθοδήγησης. Μια σοβαρή ελευθεριακή προσέγγιση στο ζήτημα της ηγεσίας θα αναγνώριζε όντως την ύπαρξη και την καίρια σημασία των ηγετών – κατά μείζονα λόγο ούτως ώστε να εγκαθιδρύσει τις τόσο απαραίτητες επίσημες δομές και τους τόσο απαραίτητους κανονισμούς που θα μπορούν να ελέγχουν και να τροπο-

ποιούν τις δραστηριότητες των ηγετών, και να τους ανακαλούν όταν η βάση αποφασίζει πως γίνεται κατάχρηση του σεβασμού της, ή όταν η ηγεσία καταλήγει να είναι μία άσκηση στην κυθαίρετη άσκηση της εξουσίας.

Ένα κίνημα ελευθεριακού δημοτισμού πρέπει να λειτουργεί όχι με την υποστήριξη επιπόλαιων και προσωρινών μελών, αλλά με ανθρώπους που έχουν διαπαιδαγωγηθεί με βάση τις ιδέες, τις διαδικασίες και τις δραστηριότητες του κινήματος. Θα πρέπει να επιδεικνύουν, στην πράξη, σοβαρή δέσμευση προς την οργάνωση – μία οργάνωση η δομή της οποίας θα εκτίθεται ρητά σε έναν επίσημο καταστατικό χάρτη και στους κατάλληλους εσωτερικούς κανονισμούς. Δίχως ένα δημοκρατικά διαμορφωμένο και εγκεκριμένο θεσμικό πλαίσιο, του οποίου τα μέλη και οι ηγέτες είναι υπόλογα, παύουν να υφίστανται τα ξεκάθαρα αρθρωμένα κριτήρια υπευθυνότητας. Πράγματι, ο αυταρχισμός αναπτύσσεται και στο τέλος οδηγεί στη θυσία του κινήματος ακριβώς όταν τα μέλη του δεν είναι πλέον υπόλογα με βάση τις καταστατικές και ρυθμιστικές διατάξεις του θεσμικού πλαισίου. Η απαλλαγή από τον αυταρχισμό μπορεί να εξασφαλιστεί καλύτερα μόνο μέσω της ξεκάθαρης, επακριβούς και λεπτομερούς κατανομής της εξουσίας, όχι μέσω διακηρύξεων πως η εξουσία και η ηγεσία είναι μορφές «κυριαρχίας», ή μέσω ελευθεριακών μεταφορών που συγκαλύπτουν την πραγματικότητά τους. Οι συνθήκες για τον εκφυλισμό και την αποσύνθεση μίας οργάνωσης αναδύονται ακριβώς όταν αυτή αποτυγχάνει να αρθρώσει τούτες τις ρυθμιστικές λεπτομέρειες.

Κατά ειρωνεία της τύχης, το κοινωνικό στρώμα που έχει απαιτήσει πιο επίμονα την ελευθερία άσκησης της βούλησής του ενάντια σε κανονισμούς αποτελείται από αρχηγούς φυλών,

μονάρχες, ευγενείς καθώς και την αστική τάξη· παρομοίως, ακόμα και καλοπροαίρετοι αναρχικοί έχουν θεωρήσει την ατομική αυτονομία ως την αληθινή έκφραση της ελευθερίας απέναντι στην «υποκρισία» του πολιτισμού. Στο βασίλειο της αληθινής ελευθερίας – δηλαδή, της ελευθερίας που έχει πραγματωθεί ως αποτέλεσμα συνείδησης, γνώσης και αναγκαιότητας – το να γνωρίζουμε τι μπορούμε και τι δεν μπορούμε να κάνουμε είναι πιο έντιμο, πιο ειλικρινές και ανταναλλά πιο πιστά την πραγματικότητα, απ' ό,τι η αποτροπή της ευθύνης του να γνωρίζουμε τα όρια του βιωμένου κόσμου. Όπως είπε ένας πολύ σοφός άνθρωπος πάνω από ενάμιση αιώνα πριν: «Οι άνθρωποι πλάθουν την ιστορία τους, αλλά δεν την πλάθουν ακριβώς όπως θα ήθελαν»*.

Το μεταβατικό πρόγραμμα του κομμουναλισμού

Η ανάγκη που υπάρχει για να προχωρήσει η διεθνής Αριστερά, θαρραλέα, πέρα από ένα μαρξιστικό, αναρχικό, συνδικαλιστικό ή αόριστα σοσιαλιστικό πλαίσιο, προς ένα κομμουναλιστικό πλαίσιο, είναι ιδιαίτερα αισθητή σήμερα. Σπανίως στην ιστορία των πολιτικών ιδεών έχουν μπερδευτεί με τέτοια σφοδρότητα και ανευθυνότητα οι ιδεολογίες· σπανίως έχει επικριθεί τόσο πολύ η ίδια η έννοια της ιδεολογίας· σπανίως έχει ακουστεί με τέτοια απόγνωση το σύνθημα υπέρ της «ενότητας» με κάθε κόστος. Ομολογουμένως, οι διάφορες τάσεις που αντιτίθενται στον καπιταλισμό πρέπει να συνασπιστούν γύρω από προσπάθειες αμφισβήτησης και εν τέλει εξάλειψης του συστήματος της αγοράς. Στην κατεύθυνση τέτοιων σκοπών, η ενότητα είναι ανεκτίμητη και ευκαία: είναι απαραίτητο ένα ενιαίο μέτωπο ολόκληρης της Αριστεράς για την καταπόλεψη του ριζωμένου συστήματος – της κουλτούρας – παραγωγής και ανταλλαγής εμπορευμάτων, και για την προάσπιση των εναπομεινάντων δικαιωμάτων που έχουν αποσπασει οι μάζες στη διάρκεια προγενέστερων αγώνων ενάντια σε καταπιεστικές κυβερνήσεις και κοινωνικά συστήματα.

Το γεγονός πως η ανάγκη αυτή είναι επείγουσα δεν σημαίνει, ωστόσο, πως οι συμμετέχοντες στο κίνημα πρέπει να

* Ο περί ου ο λόγος σοφός είναι ο Μαρξ. Το παράθεμα προέρχεται από το κείμενό του *Der achtzehnte Brumaire des Louis Bonaparte* το οποίο συνέγραψε από το Δεκέμβριο του 1851 ως το Μάρτιο του 1852 (Σ.τ.Μ.).

εγκαταλείφουν την μεταξύ τους κριτική, ή να καταπνίξουν την κριτική των αυταρχικών χαρακτηριστικών των αντικαπιταλιστικών οργανώσεων. Ακόμα περισσότερο, δεν σημαίνει πως πρέπει να *απεμπολήσουν την ακεραιότητα και ταυτότητα των διαφόρων προγραμμάτων τους*. Η συντριπτική πλειονότητα των συμμετεχόντων στο σημερινό κίνημα αποτελείται από άπειρους νεαρούς ριζοσπάστες οι οποίοι ενηλικιώθηκαν σε μία περίοδο μεταμοντέρνου σχετικισμού. Κατά συνέπεια, το κίνημα χαρακτηρίζεται από έναν τρομακτικό εκλεκτικισμό, όπου προσωρινές γνώμες συνδέονται χαστικά με ιδανικά τα οποία θα έπρεπε να εδράζονται σε στέρεα αντικειμενικά θεμέλια.¹ Σε έναν κοινωνικό περίγυρο όπου η ξεκάθαρη διατύπωση ιδεών δεν χαιρεί εκτιμήσεως, όπου γίνεται ανάρροστη χρήση όρων, και όπου η επιχειρηματολογία κατακρίνεται ως «επιθετική» ή, ακόμα χειρότερα, ως «διασπαστική», η διαμόρφωση ιδεών μέσα στη δοκιμασία του διαλόγου αποβαίνει δύσκολη. Στην πραγματικότητα, οι ιδέες αναπτύσσονται και ωριμάζουν καλύτερα όχι στην ησυχία και στην ελεγχόμενη υγρασία ενός ιδεολογικού φυτωρίου, αλλά στη δίνη της δημόσιας αντιπαράθεσης και της αμοιβαίας κριτικής.

Ακολουθώντας πρακτικές του επαναστατικού σοσιαλισμού του παρελθόντος, οι κομμουναλιστές θα προσπαθούσαν να διαμορφώσουν ένα βασικό πρόγραμμα το οποίο θα απαιτού-

1. Πρέπει να σημειώσω πως με τον όρο *αντικειμενικός* δεν αναφέρομαι μονάχα σε ενισχυτάτες οντότητες και γεγονότα αλλά και σε δυνατότητες οι οποίες μπορούν να γίνουν αντιληπτές ορθολογικά, να διαπλαστούν, και με τον καιρό να πραγματοποιηθούν, φτάνοντας σε αυτό που στενά θα αποκαλούσαμε πραγματικότητες. Εάν ο όρος *αντικειμενικός* υποδηλώνει μονάχα την απλή υπόσταση, τότε τα μόνα ιδανικά (ή οι μόνες επαγγελίες) ελευθερίας που θα αποτελούσαν αντικειμενικά βασίμους στόχους θα ήταν εκείνα που βρίσκονται κάτω από τη μύτη μας.

σε την αντιμετώπιση των άμεσων προβλημάτων των μαζών, όπως είναι η βελτίωση των μισθών και της παροχής στέγης, οι επαρκείς χώροι στάθμευσης και τα καλύτερα μέσα μεταφοράς. Το βασικό αυτό πρόγραμμα θα στόχευε στην κάλυψη των πιο στοιχειωδών αναγκών των μαζών, στη βελτίωση της πρόσβασής τους στους πόρους που κάνουν την καθημερινή ζωή υποφερτή. Το πλήρες πρόγραμμα, εν αντιθέσει, θα παρουσίαζε μία εικόνα του πώς θα μπορούσε να είναι η ανθρώπινη ζωή υπό τον ελευθεριακό σοσιαλισμό, στο βαθμό τουλάχιστον στον οποίο μια τέτοια κοινωνία είναι δυνατό να προβλεφθεί σε έναν κόσμο που αλλάζει συνεχώς ως συνέπεια φαινομενικά ατελείωτων βιομηχανικών επαναστάσεων.

Ακόμα περισσότερο, ωστόσο, οι κομμουναλιστές θα θεωρούσαν το πρόγραμμα και την πρακτική τους ως μία διαδικασία, ένα μεταβατικό πρόγραμμα, μάλιστα, στο οποίο κάθε νέο αίτημα θα αποτελεί αφητηρία για κλιμακούμενα αιτήματα που θα οδηγούν προς όλο και πιο ριζοσπαστικά και εν τέλει επαναστατικά αιτήματα. Ένα από τα πιο αξιοσημείωτα παραδείγματα μεταβατικού αιτήματος ήταν η προγραμματική αξίωση της Β' Διεθνούς, στα τέλη του δέκατου ένατου αιώνα, να αντικατασταθεί ο επαγγελματικός στρατός από λαϊκή πολιτοφυλακή. Επιπλέον, σε άλλες περιπτώσεις οι επαναστάτες σοσιαλιστές απαίτησαν τη δημόσια ιδιοκτησία των σιδηροδρόμων (ή, όπως θα το είχαν διατυπώσει οι επαναστάτες συνδικαλιστές, τον έλεγχο τους από τους εργάτες σιδηροδρόμων) αντί της ατομικής ιδιοκτησίας και λειτουργίας τους. Μολονότι τα αιτήματα αυτά δεν ήταν επαναστατικά καθανά, διάνοιξαν μοιροπάτια, στο πολιτικό επίπεδο, που οδηγούσαν σε επαναστατικές μορφές ιδιοκτησίας και λειτουργίας – οι οποίες, με τη σειρά τους, θα μπορούσαν να κλιμακωθούν ούτως ώστε να επιτευχθεί το πλήρες πρόγραμμα

του κινήματος. Παρ' όλο που ορισμένοι ίσως να επικρίνουν τέτοια σταδιακά εγχειρήματα λέγοντας πως είναι «ρεφορμιστικά», οι κομμουναλιστές δεν διατείνονται ότι είναι δυνατό να δοθεί υπόσταση σε μια κομμουναλιστική κοινωνία μέσω της νομοθετικής οδού. Τα αιτήματα αυτά επιχειρούν, βραχυπρόθεσμα, να εισαγάγουν νέους κανόνες εμπλοκής ανάμεσα στο λαό και στο κεφάλαιο – κανόνες που είναι ιδιαίτερος αναγκαίος σε μία περίοδο όπου η «άμεση δράση» συγχέεται με τη διαδήλωση κατά τη διάφορα γεγονότων, η ημερήσια διάταξη των οποίων καθορίζεται καθ' ολοκληρίαν από τις άρχουσες τάξεις.

Συνολικά, ο κομμουναλισμός προσπαθεί να διασώσει ένα πεδίο πολιτικής δράσης και διαλόγου το οποίο είτε εκλείπει, είτε περιτέλλεται σε συχνά άσκοπες συμπλοκές με την αστυνομία ή σε θέατρα δρόμου τα οποία, όσο ευφυή και αν είναι, ανάγουν σοβαρά ζητήματα σε απλοϊκές παραστάσεις που δεν έχουν καμία επίδραση ως προς τη διαπαιδαγώγηση. Αντίθετα, οι κομμουναλιστές προσπαθούν να εδραιώσουν ανθεκτικές οργανώσεις και θεσμούς που μπορούν να παίξουν έναν ρόλο κοινωνικού μετασχηματισμού στον κόσμο της πραγματικότητας. Σημαντικό είναι πως οι κομμουναλιστές δεν διστάζουν να κατεβάσουν υποψηφίους στις δημοτικές εκλογές οι οποίοι, εάν εκλεγούν, θα χρησιμοποιούσαν την όποια πραγματική εξουσία τους εκχωρεί το αξίωμά τους για να δώσουν νομοθετική υπόσταση σε λαϊκές συνελύσεις. Οι συνελύσεις αυτές, με τη σειρά τους, θα είχαν την εξουσία εν τέλει να δημιουργήσουν αποτελεσματικές μορφές διακυβέρνησης που θα στηρίζονται σε δημόσιες διαβουλεύσεις. Καθόσον η ανάδυση της πόλης – και των δημοτικών συμβουλίων – προηγήθηκε κατά πολύ της ανάδυσης της ταξικής κοινωνίας, τα συμβούλια βάσει λαϊκών συνελύσεων δεν είναι εγγενώς κρατικιστικοί φορείς, και η σοβαρή συμμετοχή

στις δημοτικές εκλογές αντισταθμίζει τις ρεφορμιστικές σοσιαλιστικές απόπειρες εκλογής κρατικιστών αντιπροσώπων, τροβάλλοντας το ιστορικό ελευθεριακό όραμα των δημοτικών πυνομοσπονδιών ως μία εφαρμόσιμη, μαχητική και πολιτικά *κξίόπιστη* εναλλακτική πρόταση σε σχέση με την κρατική εξουσία. Μάλιστα, οι κομμουναλιστικές υποψηφιότητες, οι οποίες καταγγέλλουν ρητά τον οπορτουνισμό των κοινοβουλευτικών υποψηφιοτήτων, κρατούν ζωντανό το διάλογο γύρω από τη δυνατότητα να επιτευχθεί ο ελευθεριακός σοσιαλισμός – ένα διάλογο ο οποίος εδώ και χρόνια φθίνει συνεχώς.

Οφείλουμε να μην τρέφουμε απαιτήσεις γύρω από τις υπάρχουσες ευκαιρίες μετασχηματισμού της υφιστάμενης ορθολογικής κοινωνίας σε μία ορθολογική κοινωνία. Οι επιλογές μας σχετικά με το μετασχηματισμό της υφιστάμενης κοινωνίας βρίσκονται ακόμα επί τάπητος από ιστορική σκοπιά και έχουν τεράστια προβλήματα να αντιμετωπίσουν. Ωστόσο, εκτός και αν οι σημερινές και οι μελλοντικές γενιές εξαναγκαστούν σε πλήρη υποταγή από μία κουλτούρα βασισμένη στον ψυχρό υπολογισμό καθώς και από μία αστυνομία με δακρυγόνα και εκπομπή νερού, δεν μπορούμε να παραιτηθούμε από τον αγώνα για όσες ελευθερίες έχουμε και από την προσπάθεια διεύρυνσής τους στην κατεύθυνση μιας ελεύθερης κοινωνίας, όπου κι αν παρουσιάζεται η ευκαιρία για να το πράξουμε αυτό. Όπως και να έχει, γνωρίζουμε πλέον, υπό το φως όλων των διαθέσιμων οπλισμών και μέσων οικολογικής καταστροφής, πως η ανάγκη ριζικής αλλαγής δεν μπορεί να μετατίθεται επ' αόριστον. Είναι σαφές πως τα ανθρώπινα όντα παραείναι ευφυή για να μη ζουν σε μια ορθολογική κοινωνία: το πιο σοβαρό ερώτημα που τίθεται είναι εάν διαθέτουν επαρκή λογική ώστε να πραγματώσουν μια τέτοια κοινωνία.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

Αναρχισμός και εξουσία στην Ισπανική Επανάσταση

Δεδομένου ότι σήμερα ο αναρχισμός έχει γίνει *le mot du jour* στους ριζοσπαστικούς κύκλους, πρέπει να γίνεται ρητά η διάκριση ανάμεσα σε μια κοινωνία που βασιίζεται στην αναρχία και σ' εκείνη που βασιίζεται στις αρχές της κοινωνικής οικολογίας. Ο αυθεντικός αναρχισμός αποσκοπεί κυρίως στην απελευθέρωση της προσωπικότητας του ατόμου από κάθε ηθικό, πολιτικό και κοινωνικό περιορισμό. Πράττοντάς το αυτό, ωστόσο, παραλείπει να εγκύψει στο υψηλότες σημασίας και ιδιαιτέρως απτό ζήτημα της εξουσίας, με το οποίο βρίσκονται αντιμέτωποι όλοι οι επαναστάτες σε περιόδους κοινωνικής αναταραχής. Αντί να στραφούν στο πώς θα μπορούσε ο λαός, οργανωμένος σε συννομοσπονδιοποιημένες λαϊκές συνελεύσεις, να κερδίσει την εξουσία και να δημιουργήσει μία πλήρως εξελεγμένη ελευθεριακή κοινωνία, οι αναρχικοί αντιλαμβάνονται την εξουσία ως ένα κατ' ουσίαν ολέθριο κακό το οποίο πρέπει να εκλείψει. Ο Προυντόν, για παράδειγμα, διακήρυξε κάποτε πως θα διαιρούσε και θα υποδιαιρούσε την εξουσία μέχρις ότου αυτή πάψει ουσιαστικά να υφίσταται*. Ο Προυντόν μπορεί κάλλιστα να

* Στην πραγματικότητα τα λόγια αυτά ανήκουν στον Ισπανό προντονιστή Φρανσίσκο Μαργάλ, και βρίσκονται στο έργο του που φέρει τον τίτλο *La*

πίστευε πως αυτό που θα έπρεπε να γίνει είναι να περισταλλεί η κυβέρνηση ως την ελάχιστη οντότητα που θα μπορούσε να ασκήσει εξουσία πάνω στο άτομο, αλλά η διακήρυξη του διαιωνίζει την ψευδαίσθηση πως είναι όντως δυνατό να πάψει να υφίσταται η εξουσία, πεποίθηση η οποία είναι το ίδιο παράλογη με την ιδέα πως θα μπορούσε να καταργηθεί η βαρύτητα.

Οι τραγικές συνέπειες της ψευδαίσθησης αυτής, η οποία βαρύνει εξ αρχής τον αναρχισμό, μπορούν να γίνουν καλύτερα κατανοητές μέσω της εξέτασης ενός κρίσιμου γεγονότος στην Ισπανική Επανάσταση του 1936. Στις 21 Ιουλίου οι εργάτες της Καταλωνίας και ιδίως της πρωτεύουσάς της, δηλ. της Βαρκελώνης, κατατρόπωσαν τις δυνάμεις του στρατηγού Φράνκο και απέκτησαν έτσι τον πλήρη έλεγχο μίας από τις μεγαλύτερες και πιο εκβιομηχανισμένες επαρχίες της Ισπανίας, συμπεριλαμβανομένων πολλών σημαντικών πόλεων κατά μήκος των ακτών της Μεσογείου καθώς και μιας υπολογίσιμης γεωργικής έκτασης. Ως αποτέλεσμα εν μέρει της γηγενούς ελευθεριακής παράδοσης και εν μέρει της επιρροής που ασκούσε η CNT-FAI, ο μαζικός φορέας επαναστατικού συνδικαλισμού της Ισπανίας, το καταλανικό προλεταριάτο προχώρησε στην οργάνωση ενός πέλωριου συμπλέγματος επιτροπών και συνελεύσεων άμυνας, συνοικιών, εφοδιασμού και μεταφοράς, ενώ στην ύπαιθρο η πιο ριζοσπαστική αγροτιά (ένα υπολογίσιμο τμήμα του γεωργικού πληθυσμού) κατέλαβε και κολεκτιβοποίησε τη γη. Η Καταλωνία

Reacci6n y la Revoluci6n (1853): «Θα διαιώ και θα υποδιαιώ την εξουσία, θα την κάνω επιδεικτική αλλαγής και θα συνεχίσω να την καταστρέφω». Είναι φανερό πως εδώ ο Μπούκτιν παραπέμπει από μνήμης – αναφέρει, ωστόσο, τη σωστή πηγή στο βιβλίο του *The Spanish Anarchists: The Heroic Years 1868-1936*, σ. 19. Σε κάθε περίπτωση, το έργο του Προυντόν βρήκε παρόμοιων εκφράσεων (Σ.τ.Μ.).

και ο πληθυσμός της ήταν προστατευμένοι έναντι μιας πιθανής αντεπίθεσης από μία επαναστατική πολιτοφυλακή η οποία, παρά τα πρωτόγονα όπλα της, ήταν επαρκώς εξοπλισμένη για να κατατροπώσει τον καλά εκπαιδευμένο και ανεφοδιασμένο στρατό και τις αστυνομικές δυνάμεις των στασιαστών. Οι εργάτες και οι αγρότες της Καταλωνίας είχαν, ουσιαστικά, καταθρονομάσει την αστική κρατική μηχανή και δημιουργήσει μία ριζικά νέα κυβέρνηση ή πολιτεία με την οποία ασκούσαν άμεσο έλεγχο πάνω στις δημόσιες και οικονομικές υποθέσεις μέσω θεσμών που είχαν οι ίδιοι φτιάξει. Διατυπωμένο απερίφραστα: είχαν *καταλάβει την εξουσία* – όχι απλώς αλλάζοντας τα ονόματα των υφιστάμενων καταπιεστικών θεσμών αλλά στην κυριολεξία καταστρέφοντας τους παλιούς αυτούς θεσμούς και δημιουργώντας ριζικά νέους, η μορφή και το περιεχόμενο των οποίων έδωσε στις μάζες το δικαίωμα να καθορίζουν οριστικά τη λειτουργία της οικονομίας και της πολιτείας της περιφέρειάς τους.¹

Σχεδόν ως αυτονόητο επακόλουθο, τα μαχητικά μέλη της CNT έδωσαν στο συνδικάτο τους την εξουσία να οργανώσει μία επαναστατική κυβέρνηση και να της παράσχει μία πολιτική κατεύθυνση. Παρά την απείθαρχη φήμη τους, η πλειοψηφία των μελών της CNT, των *cenetistas*, ήταν ελευθεριακοί συνδι-

1. Αυτοί οι επαναστάτες συνδικαλιστές έβλεπαν τα μέσα με τα οποία έφεραν εις πέρας το μετασχηματισμό αυτόν ως μία μορφή άμεσης δράσης. Εν αντιθέσει προς τις ταραχές, τη ρήξη πετρών και τη βία που εξημούν πολλοί αναρχικοί σήμερα ονομάζοντάς τις «άμεση δράση», εκείνοι χρησιμοποιούσαν τον όρο για να αναφερθούν σε καλοοργανωμένες και εποικοδομητικές δραστηριότητες οι οποίες αφορούσαν την άμεση διαχείριση των δημόσιων υποθέσεων. Η άμεση δράση, κατά την άποψή τους, σήμαινε τη δημιουργία μίας πολιτείας, το σχηματισμό λαϊκών θεσμών και τη διατύπωση και θέσπιση νόμων, κανονισμών κ.ο.κ. – τους οποίους οι αυθεντικοί αναρχικοί εκλάμβαναν ως περιτολή της ατομικής «βούλησης» ή «αυτονομίας».

καλιστές, όχι αναρχικοί· ήταν ακλόνητα προσηλωμένοι σε μία καλοδομημένη, δημοκρατική, πειθαρχημένη και συντονισμένη οργάνωση. Τον Ιούλιο του 1936 έδρασαν όχι μόνο με τον προσήκοντα σεβασμό για την ιδεολογία, αλλά, συχνά με δική τους πρωτοβουλία, για να δημιουργήσουν δικά τους ελευθεριακά σχήματα, όπως τα συνοικιακά συμβούλια και οι συνοικιακές συνελεύσεις, οι εργοστασιακές συνελεύσεις και μια μεγάλη ποικιλία άκρως χαλαρών επιτροπών, παραβιάζοντας τα προκαθορισμένα καλούπια που είχαν επιβάλλει στο επαναστατικό κίνημα οι δογματικοί ιδεολόγοι.

Στις 23 Ιουλίου, δύο μέρες μετά την κατατρόπωση της τοπικής εξέγερσης του Φράνκο από τους εργάτες, συνεδρίασε η καταλανική περιφερειακή ολομέλεια της CNT στη Βαρκελώνη για να αποφασίσει τι πρέπει να γίνει με την πολιτεία που είχαν θέσει οι εργάτες στα χέρια του συνδικάτου. Ορισμένοι απεσταλμένοι από το διαμέρισμα Μπάγιο ντε Λομπρεγκάτ (στα περίχωρα της πόλης) απαίτησαν φλογερά να κηρύξει η ολομέλεια τον ελευθεριακό κομμουνισμό και το τέλος της παλιάς πολιτικής και κοινωνικής κατάστασης· τουτέστιν, οι εργάτες τους οποίους η CNT διατεινόταν πως καθοδηγούσε προθυμοποιούνταν να δώσουν στην ολομέλεια την εξουσία που εκείνοι είχαν καταλάβει καθώς και την κοινωνία που είχαν αρχίσει να μετασχηματίζουν οι αγωνιστές τους.

Αποδεχόμενη την εξουσία που της προσφερόταν, η ολομέλεια θα ήταν υποχρεωμένη να αλλάξει ολόκληρη την κοινωνική κατάσταση σε μία ιδιαιτέρως εκτεταμένη και στρατηγική περιοχή της Ισπανίας, η οποία βρισκόνταν de facto υπό τον έλεγχο της CNT. Ακόμη κι αν διαρκούσε μόνο όσο και η Κομμούνια του Παρισιού, ένα τέτοιο βήμα θα είχε δημιουργήσει μία «Κομμούνια της Βαρκελώνης» με ακόμα πιο αξιωμακρονόμους διαστάσεις.

Όμως, προς μεγάλη έκπληξη πολλών αγωνιστών συνδικαλιστών, τα μέλη της ολομέλειας δεν ήταν πρόθυμα να προχωρήσουν στην κρίσιμη αυτή ενέργεια. Οι απεσταλμένοι από το Μπάγιο ντε Λομπρεγκάτ καθώς και ο ιδεολόγος της CNT, Χουάν Γκαρθία Ολιβιέ, προσπάθησαν, προς μεγάλη τους τιμή, να κάνουν την ολομέλεια να διεκδικήσει την εξουσία *την οποία ήδη κατείχε*, αλλά οι ρητορείες της Φεντερίκα Μοντσένι και τα επιχειρήματα του Ντιέγκο Αμπάντ ντε Σαντιγιά (δύο εκ των ηγετών της CNT) έπεισαν την ολομέλεια να μην προβεί στην κίνηση αυτή, καταγγέλοντάς την ως «μπολσεβίκικη κατάληψη της εξουσίας».

Η μνημειώδης φύση του σφάλματος αυτού πρέπει να κατανοηθεί πλήρως επειδή φανερώνει όλες τις εσωτερικές αντιφάσεις της αναρχικής ιδεολογίας. Παραλείποντας να κάνουν τη διάκριση ανάμεσα στην πολιτεία και στο κράτος, οι ηγέτες της CNT (καθοδηγούμενοι, κατά το πλείστον, από τους αναρχικούς Σαντιγιά και Μοντσένι) εξέλαβαν την κυβέρνηση των εργατών ως καπιταλιστικό κράτος, αποποιούμενοι δι' αυτού την πολιτική εξουσία στην Καταλωνία σε μία περίοδο στην οποία η εξουσία στην *πραγματικότητα βρισκόταν στα χέρια τους*. Αρνούμενη να ασκήσει την εξουσία την οποία είχε ήδη αποκτήσει, η ολομέλεια δεν εξάλειψε την εξουσία καθαυτή· απλώς τη μεταβίβασε στους πιο αναξιόπιστους «συμμάχους» της. Είναι περιττό να υπογραμμιστεί ότι οι πρώην άρχουσες τάξεις πανηγύρισαν τη μοιραία αυτή απόφαση και σιγά-σιγά, μέχρι το φθινόπωρο του 1936, μετέβαλαν την κυβέρνηση των εργατών σε ένα «αστικοδημοκρατικό» κράτος, ανοίγοντας έτσι την πόρτα, δεδομένων των συνθηκών, σε ένα αυξανόμενο αυταρχικό σταλινικό κράτος.

Πρέπει να υπογραμμίσουμε ότι η ιστορική ολομέλεια της CNT δεν αρνήθηκε απλώς την εξουσία που είχαν κατακτήσει τα

ίδια τα μέλη του συνδικάτου, με σημαντικό κόστος σε ανθρώπινες ζωές. Αποποιούμενη ένα ζωτικό χαρακτηριστικό της κοινωνικής και πολιτικής ζωής, προσπάθησε να εκπολίσει την πραγματικότητα με μία φαντασίωση, όχι απλώς μέσω της αποποίησης της πολιτικής εξουσίας που είχαν ήδη θέσει στα χέρια της CNT οι εργάτες, αλλά μέσω της αποκήρυξης της ίδιας της νομιμότητας της εξουσίας και μέσω της καταδίκης της *ίδιας της εξουσίας* – ακόμα και σε μία ελευθεριακή, δημοκρατική μορφή– ως ένα αδιάπτωτο κακό το οποίο πρέπει να απαλειφθεί. Ούτε για μια στιγμή δεν παρουσίασε η ολομέλεια –ή η ηγεσία της CNT– το παραμικρό τεκμήριο πως ήξερε τι να κάνει «μετά την επανάσταση», για να χρησιμοποιήσω τον τίτλο της ουτοπικής πραγματείας του Σαντιγιά* εις βάρος της διαγωγής του ίδιου του συγγραφέα της στην ολομέλεια. Στην πραγματικότητα η CNT έσπερνε επαναστάσεις και μελοδραματικές εξεγέρσεις επί χρόνια· στις αρχές της δεκαετίας του 1930 είχε κατ' επανάληψη πάρει τα όπλα χωρίς την παραμικρή πιθανότητα ουσιαστικής μεταμόρφωσης της ισπανικής κοινωνίας· αλλά τη στιγμή που μπορούσε επιτέλους να έχει σημαντικό αντίκτυπο στην κοινωνία, σάσισε και έμεινε απορημένη, σχεδόν ορφανεμένη από την ίδια την επιτυχία των εργατών-μελών της ως προς τους στόχους που ήταν ενσωματωμένοι στη ρητορική της. Αυτό δεν ήταν έλλειψη σθένους· ήταν μία αποτυχία της θεωρητικής διορατικότητας της CNT-FAI ως προς τις κινήσεις στις οποίες *όφειλε* να προβεί για να *διατηρήσει* την

* Ο Ντιέγκο Αμπάντ ντε Σαντιγιά (Σινέσιο Γκαρσία Χερνάντεζ) υπήρξε, μεταξύ άλλων, υπεύθυνος σύνταξης του περιοδικού *Tierra y Libertad*, γραμματέας της FAI καθώς και υπουργός Οικονομικών στην Καταλωνία. Το βιβλίο στο οποίο αναφέρεται ο συγγραφέας είχε τον τίτλο *Después de la Revolución* και προοιδημοσιεύτηκε στα αγγλικά στη Νέα Υόρκη το 1937 (Σ.τ.Μ).

εξουσία την οποία είχε ήδη αποκτήσει – την οποία, μάλιστα, φοβόταν να διατηρήσει (και την οποία, *με βάση το λογικό πλαίσιο του αναρχισμού*, δεν έπρεπε καν να είχε καταλάβει) καθώς αποσκοπούσε στην *κατάργηση* της εξουσίας, όχι απλώς στην κατάκτησή της από το προλεταριάτο και την αγροτιά.

Αν μπορούμε να διδαχτούμε κάτι από αυτό το κρίσιμο σφάλμα της ηγεσίας της CNT, είναι πως η εξουσία δεν μπορεί να καταργηθεί – είναι πάντοτε ένα χαρακτηριστικό της κοινωνικής και πολιτικής ζωής. Η εξουσία που δεν βρίσκεται στα χέρια των μαζών πρέπει μοιραία να περιέλθει στα χέρια των καταπιεστών τους. Δεν υπάρχει καμία αποθήκη στην οποία θα μπορούσαμε να την καταχωσιάσουμε, καμία μαγευτική ιεροτελεστία που θα την έκανε να εξανεμιστεί, κανένα υπεράνθρωπο βασίλειο στο οποίο θα μπορούσαμε να την ξαποστεύουμε – και καμία υπεραπλουστευτική ιδεολογία που θα μπορούσε να την εξαφανίσει με ηθικά και μυστικιστικά ξόρκια. Οι αυτοαποκαλούμενοι ριζοσπάστες μπορεί να προσπαθήσουν να την αγνοήσουν, αλλά αυτή θα ελλοχεύει σε κάθε συνέλευση, θα υποβόσκει στις δημόσιες δραστηριότητες, θα εμφανίζεται και θα επανεμφανίζεται σε κάθε πολιτική συγκέντρωση.

Διατρέχοντας τον κίνδυνο να επαναλάβω τα ήδη λεχθέντα, ας μου επιτραπεί να υπογραμμίσω ότι το αληθινά ουσιώδες ζήτημα με το οποίο βρίσκεται αντιμέτωπος ο αναρχισμός δεν είναι αν θα υφίσταται η εξουσία αλλά αν θα βρίσκεται στα χέρια μιας ελίτ ή στα χέρια του λαού – και αν θα της δοθεί μια μορφή ανάλογη προς τα πιο προχωρημένα ελευθεριακά ιδανικά, ή αν θα τεθεί στην υπηρεσία της αντίδρασης. Αντί να αρνηθεί την εξουσία που της προσέφεραν τα ίδια τα μέλη της CNT, η ολομέλειά της έπρεπε να την είχε αποδεχτεί, νομιμοποιώντας και εγκρίνοντας τους νέους θεσμούς που είχαν ήδη δημιουργηθεί, ώστε να είναι σε θέση το

ισπανικό προλεταριάτο και η ισπανική αγροτιά να διατηρήσουν την εξουσία τους οικονομικά και πολιτικά.

Αντ' αυτού, η ένταση μεταξύ συμβολικών ισχυρισμών και της σκληρής πραγματικότητας έγινε στο τέλος αφόρητη, και το Μάιο του 1937 οι αποφασισμένοι εργάτες της CNT στη Βαρκελώνη σύρθηκαν σε ανοιχτή σύγκρουση με το αστικό κράτος, σε έναν σύντομο αλλά αιματηρό πόλεμο στο πλαίσιο του εμφυλίου.² Στο τέλος, το αστικό κράτος κατέπνιξε την τελευταία μείζονα εξέγερση του συνδικαλιστικού κινήματος, σφαγιαζόντας εκατοντάδες, αν όχι χιλιάδες, αγωνιστές της CNT. Δεν θα μάθουμε ποτέ πόσοι σκοτώθηκαν, αλλά το βέβαιο είναι ότι η εσωτερικά αντιφατική ιδεολογία που ονομάζεται *αναρχοσυνδικαλισμός* έχασε το μεγαλύτερο μέρος των υποστηρικτών που είχε το καλοκαίρι του 1936.

Οι κοινωνικοί επαναστάτες όχι μόνο δεν πρέπει να παραβλέψουν το πρόβλημα της εξουσίας, αλλά και οφείλουν να αναζητήσουν τον τρόπο με τον οποίο θα δοθεί στην εξουσία μία απτή *θεσμική απελευθερωτική μορφή*. Εάν παραμείνουν σιωπηλοί ως προς το ζήτημα αυτό και κρυφτούν πίσω από παρωχημένες ιδεολογίες οι οποίες δεν έχουν καμία σχέση με τη σημερινή ξέφρενη καπιταλιστική ανάπτυξη, θα είναι σαν να διακαίμωδούν την επανάσταση, ή σαν να χλευάζουν τη μνήμη των αμέτρητων αγωνιστών που έδωσαν το είναι τους για την επίτευξή της.

2. Κατά τη διάρκεια του έτους που μεσολάβησε, οι ηγέτες της CNT είχαν διαπιστώσει πως η δική τους αποποίηση της εξουσίας για λογαριασμό του καταλυανικού προλεταριάτου και της καταλανικής αγροτιάς δεν περιλάμβανε την αποποίηση της εξουσίας γι' αυτούς τους ίδιους ως άτομα. Μάλιστα, αρκετοί ηγέτες της CNT-FAI δέχτηκαν να συμμετάσχουν στο αστικό κράτος ως υπουργοί και κατείχαν το αξίωμα αυτό το Μάιο του 1937 όταν καταπνίγονταν τα μέλη τους στη μάχη της Βαρκελώνης.

Βασική εργογραφία του Μάρεϋ Μπούκτσιν

- Our Synthetic Environment* (Νέα Υόρκη: Knopf 1962)
Crisis in Our Cities (Γιόλγουιντ Κλίφς, NJ: Prentice Hall 1965)
Post-Scarcity Anarchism (Μόντρεαλ: Ramparts Press 1971)
The Limits of the City (Μόντρεαλ: Black Rose Books, 2η έκδ., 1986)
 [ελλ. έκδ.: *Τα Όρια της πόλης*, Αθήνα: Ελευθέρος Τύπος 1979]
The Spanish Anarchists (Εδιμβούργο και Σαν Φρανσίσκο, CA: AK Press, 2η έκδ., 1998)
Toward an Ecological Society (Μόντρεαλ: Black Rose Books 1980)
 [ελλ. έκδ.: *Προς μια οικολογική κοινωνία*, Θεσσαλονίκη: Παρατηρητής 1964]
Ecology of Freedom (Μόντρεαλ: Black Rose Books, 2η έκδ., 1991)
Modern Crisis (Μόντρεαλ: Black Rose Books 1987) [ελλ. έκδ.: *Η σύγχρονη οικολογική κρίση*, Αθήνα: Βιβλιόπολις 1993]
From Urbanization to Cities (Λονδίνο, Νέα Υόρκη: Cassell 1995)
Remaking Society (Μόντρεαλ: Black Rose Books 1989) [ελλ. έκδ.: *Ξαναφτιάχνοντας την κοινωνία*, Αθήνα: Εξάντας 1993]
The Philosophy of Social Ecology (Μόντρεαλ: Black Rose Books, 2η έκδ., 1995)
Which Way for the Ecology Movement? (Εδιμβούργο και Σαν Φρανσίσκο: AK Press 1993)

To Remember Spain (Εδιμβούργο και Σαν Φρανσίσκο: AK Press 1994)

Re-enchaining Humanity (Λονδίνο: Cassell 1995)

Social Anarchism or Lifestyle Anarchism (1995) [ελλ. έκδ.: *Κοινωνικός αναρχισμός ή Lifestyle αναρχισμός: ένα αγεφύρωτο χάσμα*, Ιωάννινα: Ισνάφι 2005]

The Third Revolution, τόμος 1 (Λονδίνο: Cassell 1996)

The Murray Bookchin Reader (Μόντρεαλ: Black Rose Books 1997)

The Third Revolution, τόμος 2 (Λονδίνο: Cassell 1998)

Anarchism, Marxism and the Future of the Left (Εδιμβούργο και Σαν Φρανσίσκο: AK Press 1999)

The Third Revolution, τόμος 3 (Λονδίνο: Cassell 2004)

The Third Revolution, τόμος 4 (Λονδίνο: Cassell 2005)